

RECENZE

Jan KLÁPŠTĚ

The Czech Lands in Medieval Transformation

(= East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, vol. 17)

Překlad Sean Mark Miller a Kateřina Millerová.

Leiden–Boston, Brill 2012, 524 s., 113 obrázků, map a tabulek. ISBN 978-90-04-20347-1.

Šest let po prvním českém vydání a souběžně s druhým vyšla anglická verze *Proměny českých zemí ve středověku* medievisty-archeologa Jana Klápštěho.¹ Vydání se ujalo renomované nakladatelství Brill v rámci ediční řady redigované Florinem Curtou, ve které dnes – v pestré směsi téměř 40 publikací – můžeme najít mimo jiné monografie Jiřího Macháčka (2010), Petra Charváta (2010), Davida Kalhouse (2012; 2015) a Martina Wihody (2015).

Hlavní ideou Klápštěho knihy je představa o principiálně shodných společenských, ekonomických a kulturních proměnách, které probíhaly napříč velkou částí středověké Evropy, včetně českých zemí. Zahraniční recenzenti někdy hovoří ne zcela výstižně o poevropštění, o integraci do Evropy, nebo dokonce o změnách, kterými se české země sladily se západoevropskými „standardsy“.² Ve skutečnosti se jako jeden celek transformovala celá Evropa, v níž neexistovalo jediné vývojové ohnisko, ale spíše mnoho zón, které se měnily po více méně společné trajektorii v důsledku vnitřního, i když časově nestejnomyšlného vývoje. Význam interakcí sice není ignorován, ale není jim přiznávána role prvotního hybatele. Časové rozdíly v nástupu změn a vzájemné propojení umožnily využívat, adaptovat a dále rozvíjet postupně nacházené inovace, ať ekonomické, technologické nebo institucionální. Takovéto vnímání středověkých proměn se dramaticky liší od všech zjevných i skrytých podob „koloniální“ perspektivy, která společenské, ekonomické a kulturní změny vidí jako šíření inovací z dominantního centra na pasivní a někdy i rezistentní periferii.

Ve zdánlivě plynulém historickém vývoji jsou to právě archeologické prameny, které v podstatné části Evropy dokumentují nápadnou kvalitativní změnu, během níž se uzavřel archaický svět mající blízko k předchozím pravěkým obdobím, a začaly se vytvářet předpoklady nové kontinuity. V průběhu přelomového období, které například česká historiografie tradičně spojovala s „dlouhým“ 13. stoletím, se měla utvářet nejen podoba

1 Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, 624 s.

2 *Medieval Archaeology* 56, 2012, s. 354–355 (Alan Aberg); *Jahrbuch für Geschichte Ostmitteleuropas* 2014/3, s. 4–6 (Manfred Alexander); *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 2014, 122, s. 260–261 (Klaus Birngruber); *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 40, 2012, s. 211–213 (Sebastian Brather); *Studia mediaevalia Bohemica* 5, 2013, č. 1, s. 153 (Martin Čechura); *Slavic Review* 72, 2013, č. 1, s. 139–140 (Paul W. Knoll); *Historische Zeitschrift* 298, 2014, č. 2, s. 462–463 (Pavčina Rychterová); *Časopis Maticе moravské* 131, 2012, č. 1, s. 190–191 (Martin Wihoda); *Speculum* 88, 2013, č. 4, s. 1118–1120 (Lisa Wolverton).

krajiny, která nás obklopuje dodnes, ale také principy společenského a hospodářského fungování, přetrvávající v mnoha aspektech až do industriálního období. Samozřejmě: toto kontrastní vidění, založené na hmotné a krajinné evidenci, neoslabuje jiné vývojové mezníky v rámci středověkého období, jako byla christianizace a formování raného státu.

Pokud jde o obsahové uspořádání anglické verze Klápštěho knihy, na první pohled se příliš neliší od druhého českého vydání. Byla samozřejmě aktualizována a důkladně redakčně upravena – zjednodušena a prokrácena – pro anglosaského čtenáře. Základem jsou tři rozsáhlé kapitoly pojednávající proměnu na rovině společenských vztahů a elit (*Transforming the Might of the Mighty*), krajiny a venkovského prostředí (*The Frail Certainties of the Rural Milieu*), a konečně urbánních lokalit, neagrární výroby a různých forem směny (*The Long Journey to the Town*). V detailu je modifikován též obrazový doprovod, byla přidána mapa lokalit zmíněných v textu a hlouběji vysvětlena fakta běžně známá českému, ale méně již zahraničnímu čtenáři. Nejvýznamnějším rozdílem anglické a české verze knihy tak zůstává vypuštění velké části rozsáhlého poznámkového aparátu a samozřejmě její obohacení o předmluvu Davida A. Warnera a vstupní poznámku Petra Sommera.

Knihy nemá povahu analytické, či metodicky vyhraněné studie, její nosnou osou je naopak promyšlený ideový koncept, který je čtenáři poutavě sdělován pomocí modelových příkladů vybraných z obrazových, písemných a především hmotných pramenů 9.–15. století. K některým konkrétním příkladům, jejich adekvátnosti a interpretaci lze vznášet námitky, na druhou stranu případný výpadek jednotlivin nebo přehodnocení detailů ovlivní jen málo mimořádně ucelený autorův výklad. Z hlediska pojetí a obsahu překonává „Proměna“ jinak fragmentární sdělení dílčích historických oborů a jejich pramenů.

Při čtení knihy nahlížíme do světa a myšlení respektovaného medievisty, do řešení otázek, které ho zajímají, a do odpovědí, jež přirozeně utváří v souladu se svými představami. Středověký vývoj se v nich jeví jako harmonický a multikulturní, společenské skupiny se vzájemně obohacují a mění ve vzájemné soutěži, podstatné jsou osobní zájmy jednotlivců a komunit, během kulturního a jazykového kontaktu není dokonce aktivována ani etnicita, popř. jen způsobem, že ji lze v historickém výkladu pominout. Americká medievistka Marcela K. Perettová tak Klápštěho vizi evropské minulosti oprávněně přirovnala k ideální představě o fungování současné Evropské unie.³ Autorův výklad je příjemný a nekonfliktní, i když podstatným způsobem reinterpretuje starší epochu českých dějin a svým celistvým viděním se liší od starších i mnoha soudobých medievistů. Není třeba detailněji připomínat, že téma sledované „Proměnou“ má vlastní vyhraněnou historiografii a že Jan Klápště své představy poprvé uceleně publikoval již téměř před čtvrt stoletím.

Česká verze „Proměny“ zpřístupnila fascinujícím způsobem medievistické poznání širokému okruhu čtenářů, kteří mohli ocenit jak opatrnou reflexi omezených poznávacích možností vlastního oboru, tak oživení současné historické a společenské debaty o podněty, jimž dává tvar spíše čtenář, než autor, jak výstižně poznamenala např. Pavlína Rychterová. Naproti tomu zahraniční uživatel se mnohdy potýká s mnohoznačností formulací a příkla-

3 Srovnej recenzi: Marcela K. Perett, in: *The Medieval Review* 2012, <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/tmr/article/view/17674/23792> (ověřeno 12. 4. 2015).

dy, jejichž význam nebývá hned a přímo vysloven. Anglická verze „Proměny“ byla přijata rozrušeně, jak jinak, výjimečným způsobem ale zasáhla do diskuse napříč mnoha obory, jak dokládá nezvyklé množství postupně přibývajících recenzí a ocenění udělené „Early Slavic Studies Association“ (při Ohio University) roku 2012.

Tomáš Klír

Dušan FOLTÝN – Jan KLÍPA – Pavlína MAŠKOVÁ – Petr SOMMER –
Vít VLNAS (edd.)

Otevři zabradu rajskou: benediktini v srdci Evropy 800–1300

Praha, Národní galerie ve spolupráci s Filosofickým ústavem AV ČR 2014,
ISBN 978-80-7035-550-3.

„Otevři katalog objemný“? U výstav historických i uměleckých bývají katalogy příležitostí zachytit pomíjivý zážitek fyzického rozestření exponátů v tak nebo jinak omezeném čase do sítě knižní statičnosti. Katalog sice nabízí „jen“ písmena a reprodukce, ale zároveň také knižní perseveranci a možnost čtenářských návratů. Čtenář nebo čtenářka však bývají u těchto nejednou objemných a rozměrných tisků postaveni před nezládnutelný úkol „čtení“ nebo „přečtení“ – a pak odsouzení spíš jen k občasnému užívání knihy, k vyhledávání a studiu. Komplexní čtenářský zážitek z pětisetstránkového katalogu velkého formátu nebývá tedy běžný. Recenze ho nemůže suplovat, ale chce aspoň nastínit možnosti četby. Leží před námi katalog k výstavě o středověkých benediktinech ve střední Evropě s názvem převzatým z textů opata a „teoretika architektury“ Sugera ze Saint Denis. Výstava se stejným názvem – *Otevři zabradu rajskou: benediktini v srdci Evropy 800–1300* – se konala od 7. listopadu 2014 do 15. března 2015 ve Valdštejnské jízdárně na pražské Malé Straně.

Katalog sestává z osmi kapitol, které fenomén benediktinského mnišství, pojímány i jako znamení kontinuity v labilním světě střední Evropy (s. 15), mapují z různých stran; každá z nich se otvírá syntetickým textem na způsob studie a obsahuje pak jednotlivá analytická katalogová čísla s pevnou heslovou strukturou.

Že nejde jen o monasteriologii, ale o ambici zasadit mnišství do mnohem širšího kontextu, naznačuje zvláště *I. kapitola*, pocházející z pera Josefa Žemličky a Petra Sommera. Název spojuje soustavné publikace prvního z autorů o přemyslovském státě a zájem druhého z nich o povahu christianizace u nás: „Počátky českého státu christianizační optikou“. Pokřesťanštění země, spojované výslovně s činností benediktinů (s. 20), tu není pojímáno jako nezávislý dodatek k „politickým dějinám“, ale jako důležitý integrační činitel. Christianizace neproběhla rázem, podle autorů byla u nás tato první „velká středověká globalizace“ v hlubší rovině dokončena až v 13. století. Studium klášterních dějin je tedy v katalogu hned od začátku podnikáno nejenom jako regionální až lokální antikvářství, ale jako součást bádání o dějích mnohem širších, souvisejících (integrační myšlenkou státnosti) nakonec i s dnešní přítomností. Katalogová část této kapitoly nám ukazuje exponáty od pohanských idolů přes proklamativně křesťanské náprsní křížky ke krásným a nákladným rukopisům evangeliářů. Zvláště stojí dva tematické soubory: takzvané svatovojtěšské relikvie, spojené s kultem druhého pražského biskupa Vojtěcha

(48nn.), a ukázky předmětů z pohřebních výbav pražských biskupů – jejich ostatky kdysi do novostavby katedrály přemístil kronikář a děkan svatovítské kapituly Beneš Krabice z Weitmile (s. 56nn.). Na s. 44 snad povzdechne, že známé a tajemné *Kyjevské listy* volají jako památka po komplexním novém prozkoumání.

II. kapitolu („Svatý Benedikt“) napsal Petr Sommer sám. Odvádí nás v ní do Itálie v polovině prvního tisíciletí a věnuje se autorovi *Regula monachorum*, mnišské řehole, sv. Benediktovi. O jeho životě na přelomu 5. a 6. století jsme informováni z jediného zdroje, z *Dialogů* o něco mladšího svatého papeže Gregoria Velikého – a tak je kritika historické autenticity tohoto literárního pramene i podnětem sporů o osobu sv. Benedikta. Sommer nicméně tradiční pojetí nepopírá, jeho formulace jsou spíš zdrženlivé (s. 64). Pozoruhodný text *Řehole Benediktovy* měl od 10. století hodně co do činění s českými dějinami: jeho 73 stručných kapitol tvořilo osu života (institucionálního, liturgického, ale i praktického, a dokonce s programem duchovního života v „nástrojích dobrých skutků“ – tak se jmenuje 4. kapitola *Řehole Benediktovy* – a náznamem seznamu doporučené četby v závěru) i českých a později moravských benediktinských klášterů (později i cisterciáckých), ženských i mužských. Málo známý benediktovský ikonografický cyklus z dnešního území České republiky je tu reprodukován na s. 64: nástěnné malby motivů ze života sv. Benedikta z 15. století v kostele téhož světce v Krnově-Kostelci.

Na tomto místě poznamenejme, že k působivosti knižního katalogu nemálo přispívají fotografie Martina Steckera (nepodceňujeme tím další fotografy, po této stránce je katalog opravdu na světové úrovni). Na s. 68 najdeme například čtvercový snímek z krypty v Saint-Benoît-sur-Loire, kde jsou uctívány ostatky patriarchy západního mnišstva. Je to příklad fotografie, která překračuje běžný dokumentační smysl ilustrace v katalogu a má svou vlastní podmanivou uměleckou hodnotu, danou symetrickou kompozicí námětu a pečlivou prací se snímáním světla a tlumených barev; dokumentární funkci přitom plní skvělým způsobem. Když už byl zmíněn text *Řehole Benediktovy*: v záhlaví hesla o rukopisu zvaném *Codex Sangallensis 914* (první třetina 9. století), nejdůležitějším dochovaném rukopise *Řehole Benediktovy*, spojeném jen několika málo články s autografem, je čtenář na s. 74 zván, aby si v mezinárodní elektronické síti prohlédl digitalizát tohoto rukopisu.¹

Ani v záhlaví III. kapitoly nechybí jméno Petra Sommera. Společně s Dušanem Foltýnem v ní popsal „Život v benediktinském klášteře“, jeho „stavební podobu a každodenní rytmus“. Dílo sv. Benedikta ani jeho cenobitská pravidla by v evropské kultuře nejspíš nezaujímaly tak významné místo, kdyby se text *Řehole Benediktovy* nestal normou celoříšské reformy mnišství v 9. století. Při této příležitosti vznikly vlivné ideální představy, jak vlastně klášter má vypadat – asi mnozí je znají z dochovaného idealistického plánu kláštera ze St. Gallen (s. 112n., stejná reprodukce kupodivu i na s. 90). Tím, kdo plán pravděpodobně objednal, byl Haito, opat z Reichenau, účastník debat o monastické reformě vedené sv. Benediktem z Aniánu (s. 91). Autoři kapitoly se podrobně zmiňují o obsahu plánu a souvislosti s druhou částí synodou, která zmírnila původní přísnou podobu reformy.

Sommerův a Foltýnův výklad zabíhá i k materiálovému nosiči těchto idejí, sešivanému pergameni, a nejsme ušetřeni ani průřezem pergamenových obdélníků na ovčí tělo

1 <http://www.e-codices.unifr.ch/de/csg/0914> (ověřeno 21. 4. 2016).

(s. 95). S interpretacemi tohoto plánu bývá jedna metodologická potíž: je to univerzální a ideální schéma, které známe odevšad a odnikud; odevšad obecně a odnikud takto konkrétně a úplně. Zrádná může být i stylistika oživující popis červenavých čar na sanktgallenském plánu. Popis je totiž v našem katalogu tak „živý“, že se z ideálního plánu stává mocí psaného slova plán skutečný: v místnostech školy „probíhala výuka“, obléti „jedli v refektáři a vcházeli do kostela“ (s. 101). Kouzlo dané dynamickými slovesy musíme překonat, abychom nezapomněli, že v reálných, a zvláště českých klášteřích to byly komplexy mnohem méně vybavené a rozlehlé. Ale je v nich zase něco navíc. Zahledíme-li se na plán s jakousi inventarizační touhou, shledáme, že chybí kapitulní síň, tedy oficiální shromaždiště komunity pojmenované podle pravidelného čtení „kapitol“ *Řehole Benediktovy*. Zvláštní kapitulní síně známe v klášteřích až z 11. století. V katalogové části II. kapitoly zaujmou kromě nádherných předmětů (zlatý opatský cestovní kalich z Tyňce) a plastik nebo zlomků výzdoby svatojiřského kláštera (koneckonců prvního „jistého“ kláštera v Čechách) vděčné modely nedochovaných staveb, například ostrovského kláštera na vltavské inzule (s. 117). Aby se sklenulo vysoké s nízkým, je tu i vyobrazení venkovního záchodu (s. 141), jaké se asi nacházely i ve středověkých klášteřích.

IV. kapitola se věnuje „Sochařství“ a napsali ji Aleš Mudra a Michaela Ottová. Zastavme se u pozoruhodné památky Vintířova náhrobníku z Břevnova (s. 168n.). Zajímavá je autorská hypotéza, že kamenínka na památku označující místo odpočinku šumavského poustevníka, jehož kult se v Břevnově pěstoval, zprostředkoval Václav I. a že plastika souvisí s výzdobou tišnovského kláštera Porta Coeli. Jenže s kamenným artefaktem se pojí i řada otázek. Řádivý historik Josef Bonaventura Pitr v knize o blahoslaveném Vintířovi (1762) popsal, jak kámen zedníci našli při stavbě dnešního kláštera. V našem katalogu se odmítá hypotéza podvrhu náhrobníku v raném novověku, která vznikla v souvislosti s izolovaným kamenem (stylově jde o dílo středověké). Přesto se nemohu zbavit dojmu nejasnosti – informací je málo. Je tady už Pitrův vylučovací argument, že kámen těžko spojit s někým jiným (jiným světcem) v Břevnově než s Vintířem/Guntherem. Na Weinkopfově rytině v Pitrově knize je ale ta spojitost jaksi příliš podtržena, když na něm čteme písmena „LIS G“ (o „G“ mluví v textu i Pitr), tedy zbytek slov „venerabiLIS Guntherus“. Jenže „G“ vidíme na té nepřesné rytině jaksi záhadně promítnuté do ulomené části kamene – na fotografii už je jen „LIS“, což je na atribuci opřenu *jen* o filologii trochu málo (obě ilustrace v katalogu na s. 169). Ten kámen se zkrátka vzpouzí jednoduché interpretaci.

V. kapitola nadepsal Viktor Kubík „Knižní kultura a iluminace“. Text se liší od ostatních syntetických kapitol katalogu i formálně: množstvím odkazů a poznámek je to spíš studie v odborném časopise. Kdo se ale smíří s formou od zbytku katalogu odlišnou, najde tu informace velmi zajímavé: jsou to vlastně dějiny písemnictví, sledované ne jako dějiny abstraktních textů, ale jako historie dochovaných artefaktů, tedy fyzických knih. Protože hlavní hledisko tu není literárněhistorické (mířící k oněm abstrahovaným textům v nehmotné podobě), je zde přirozeně věnována pozornost i psacím látkám, kunsthistorickým souvislostem apod. Souhrnně a detailně je popsán soubor rukopisů souvisejících s korunovačním evangelistářem Vratislava II. (*kodexem Vyšehradským*; s. 206nn.). Z obvyklé středověké anonymity vystupují v této kapitole dva tvůrci, nebo dvě

osoby, Hildebert a Everwin, a to nejen na známé kresbě se zaháněnou myší. Opominuty nesmějí být v kultuře benediktinských klášterů v českých zemích *Opatovický homiliář* (s. 224), *Pasionál abatýše Kunhuty* (s. 250n.) nebo kodex zvaný *Gigas* (s. 228n.).

Jan Klípa se v kapitole VI věnuje doslova „Pokladům benediktinských klášterů“. Cennosti z vzácných materiálů byly v patřičné adjustaci samozřejmě ozdobou výstavy. Kromě očekávaných kalichů a patén tu nacházíme i předměty méně obvyklé a dnes neužívané, například elegantní kovové „eucharistické holubice“ (motiv nese svatodušní symboliku), určené k uchovávaní nejsvětější svátosti oltářní. Většina liturgických předmětů užívaných k uchovávaní eucharistických způsob jsou obvyklá *vasa sacra*, po staletí víceméně stejné, jen zdobením odlišné předměty – kalichy, patény apod. Už funkcí těchto předmětů a liturgickými předpisy bylo dáno, že u nich nebylo namíste šetřit náklady na materiál a provedení. Tohoto druhu jsou i proslulé poklady jako Tasillův kalich z 8. století (s. 282). Na s. 281 najdeme shrnutí o významu řeholníků jako tvůrců uměleckého řemesla v Evropě i u nás (sázavský opat Božetěch). Abychom nad katalogovou částí kapitoly nepodlehli zlatému mámení, připomeňme, že se tu k evokaci představ o výzdobě kláštera dosti využívá analogie: vystavené a zobrazené předměty, posbírané po velkoryse pojímané „střední Evropě“, jsou analogií toho, co mohlo být vybavením i v našich benediktinských domech. Tyto konkrétní předměty (a jsme rádi, že byly na výstavě pohromadě) se nacházely na velmi vzdálených místech, rozptýleně.

Mnohem nenápadnějšími artefakty se v kapitole VII – „Sfragistické památky benediktinského řádu“ – zabývala Petra Oulíková. Nevelké pečeti nejsou výstavnicky tak vděčné jako zlaté nádoby (na povedených fotografiích vidíme víc než ve skutečnosti), ale vracejí nás k osudům benediktinů v českých zemích. Ikonografie pečeti je důležitá pro pochopení sebeidentifikace jednotlivých domů (například Břevnova na s. 384–386). Přesto mysl maně sklouzává k obsahu listin, k nimž byly pečeti přivěšeny, a k jejich významu pro benediktinskou historii – jako je tomu u konfirmace privilegia papeže Jana XV. z přelomové doby kolem roku 1224 (s. 400).

„Druhý život středověkých benediktinů“ prezentuje v kapitole VIII Vít Vlnas. Přestože se tady ocitáme v evidentně jiném světě, aspoň náznakem se tu (byť s lakunou těžkých dob mezi husitstvím a leopoldovským zklidněním, pro kláštery v Čechách a na Moravě lakunou dob boje o přežití) ukazuje kontinuita s dobou novou. Vrátime-li se k úvodní kapitole Zemličkové a Sommerové, hledající v benediktinském raném středověku a christianizaci mj. kořeny budoucí státnosti, nacházíme tady pokračování a navázání. Ano, možná si i někteří návštěvníci výstavy ve Valdštejské jízdárně kladli otázku, zda ty středověké kláštery existovaly i potom a případně zda trvají i dnes. V úvodu kapitoly je řeč o aktivitách benediktinů v českých zemích v 18. století a pak, jak je autorovi blízké, se pozornost stočí na obraz benediktinských dějin v rodící se české moderní žurnalistice a historiografii.

Na první pohled disparátní, nemedievistická část tak nakonec uživateli katalogu nabízí jisté pojitko s jeho dobou, resp. s jejími dosud živými počátky a maticemi mnohých stereotypů. Hledáme-li tu spojitost s ostatními částmi knihy, nabízí se možnost všimnout si novověkých zobrazení starých klášterů, jako je Benediktovo původně poustevnícké Subiaco (s. 423) nebo výše zmíněného Reichenau na Bodamském jezeře (s. 427), případně kláštery

domáci (s. 440nn.). Ke kapitole o rukopisech se kruhem vracíme u reprodukcí miniatur z *Pasionálu abatyše Kunhuty* z 19. století (s. 438n.).

Nakonec drobnost ke katalogové části této kapitoly. Petra Zelenková se na s. 448 zamýšlí nad tím, zda známé veduty benediktinských klášterů (dochované často samostatně a přetiskované ještě ve 20. století z původních, bohužel dnes už zase nezvěstných desek) patří k bazálnímu dílu české benediktinské monasteriologie z pera Magnoalda Ziegelbauera *Epitome historica* (1740). Knihovna Google Books nabízí digitalizát klementinského tisku 51 A 18.² Za předmluvou je v digitalizovaném exempláři vevázan grafický list. V Google Books vidíme sice jen pravý horní roh nerozloženého mědirytu, ale ten je nezaměnitelný: je to jedna z hledaných vedut. Přinejmenším tedy existují exempláře, jako je ten „břevnovský“, o který se kdysi při dataci rytin opíral Oldřich J. Blažíček.

Celkově máme v recenzované publikaci před očima monumentální obraz středověkých benediktinských klášterů ve střední Evropě. Zájem o české země je možná v katalogu silnější než na výstavě, ale vzhledem k absenci nějaké moderně pojaté syntézy dějin benediktinů a benediktinek v Čechách a na Moravě³ tak aspoň katalog plní více tuto žádoucí funkci.⁴

Kniha je opulentně upravena, při prodejní ceně jistě nerentabilně, a zůstane trvalou podívanou. Také sklídila v tomto směru ocenění. Jednoduché černo-zlaté řešení Jany Vahalíkové pracuje s dostatkem prostoru pro text i obrazy, užívá dvou druhů papíru (lakovaný na náročné reprodukcce a kulér na technické části knihy), jediným zdobným prvkem je šikmá zlatá čára objevující se na začátcích textových celků, na titulní straně i jako dělička dvou číslic ve společné paginaci dvoustrany. Při velké váze knižního bloku trpí papírová obálka s chlopněmi, která využívá matného efektu nelakovaného papíru bez lamina, konvenujícího zřešelé fotografii opukového Vintířova náhrobníku.

Je jisté, že katalog bude nadlouhou kompendiem, v kterém se budou hledat detaily a z kterého budou vycházet i celkové náhledy na jednotlivé složky středověké benediktinské kultury v českých zemích a okolí.⁵

Ondřej Koupil

- 2 https://books.google.cz/books?id=BuFdAAAaAAJ&hl=cs&source=gbs_navlinks_s (21. dubna 2015).
- 3 Půjčujeme si název syntézy poslední, kterou podal benediktin Johannes Zeschick v roce 1993 a jejíž český překlad (nezmíněný v bibliografii recenzovaného katalogu) vyšel v roce 2007 (*Benediktini a benediktinky v Čechách a na Moravě*. Přel. Z. Lochovský. Praha, 2007 (= Pietas benedictina 12).
- 4 Dalším syntetickým pokusem je připravovaná kniha Josef ŠRÁMEK, *Břevnovské opatství ve středověku: Břevnov, Rajhrad, Police nad Metují a Broumov*, Praha 2016 (= Pietas benedictina 22).
- 5 U podobně rozsáhlého díla si nelze představit drobná přehlednutí při scelení textů mnoha autorů do jedné knihy. Těžko předpokládat možnost opravy při dalším vydání, ale aspoň několik detailů pro zpřesnění: na s. 46/47 u kat. č. I.24A–E (přemyslovské denáry) stojí v popisích obrázků omylem „I.17A–E“; při zkrácených bibliografických odkazech marně hledám v literatuře položky jako Dragoun 2000, Hledíková 1988 nebo Sádlová 2004; střídá se nejen psaní verzály ve slově „Řehole/řehole“ (závisí na pojmenovací intenci), ale najdeme i „Regule“ v plurálu – ne všem je asi zřejmé, že jde stále o týž normativní text; v kapitole o rukopisech pak najdeme kuriózní „skloňování“ latinských názvů rukopisů jako „Mater verborum“ (genitiv na s. 242), „Liber viaticum“ (snad dativ na s. 250) nebo Liber viaticu (genitiv na s. 251).

Lenka JIROUŠKOVÁ

Der heilige Wikingerkönig Olav Haraldsson und sein hagiographisches Dossier.

Text und Kontext der Passio Olavi (mit kritischer Edition)

(= Mittellateinische Studien und Texte, vol. 46)

Bd 1 – Untersuchung

Bd 2 – Edition und Bildmaterial

Leiden–Boston, Brill 2014, 828+252 s., set ISBN 978-90-04-26413-7;

ISBN 978-90-04-23677-6 (vol. 1) a 978-90-04-26623-0 (vol. 2).

Editorka legendistického textu či spíše souboru textů a zároveň autorka objemného interpretačního komentáře se práce chopila s osobním zaujetím, jak vidíme již z úvodních odstavců prvního svazku („Eine Karte und ein Schiff: Anstele eines Vorwortes“). Pro dílo, které zde vykonala, by ovšem osobní zaujetí nestačilo; Lenka Jiroušková disponuje osvědčenou kompetencí a metodologickou výzbrojí v oblasti hagiografie a vizionářských textů a ve výzkumu středolatiné literatury vůbec (zřejmě je to z její odborné produkce, jak ji odráží seznam literatury v závěru prvního svazku i poznámky pod čarou), má za sebou i zkušenost editorskou. Již ve své poslední velké práci o Visio Pauli prezentovala středověkou literaturu jejím žánrově specifickým, polyfunkčním a zejména na jazykovou oblast nefixovaným charakterem, podobně jako u Visio Pauli jsou nám i na Passio Olavi představeny průniky latinských a vernakulárních hagiografických textů.

Snažit se uvádět čtenáře recenze rámcovým popisem publikace do obsahu zejména prvního svazku tohoto spisu by bylo nejen zdlouhavé (i vzhledem k jeho rozsahu), ale i zbytečné. Chce-li se čtenář seznámit se spisem pouze povšechně, může si přečíst autorčina „Prolegomena“ (s. XXVI–XXXI), kde se poučí o struktuře spisu, o použitých metodách a do jisté míry i o výsledcích výzkumu, který zde byl podniknut. V podobném smyslu instruktivní jsou také úvody k jednotlivým oddílům a kapitolám spisu a také praktické a uživatelsky vřidné předběžné závěry („Zwischenbillanz“) a nakonec ovšem závěrečná (XIV.) kapitola prvního svazku („Das Nachleben der Heiligen und das Leben der Passio Olavi“). Pro účel recenze zde rozdělím její první díl, který vlastní edici předchází, do tří celků: prvních devět kapitol zkoumá dochování a textovou tradici Passio Olavi; kapitoly X–XII se soustřeďují především k souboru či souborům popisujícím světcovy zázraky a táží se na jejich funkční typologii a na chápání a prezentaci svatosti („Konstruktion der Heiligkeit“) v Passio Olavi, zabývají se úlohou některých topoi a konečně líčení a funkci snů a vidění v zázracích sv. Olafa. Kapitola XIII tematizuje dvě specifické textové podoby Passio Olavi, recenze II a III, a nese výstižný i vtipný nadpis „Die Passio Olavi in den Händen der Kaufleute“.

Není samozřejmě a je velmi užitečné, že knihu doprovází řada příloh (počtem deset), jež ilustrují a dokládají rozbory a výsledky jednotlivých kapitol svazku: vedle Conspectus siglorum (který je ve svazku záměrně podán v totožné podobě dvakrát) a mimořádně pozoruhodného a důkladně zpracovaného (28 stran petitové sazby) katalogu rukopisů a tisků, je zde např. komparativní (vzhledem k jednotlivým textovým částem) tabulka specifických syntaktických jevů, podobně srovnávací soupis rytmických větých

závěrů. Nemluvě o další víceméně povinné, ovšem bezvadně provedené a podané výbavě, jako jsou soupisy a rejstříky.

Nyní aspoň některé závěry a postřehy z těchto tří celků, na něž jsem si z praktických důvodů pro tuto recenzi dovolila rozdělit její první svazek. Ze studia dochování a rukopisné tradice vyplynulo, že se u *Passio Olavi* nedá mluvit jako o jednotném textu, jak jej podával dosavadní ediční přístup na základě jednoho rukopisu (u Jirouškové CCC – Oxford, *Corpus Christi College*, Cod. 209), nýbrž že se jedná o soubor vznikající postupně, nejprve ve vrcholném (Recenze I) a ve své novější podobě pak v pozdním středověku (Recenze II, III), přičemž ani tyto recenze nejsou vnitřně celistvé, editorka uvnitř nich rozpoznala pečlivým rozborem jejich rukopisného dochování vždy dvojí redakci („Fassung“) a potvrdila tím názor svého předchůdce (Aarno Malin); Jiroušková nadto zjistila, že rukopisné dochování oddílů o zázracích vykazuje naprosto odlišnou situaci (s. 34).

Dosud známé rukopisy tohoto souboru latinských textů Jiroušková rozšířila třemi novými nálezy, všechny patří ke třetí recenzi a pocházejí z 15. století, a to z Magdeburgu a z Greifswaldu. Obsahu těchto kapitol pak odpovídá ve druhém, edičním svazku i podoba edice: s. 13–29 přináší edici první recenze ve dvou redakcích (A, B), s. 30–76 zázraky (bez rozlišení na redakce), na s. 77–88 se nachází text druhé recenze (redakce C), na s. 89–173 je otištěna edice třetí recenze, opět ve dvou redakcích (D1, D2).

Úvahy o době a prostředí vzniku, o autorství či redakci *Passio Olavi* přivádějí autorku k osobnosti Øysteina Erlendssonse, zvaného též Augustinus, arcibiskupa v Nidaru (Drontheim), v jehož okruhu konkrétní textová podoba vznikla patrně ke konci XII. století. První dochovaný rukopis, také již z osmdesátých let onoho století, je však anglického původu (cisterciáci ve Fountains); původní verzi je delší redakce A, zatímco kratší B vznikla její abreviací. Specifickou otázkou je pak různá struktura a pozice jednotlivých prvků oddílů o zázracích. Z něj upozorním též na syntaktickou a stylistickou analýzu autorské řeči a na užívání klasických latinských i biblických textových vzorů, kde Jiroušková upozorňuje např., že údajné hojně užití vergiliovských obrátů není možno v první části legendy (*Passio – Teil*) prokázat (sv. I, s. 133), neméně důkladnému rozboru je podroben jazyk oddílů o zázracích (*Mirakelteil*). Autorka zde (sv. I, s. 168) konstatuje, že je *Passio Olavi* stylisticky disparátní dílo více autorů, přičemž je důležité (s. 204), že *Passio–Teil* a oddíl o zázracích je nutno chápat jako navzájem oddělené jednotky textové tradice, že se dějiny textu obou těchto jednotek navzájem liší.

Vycházejíc z jedinečné pozice rukopisu CCC (Oxford), pocházejícího z anglického cisterciáckého prostředí (Fountains) se pak autorka ptá na kontexty, v nichž se geograficky a kulturně historicky vzato textová tradice *Passio Olavi* uskutečňovala: v Anglii, zvláště v cisterciáckém prostředí, v Severní Francii, zde zvláště u benediktinů a v pařížské svatoviktorské škole, ve Skandinávii, v samotném Norsku (např. Vadstena jako jedno z center pozdně středověkého Olafova kultu), v severním Německu, v Dánsku mezi augustiniánskými kanovníky. Jiroušková zde nepracuje pouze se zápisy Olafovy legendy: stále bere v potaz jako součást textové tradice také liturgické texty, doklady světcova kultu ve zkoumaných oblastech. Neponechává stranou ani relevantní vernakulární texty. Celý tento výzkum vedl k řadě nových nálezů a zjištění: např. v breviáři (14.–15. stol.)

augustiniánských kanovníků ze severoněmeckého Segesbergu, dochovaném v rukopise Národní knihovny v Praze (IX F 10), se díky autorce recenzované knihy setkáme nejen se sv. Olafem, ale také se vzácným oficiem svaté Sunnivy, Olafova ženského protějšku.

Desátá, jedenáctá a dvanáctá kapitoly zpracovávají Olafovu legendu a soubor zázraků pod zorným úhlem funkční typologie. Typologické klasifikaci jsou nejprve podrobeny zázraky (in vita a post mortem) a poté postava samotného svatého krále, jeho svatost – rex sanctus, rex iustus; sanctitas monastica, sanctitas politica. Zde se autorka obrací i k prezentaci sv. Olafa a zejména jeho zázraků ve výtvarném umění; za odkazy k obrazovým přílohám (ve druhém svazku, příslušné doklady jsou zde od č. X do č. XIII, s. 210–220) je čtenář či uživatel publikace mimořádně vděčný a recenzentka doporučuje tyto obrázky jeho zvláštní pozornosti. Upozorníme, že na deskách obou svazků recenzované publikace je použito vyobrazení právě z tohoto okruhu. Typy, jejichž popisy se rozprostírají v hagiografických textech od raného středověku až po jeho vrcholné a pozdní období, ovšem v různých podobách, s různými aspekty a především s velmi různými funkcemi, představuje Jiroušková užitečně právě na textech o sv. Olafovi. I zde je zjevná autorčina mimořádně obsáhlá a důkladná znalost pramenů i literatury, namátkou – tam, kde se její výklad dotýká raného středověku, sahá s výhodou po rozborech merovejské panovnické svatosti, které podal František Graus; ve vrcholném středověku se nabízí souvislost s anglickým prostředím, speciálně eventuální ovlivnění olafské hagiografie obrazem svatého biskupa, konkrétně Tomáše Becketa; a tam, kde typ královské svatosti kolísá mezi monastickým a politickým ideálem, se nabízí pomyslení na českého světce svatého Václava, jehož hagiografie ovšem Jiroušková rovněž využívá (s. 513, pozn. 141, v jiném kontextu a šířeji pak dále, zvláště na s. 577 a pozn. 24).

Masivní uplatnění topiky, v tomto případě v popise dějů, nikoli třeba osob, ukazuje jedenáctá kapitola právě na příkladu topu zázračného vysvobození vězně; ovšem zřetel k topickému charakteru středověké narace patří vůbec k samozřejmým základům metody autorčiny hermeneutiky. Dvanáctá kapitola se věnuje snům a viděním v zázracích sv. Olafa, opět se stálým zřetelem k topickému charakteru těchto scén v hagiografii i jinde; hodný pozornosti je zde přesah k antickým a zvláště středověkým léčitelským a lékařským představám. Snad ještě k topice zázračných uzdravení: mimořádně vydatným zdrojem těchto zázraků (jakož i dalších, jaké též nalezneme v Olafově hagiografii) je *Dialogus miraculorum* Caesaria z Heisterbachu, text asi o století mladší, než je hlavní zápis Olafovy pašije. Bylo by zajímavé pokusit se o stanovení takovéto funkční typologie i u něj, jde i v tomto případě o cisterciácké prostředí, jaké hrálo nemalou roli u zrodu Olafovy legendy (to vše navazuje, jak ostatně Jiroušková opětovaně připomíná, na *Dialogy Řehoře Velikého*). Na okraj připomenutí, že o podobnou funkční analýzu zázraků se pokusila, byť na zcela jiném souboru hagiografických textů, v 80. letech 20. století Constanze Rendtel.

Rukopisnou tradici Olafovy legendy sleduje do doby 12. a 13. století na osudech druhé a třetí recenze třináctá kapitola s výstižným titulem „Die Passio Olavi in den Händen der Kaufleute“, kde můžeme pozorovat, jak se ve vrcholném středověku přesunuje centrum Olafova kultu do Dánska a na německý sever, přičemž mělo podstatný význam prostředí severoněmeckých a dánských hansovních měst. Oproti starším fázím života Olafovy pašije, v nichž pozorujeme prostředí feudálního světa, se v nových recenzích odráží rodící se městská

kultura a důrazy nové religiozity: zejména analýsa zázraků, které jsou zde navíc oproti textům první recenze, ukazuje na nový historicko-společenský kontext v prostředí, kde se tyto mladší recenze šíří. Uplatňují se zde i prvky vernakulárních ság a folklóru. Příznačné je, že do Zlaté legendy Jacoba de Voragine vstoupilo vyprávění o sv. Olafovi právě ve verzi recenze II. Je fascinující pozorovat, jak je právě v této recenzi starý hagiografický model paralely mezi Kristovou pašijí a utrpením daného světce doveden až ad absurdum: nejenom snášení zla a pronásledování ze strany nepřátel, nejen podobnosti závěru mučednickova života, ale až i jeho úplný pozemský konec: Olaf už neumírá v boji s přívrženci svých předních odpůrců, je ukřižován (zde odkazy k obrazové příloze XIII2a–b, sv. 2, s. 220)!

Edice, již přináší druhý svazek, je první kritická edice *Passio Olavi*, zpracovaná na základě veškerého dochovaného pramenného materiálu, nejprve rukopisů, pak i starých tisků, zatímco jediná starší edice *Passio Olavi* (Metcalf 1881, edice dalších méně významných textů viz ve sv. 1, s. 244 v seznamu literatury) byla pořízena na základě jediného rukopisu (CCC, Oxford) a podává tudíž pouze text první recenze. Tradiční a dosud obvyklá textově-kritická metoda by mnohé editory vedla k odlišnému řešení, totiž k pokusu o rekonstrukci textu na základě kolace dochovaného materiálu všech tří recenzí a jejich redakcí, a pokud by byl přijat jako výchozí oxfordský rukopis (CCC), všechny *lectiones variae* a masívnější odlišnosti dalšího dochovaného textového materiálu by se ocitly v textově-kritickém aparátu; ten by ovšem svým rozsahem nepochybně značně přesáhl vlastní text.

Přesvědčivá je i námitka, že by tak z editorovy dílny vyšla legenda, jaká nikdy neexistovala, a nadto je editorské stanovisko L. Jirouškové dobře zdůvodněno výsledky jejího výzkumu, podanými v prvním svazku námi recenzované práce. Jak vyplývá již z informace, kterou jsme zde podali o jeho obsahu, přináší edice odděleně znění všech tří recenzí, uvnitř nich pak ve sloupcích jejich navzájem odlišné redakce. Texty jsou pod čarou doprovázeny (1) věcným komentářem, (2) poznámkami k intertextualitě – biblické citáty, aluze, textové shody, (3) textově kritické poznámky. Věcný komentář užitečně často odkazuje k výsledkům výzkumu, které přinesl první svazek. K intertextualitě: domnívám se, že v mnoha případech jde v nejlepším případě o spíše nahodilé textové shody – similie, nebo častěji o slovní obraty biblického původu běžné ve středolatinských textech, často bez povědomí jakékoli vazby k Vulgátě. Této vlastnosti středolatinské literatury nejen ve vztahu k biblickým, ale i k antickým, patristickým a dalším autoritám, je si ovšem autorka vědoma (srov. např. sv. 1, s. 96–97, 168). Mimobiblické výrazy a slovní obraty proto uvádí s významnou výhradou v poznámce v „Index verborum et locutionum“, s. 248nn. ve druhém svazku.

Obrovská práce, již odvedla Lenka Jiroušková, je vydatným zdrojem poznatků o legendě svatého Olafa, o středověké latinské hagiografii vůbec, o jejích žánrových, typologických a funkčních, jazykových a stylistických specifikách, to vše s přesahem k liturgickým zdrojům, k dějinám kultu světců ve středověku, a s důkladným přihlédnutím k vernakulárním pramenům a k výtvarné produkci. Máme před sebou také výtečnou moderní edici celého latinského souboru hagiografie sv. Olafa v kritické synopsi. Nezbyvá než obojí, tedy jak zjištění, jež přináší první svazek, tak samu edici, doporučit dalšímu bádání o literární kultuře středověku.

Jana Nechutová

Jean FLORI

Richard Lví Srdce. Král a rytíř

Praha, Argo 2016, 472 s., ISBN 978-80-257-1602-1.

Preklad práce francúzskeho medievistu Jeana Floriho sa zaoberá osobnosťou Richarda I. anglického panovníka (1157–1199) nosiaceho prívlastok *Levie Srdce*. Jean Flori (*1936) sa venuje najmä rytierstvu. Richard bol mimoriadne osobitým človekom, žil v dobe začínajúceho rytierstva, zároveň však aj v časoch feudálnych rozbrojov na oboch stranách kanálu La Manche. Sám sa ocitol aj v Stredomorí, na Blízkom Východe a v neposlednom rade aj v strednej Európe. Do značnej miery bol Richard aj osobnosťou kontroverznou a zložitou. Prináležal však najmä k panovníckym osobnostiam, k elite feudálneho sveta, ktoré často fascinovali historikov, najmä medievistov (hoci prevažne zo západnej Európy), čo sa odrazilo aj na historickej spisbe. Mimo kráľovských portrétov, ktoré vytvoril Jean Flori, spomeňme opus Jacqua Le Goffa venovaný francúzskemu kráľovi a svätcovi Ludovítovi IX.¹ Mimo týchto diel pre medievistu môže byť zaujímavá ešte biografia sicílskeho panovníka Rogera II.² V stredoeurópskom priestore sú panovnícke portréty (zároveň poňaté ako dobová freska) pomerne vzácnym javom. V českom prostredí však nachádzame premyslovske či luxemburské biografie, na rozdiel od Slovenska, kde diela tohto typu výrazne absentujú.

Zároveň toto nie je po prvý krát, kedy sa čitateľovi dostáva do rúk biografia od Jeana Floriho pojednávajúca o význačnej a komplexnej stredovekej osobnosti zo západnej Európy. Flori čitateľom už načrtnol Richardov príbeh prostredníctvom životopisu jeho matky Eleonory Akvitánskej.³ Treba podotknúť, že obe diela nie sú len biografiami ale najmä sú rozsiahlou freskou zahrňujúcu rytierstvo, cirkev, politické, rodinné ako aj milostné intrigy. Z oboch publikácií možno teda vidieť zložitú stredovekého sveta pulzujúceho v tom čase najmä na dnešnom francúzskom a britskom území. Eleonorin aj Richardov život ukazuje, že Plantagenetovci boli rodinou zloženou z individualistických jedincov. Na dotvorenie zložitého rodinného príbehu by do mozaiky zapadala ešte biografia Eleonorinho manžela a Richardovho otca Henricha II. s náčrtom anjouvskej genézy.

Richardov príbeh od Floriho sleduje mnohé. Všíma si rodinné drámy medzi Plantagenetovcami navzájom, či priamo medzi Plantagenetovcami a Kapetovcami, kde sa viedli kruté boje o panstvo a hrady. Vidíme aj zložitý svet formujúceho sa rytierstva a tiež križiackych výprav, v tejto dobe stále živého fenoménu. Pričom však nutne podotknúť, že existovali dynastické väzby Plantagenetovcov (resp. Anjouovcov) a Kapetovcov na elity križiackych štátov na Blízkom Východe. Otázka týchto dŕžav bola teda stále aktuálnou.

Flori rozdeľuje svoje dielo na dve základné časti. Najprv sledujeme Richardovu životnú dráhu smerujúcu od kariéry začínajúceho rytiera až po križiaka a anglického panovníka. Vidíme ako sa formovala richardovská legenda ideálneho rytiera (zároveň aj brilantného stratéga), ktorá sa naplno prejavila v čase III. križiackej výpravy. Druhá časť

1 Jacques LE GOFF, *Svätý Ludvík*, Praha 2012.

2 Hubert HOUBEN, *Roger II of Sicily. A Ruler between East and West*, New York 2002.

3 Jean FLORI, *Eleonora Akvitánská. Vzpurná královna*, Praha 2014.

diela približuje Richarda ako súčasť rytierskeho sveta. Čitateľovi približuje aj to, ako bol Richard vnímaný svojimi súčasníkmi a aký je jeho obraz v kronikách. Práca obsirne reflektuje i Richardovo pôsobenie vo Svätej Zemi a Stredomorí ako aj jeho následne zajatie a väznenie. Autor takisto nevynecháva svojim záberom ani kontroverznú otázku Richardovej homosexuality a jeho vzťahu k ženám.

Autor poskladal komplexný obraz panovníka a jeho doby. Využil pritom značné množstvo prameňov, z ktorých ukážky ponúka čitateľom. Prehľadnosť práce zvyšujú mapové a obrazové prílohy a tiež rodokmene anglickej a francúzskej dynastie. Tieto prílohy výborne poslúžia čitateľovi orientovať sa v zložitých geopolitických a dynastických vzťahoch v plantagenetovských a kapetovských domíniách.

Jean Flori rozpráva Richardov príbeh, ale oboznamuje nás aj s rodinnou genézou Plantagenetovcov. Richardovu mladosť až po jeho nástup na pozíciu grófa z Poitou osvetľuje málo prameňov, preto autor sústredí pozornosť na situáciu v rodine, ktorá ešte nebola natoľko poznačená drámami a intrigami. Anglické kráľovstvo bolo však otriasané napätým vzťahom kráľa Henricha II. a arcibiskupa Tomáša Becketa a najmä keď táto situácia vyvrcholila násilnou smrťou arcibiskupa v roku 1170. Gro Floriho výkladu vyplňajú rodinné konflikty – predovšetkým to bol boj o moc medzi Henrichom II. a jeho synmi. Veľkú rolu tu zohrával aj neistý vzťah s Kapetovcami či zložitá otázka plantagenetovských dŕžav a ich lénnej podriadenosti voči francúzskemu kráľovi. Aj nástupníctvo na anglický trón bolo nejasné. Postupne však vidíme ako Richardovi bratia zomierajú a on sám, neplánovane, sa stal dedičom anglickej koruny. Hoci bol Richard zasnúbený s dcérou Ludovíta VII., sobáš neustále odkladal, čo bolo trňom v oku nielen Kapetovcov, ale aj súdobých kronikárov.

Významným momentom, ktorý zasiahol Európu, bol pád Jeruzalema v roku 1187. Strata kresťanských dŕžav zarezonovala medzi Plantagenetovcami aj Kapetovcami. Odjazd na pripravovanú križiacku výpravu sa mnohým javil ako cesta k úspechu aj útek od domácich problémov. Richard sa podujal na výpravu takmer bez zaváhania. Na výpravu sa chystal aj sám Henrich II. aj Filip II. August. Richardove plány sa pomaly uskutočňovali, zatiaľ čo kráľa Henricha zasiahla smrť. Flori oboznamuje s Richardovou cestou cez Sicíliu a Cyprus, pričom sú líčené detaily o Richardových vojenských zásahoch na oboch ostrovoch. Až napokon jeho cesta smerovala ku kresťanskému Zámoriu.

Richardovo účinkovanie počas III. križiackej výpravy je detailne vylíčené. Autor pred čitateľom rozplietá celú Richardovu odyseu od jeho cesty z Anglicka až neskôr po zajatie a prepustenie. Jean Flori je detailným znalcom plantagenetovského sveta, ale v Stredomorí už stráca prehľad. Snáď za drobné faktografické chyby možno považovať mylné uvedenie kňiežaťa Raymonda z Antiochie a Bohemunda z Tripolisu, namiesto Bohemunda z Antiochie a jeho syna Raymonda. Tento nedostatok je však nahradený komplexným výkladom Richardovho pôsobenia na Blízkom Východe. Bolo by však možno vhodné uviesť, aký bol Richardov vzťah k Jeruzalemskému kráľovstvu. Richard bol vo svojej dobe vedúcou osobnosťou križiakov, resp. celej III. križiackej výpravy. Formátom svojej osobnosti zatienil všetkých feudálov kresťanského Zámoria. Nevychádzal však tento moment aj z Richardových možných nárokov na jeruzalemskú korunu? Richardov priamy predok z otcovej strany bol Fulko z Anjou, najvýznamnejší jeruzalemský kráľ.

Tento moment zdôraznenia akejsi dedičnej kurately a politickej stability Anjouovcov voči Jeruzalemu zrejme v práci absentuje.

Dramatickosť Richardovho života sa zvyšuje po jeho odchode z Akkonu po 9. októbri 1192. Anglický kráľ sa dostáva do zajatia. Predtým však putuje po Stredomorí a ocitá sa aj na Jadranskom pobreží. Hoci J. Flori na iných miestach odkazuje na mnohé kroniky, na tomto mieste neuvádza potrebné pramene a možno nie úplne jasne podáva Richardovu cestu po Jadrane. Čitateľ sa dozvie na stranách 158–159 ako Richard plánoval svoju cestu cez Stredomorie do rodného Anglicka. J. Flori podáva Richardovu cestu z Korfu k Zadaru, kde sa jeho družina snažil získať glejt. Autor uvádza, že pánom tunajšieho územia bol Menhart z Gorice (s. 159), čo nesúhlasí. Grófstvo Gorica sa nachádzalo v okolí Terstu, čo je od Zadaru pomerne značný kus cesty. Pánom Zadaru bol v tom čase uhorský panovník Belo III., hoci o toto strategické dalmátske mesto musel najskôr súperiť s Benátkami. Na tomto priestore úplne absentuje aj legenda o Richardovom pobyte v Dubrovniku, kde dal postaviť kostol.⁴ Richard sa zrejme naozaj ocitol v Dubrovniku. Jeho pobyt tu dokladá aj laonský anonymný kronikár.⁵

Okrem toho početné kroniky dokladajú Richardovu cestu cez uhorské územie (zrejme myslené chorvátske pod uhorskou správou).⁶ Maďarský medievista Jozsef Laszlovszky sa domnieva, že Richard sa chcel dostať do Ostrihomu, kde mohol byť priateľsky prijatý uhorským panovníkom Belom III. a jeho manželkou Margarétou (vdova po Richardovom bratovi Henrichovi, mladšom anglickom kráľovi, zároveň bola sestrou Filipa II. Augusta, francúzskeho kráľa).⁷ Možné Richardove väzby (či putovanie) s Uhorskom autor žiaľ nespomína. Flori sa domnieva, že Richard chcel putovať cez Čechy a Moravu (s. 158 a s. 160). V tom čase však mohli byť Čechy poznačené bojmi medzi Přemyslom Otakarom I. a jeho bratrancom, pražským biskupom Jindřichom Břetislavom. Flori uvádza, že moravský vládca bol Richardovi naklonený (s. 160). Ako dospel k tomuto tvrdeniu, je otáznne. Osoba anglického pôvodu – olomoucký biskup Róbert pôsobil na Morave až od roku 1201.⁸ Dospieť k Richardovej ceste (len plánovanej alebo uskutočnenej) je pomerne náročné a však je určite vhodné predostrieť viaceré pramene či možnosti.

Po Richardovom putovaní prišlo k jeho zajatiu – v skutočnosti akt pomsty zo strany rakúskeho vojvodu Leopolda, ktorému Richardovi rytieri zhodili zástavu v Akkone. Neskôr

4 k tomu aj Ivica PRLENDER, *An Eastern Adriatic merchant Republic (Dubrovnik) facing the Temptations of the Crusades*, in: Z. Hunyadi – J. Laszlovszky (eds.), *The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Budapest 2001, s. 173–186.

5 *Chronicon anonymi Laudunensis canonici*, in: Albin Ferenc Gombos (ed.), *Catalogus fontium historiae Hungaricae I.*, Budapestini 1937, s. 495.

6 *Albericus monachus Trium Fontium Chronicon*, in: Tamtáž, s. 29; *Arnoldus Lubecensis, Chronica Sclavorum*, in: Tamtáž, s. 306; Otto de S. Blasio, *Chronici Ottonis Frisingensis apendix*, in: A. F. Gombos (ed.) *Catalogus fontium historiae Hungaricae II.*, Budapestini 1937, s. 1760; *Ptolemaeus Lucensis Annales*, in: A. F. Gombos (ed.) *Catalogus fontium historiae Hungaricae III.*, Budapestini 1938, s. 2005.

7 József LASZLOVSZKY, *Nicholaus clericus: A Hungarian student at Oxford University in the twelfth century*, in: *Journal of Medieval History*, vol. 48,3, 1988, s. 221.

8 Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cistercijského řádu v Čechách 1142–1420*, Praha 2013, s. 295.

Leopold predal Richarda cisárovi Henrichovi VI., ktorý zase takýmto príkorím odpovedal Richardovi za jeho zásah na Sicílii. Keď sa kráľovná-matka Eleonora dozvedela, že Richard je v zajatí, rozbehla napínavú diplomatickú hru a žiadala exkomunikáciu cisára. Detaily celej diplomatickej vojny, ktorú rozpútala Eleonora, si môže čitateľ nájsť v Floriho práci venovanej akvitánskej vojvodkyni.⁹ Zaujímavá je nepochybne aj suma, ktorú cisár Henrich požadoval za Richarda (takmer tridsaťpäť ton striebra), čo malo nemalý dopad na finančnú situáciu Anglicka. Richardovo väznenie skončilo až 4. februára 1194. Pred anglickým kráľom ešte ležala neľahká úloha vysporiadať sa so svojim bratom Jánom a predovšetkým s Filipom II. Richardov život však skončil na jar roku 1199. Flori popisuje, že už v tejto dobe sa začala vytvárať Richardova legenda. Už samotná jeho smrť bola opradená mýtami.

Druhá časť práce skúma Richarda ako rytiera, je to aj analýza jeho prívlastku „Levie Srdce“. Jean Flori s erudíciou uvádza svet rytierstva, jeho pravidlá nutné k pochopeniu. Zároveň sa čitateľ môže ešte detailnejšie zoznámiť s Richardovými slávnymi bitkami a jeho túžbou vykonávať hrdinské činy. Autor sa dostáva aj k Richardovej sexualite a jeho vzťahu k ženám. 12. storočie predstavovalo ešte dobu silných mužských priateľstiev, ktoré už súčasníkovi príliš nehovoria. Aj rytiersky svet bol svetom mužov, kde sa Richard takmer po celý život pohyboval. Kronikárom sa však zdalo prinajmenej zvláštne, že Richard sa akoby (hoci nie explicitne) vyhýbal ženám a občas sa objavujú aj neurčité správy o „hriechu“, ktorý spáchal. Nie je jasné, o čo išlo, ale Flori, hodnotiac aj staršie názory historikov na tohto anglického panovníka, vidí Richarda z tejto stránky ako „univerzálneho milenca“. Dodajme že, sexuálne delikty sa objavovali v tejto dobe zrejme často (Richardov otec Henrich mal zrejme pedofilné sklony) a správy o nich tvorili „bulvár“ (nielen) plantagenetovského sveta.

Richard Levie Srdce bol kráľom Artušom 12. storočia, rytierskym kráľom, rytierskou osobnosťou par excellence, určite bol svojským a osobitým mužom, ktorého legenda však prežíva dodnes. Medievista Jean Flori nám predstavil zložitý príbeh tohto muža, jeho rodiny a vtedajšieho sveta rytierov a dvorských intríg. Ide o komplexne a odborne vypracovanú štúdiu, ktorá môže poslúžiť širokej verejnosti, ale i historikom.

Peter Bučko

Petr VOIT

Katalog prvotisků Strahovské knihovny v Praze

(= Bibliotheca Strahoviensis. Series monographica, sv. VI)

Praha, Královská kanonie premonstrátů 2015, 1335 s., z toho s. 105–112 a 793–1067

jsou barevná vyobrazení, ISBN 978-80-88009-05-4.

Knihovna premonstrátské kanonie na Strahově je doslova svetovú proslulá svými interiéri, medzi odborníkmi ale zejména také svými jedinečnými fondy, o které rovněž soustavně pečuje. Ať už to je časopisem (*Bibliotheca Strahoviensis*) a jeho monografickými suplementy, či katalogizací svých rukopisných fondů (která zatím z vnějších důvodů uvízla na polovici cesty). Ovšem vedle rukopisů tvoří nejcennější její část knihy tištěné před rokem 1501,

9 J. FLORI, *Eleonora Akvitánská*, s. 149–160.

tzv. prvotisky – inkunábule. A už teď je možno říci, že mezi specialisty vystoupí na virtuální nejvyšší stupně i katalogem, který podává jejich soupis, který ale přerůstá do detailní analýzy. Nebyl to ovšem soubor neznámý, protože rámcovou evidenci přinesl už před sto deseti lety tamní knihovník Isidor Zahradník. Šlo ale o necelých čtyřicet stran zběžného přehledu, proti nimž dnes stojí bez nadsázky čtyři kilogramy velkoformátového, povětšinou dvousloupcového úsporného tisku. Typografickou výjimkou tu je úvod, který je v plném znění podán velmi vítaně vedle češtiny i v angličtině a němčině.

Katalogy pramenného materiálu jsou pro historiky, ale i jiné specialisty v humanitních vědách, doslova „solí země“. V současnosti nabývá na významu a rozšíření jejich digitální forma, přesto si svou závažnost uchovávají – a doufejme, že i uchovají – tradiční knižní zpřístupnění. Jejich žánry jsou velmi různorodé. Z hlediska formálního je lze členit na dvě základní skupiny, totiž na katalogy materiálů rukopisných a pramenů tištěných. Už na první pohled je patrné, že větší váha připadá katalogům zpravidla unikátních pramenů rukopisných. Z evidencí tištěných materiálů mohou do jisté míry stát na pomezí obou kategorií katalogy knih nejstarší vrstvy, tedy prvotisků – inkunábulí. Zdůvodnit toto jejich specifické místo lze do značné míry tím, že nezřídka u nich jde také o unikátní dochování, ač v jiných případech mohou být exempláře těchto tisků do konce 15. století přístupné v celé řadě exemplářů. Přesto jde zpravidla o unikáty, protože tyto knihy nebyly pouhými bibliografickými jednotkami, ale působily jako individuality i v rámci větších specifických celků – knihoven ať soukromých či institucionálních.

Inkunábule mohou vydávat vyšší svědectví než jen svým tištěným obsahem. Zejména pak tehdy, když byly různým způsobem glosovány, ale i opatřovány širšími texty na svých přídeštích či předsádkách. Ty mohly mít také obecnější dosah, nemluvě o tom, že při vazbách či převazbách docházelo k různým úpravám resp. k vkládání dalších jednotlivin vysvědčujících o práci s textem (to se samozřejmě dělo i u knih mladšího původu, nicméně v zárodečné fázi knihtisku mají tyto okolnosti zvýšenou důležitost). Nehledě na to, že u řady produktů mohou pomoci přesněji určit jejich provenienci a být východiskem další analýzy zejména při zjišťování příslušných pertinencí. Tak je také možno přiblížit se k odkrytí jejich bezprostředního působení. Otázek, které se tu vynořují, je ovšem daleko více a záleží nejen na artefaktu samotném, ale i na šíři a kvalitě katalogového popisu a na tom, do jaké míry je schopen na ně odpovědět. Škála je tu široká a sahá od základní bibliografické evidence, která toho, kdo potřebuje detailnější informace, vede k příslušnému artefaktu v rámci daného souboru, až k takovému popisu, který podává vlastně malé analytické studie o jednotlivých knihách. Sleduje více či méně vyčerpávajícím způsobem maximální množství ukazatelů a tak potřebu užití popisovaných předloh sice nevyklučuje (to se týká zejména studia knihovědného), ale pro historii kulturní v širokém slova smyslu do značné míry limituje a mj. zvyšuje i ochranu fyzické podstaty příslušných artefaktů.

Není pochyb o tom, že Voitův katalog v této široké škále patří k těm maximalistickým a lze říci už na tomto místě, že v rámci celé české produkce věnované prvotiskům našich knihoven se jednoznačně dostává do jejího čela. Ale je třeba tato obecná konstatování doložit konkrétněji a to i několika slovy o autorovi, resp. o jeho mnohaleté vědecké publikační činnosti. Vedle desítek analytických studií i drobnějších publikací knižních jde

v tomto případě už o jeho čtvrté opus magnum (třeba dodat, že v jinak mimořádně bohatém soupisu literatury z této trojice přichází jen svazek z roku 2013, totiž první a zatím jediný svazek Českého knihtisku mezi pozdní gotikou a renesancí, zatímco Voitova Encyklopedie knihy byla „nemilosrdně“ a myslím i trochu macešsky vynechána a stejně tak i třísvazková Bohemica 1500–1800).

Studium pětadvacetistránkového úvodu (vzhledem k formátu knihy by vydal v normálním tisku nejméně na dvojnásobek) lze doporučit doslova jako proseminární četbu, protože tam Voit podává přehled našeho bádání o inkunábulích společně s představením našich hlavních sbírek i s příslušnou literaturou. Hlavní pozornost ovšem platí Strahovu a tak lze aspoň stručně resumovat: na Strahově se nachází 1578 bibliografických jednotek v celkem 1214 svazcích. Celkový počet titulů je výrazně nižší, protože řada z nich je dochována ve více exemplářích, které ovšem zdaleka ne vždy jsou pouhými duplikáty či dokonce multiplikáty, protože právě jejich „předstrahovská“ penetrace (tento soubor nevznikl totiž v důsledku vnitřní potřeby, ale sbírkovou činností) z nich činí solitéry se samostatnou historií. Po naprosté české „jedničce“ (Národní knihovna), které pomohly také nedávné nákupy prvotisků tepelských premonstrátů a chebských františkánů (v současnosti dohromady 4500 prvotisků) a Knihovně Národního muzea, která má včetně jí spravovaných knihoven zámeckých 2018 exemplářů, patří Strahovu v Praze třetí místo. V celostátním měřítku ji ještě předchází olomoucká Vědecká knihovna se zhruba dvěma tisíci exempláři. Všechny další knihovny zůstávají pak hluboko pod hranicí půl tisíce jednotlivin.

A ještě jeden kvantitativní údaj. Jestli ovšem Voit předpokládá, že Strahovská knihovna má v držení přibližně desetinu všech inkunábulí, které jsou v České republice uchovány, lze při počtu zhruba 20 000 exemplářů říci, že toto číslo je sice menší, přibližně osm procent, nicméně to neubírá nic na významu celého souboru. Jeho vypovídací schopnost převyšuje v důsledku koncepce tohoto katalogu všechny domácí soubory. Nejen ty, které buď nemají své vědecké katalogy či inventáře vůbec, ale i ty, které je mají, ale zdaleka nedosahují Voitových parametrů (nejvíc se tomu blíží Katalog prvotisků jihočeských knihoven Mirko Riedla z roku 1974). Postrádám tu jen katalog jáchymovské gymnaziální knihovny od Heriberta Sturma, který ovšem eviduje i knihy 16. věku (Stuttgart ²1964). Voit tyto evidenční pokusy stručně shrnuje a přihlíží i k některým srovnatelným údajům v zahraničí. Zaměřuje se dále na sledování geneze strahovské sbírky, jejíž jádro pochází ze 17. století, kdy ovšem v polovině věku byla knihovna těžce postižena švédskými loupežemi. Její regenerace začíná hned poté získkem některých celých knihoven; zejména šlo o knihovnu dvorního rady Daniela Freislebena, ale ke slovu tu přicházejí i jiní staří knihomilci. Voit sleduje v té souvislosti i celkový vzrůst knihovny a snahy strahovských knihovníků o její zpřístupňování, pochopitelně s hlavním ohledem právě na prvotisky.

Vlastní soupis tvoří jádro knihy. V knihovně byly prvotisky původně rozptýleny v různých odděleních a teprve zmiňovaný již Isidor Zahradník je, stejně jako rukopisy, vyčlenil ze základního fondu. Nicméně přesto se jim dostalo složitých signatur, které Voit smysluplně nebere za základ své řady, která je vstřícná k badateli, protože se řídí abecedním pořadím autorským, eventuálně u anonymních titulů dle jejich zavedených názvů. Základem je jednoznačná bibliografická jednotka, která má svou signaturu skládající

se z příslušného velkého písmena abecedy daného jménem autora nebo titulem u děl anonymních a pak v jeho rámci podle pořadového čísla. Vícečetné doklady jsou číslovány uvnitř tohoto systému. Zejména u základních pomůcek liturgických či teologických jde někdy o celou řadu dokladů (tak jen u samotné bible jde o 34 vydání, některá jsou dochována až v dvouciferném počtu exemplářů). Každý kus je ovšem popisován jako samostatné číslo, protože jde nezdědko o různé defektní kusy, které jsou leckdy druhotně zdobený a ovšem přináší i rukopisné poznámky.

Kapitolou samou pro sebe jsou popisy vazeb (třeba si uvědomit, že Voit je zejména knihovědec!). Na tomto místě lze podotknout, že historická knižní vazba je rozsáhlá disciplína, která je už sice na okraji zájmu historika, nicméně má význam pro historii tohoto uměleckohistorického řemesla. Ostatně i historik tu s užitekem může čerpat informace, které ovšem mohou pomoci rekonstruovat prostřednictvím knihařské dílny například zbytky nějakého původního starého knihovního celku. Popisy fyzického stavu jednotlivých bibliografických jednotek snad nenechávají žádnou otázku nezodpovězenou, stejně tak informace o starých (eventuálně původních) proveniencích nebo o čtenářských a jiných poznámkách. Snad jen se lze pozastavit nad někdy vícečetným (a zbytečným) opakováním stejných údajů u několika exemplářů jednoho díla.

Neocenitelnou oporou pro orientaci v tomto mohutném díle jsou rejstříky. Je jich celkem šestnáct a dovolují doslova dobrat se všech myslitelných relevantních informací o chronologii dochovaného materiálu (nejstarší tisk je nejpozději z roku 1466, aby souvislá řada začala koncem let šedesátých; poslední decennium 15. století je pochopitelně dosvědčeno nejmasivněji). Další dva rejstříky jsou věnovány příslušným tiskařům resp. nakladatelům: podle jmen a druhý pak podle míst. Nejčastěji jsou zastoupeny Augsburg, Basilej, Kolín nad Rýnem, Lipsko a ovšem dominují Norimberk, Štrasburk a Benátky, i když jednotliviny přicházejí i z Francie, dalších italských oficín či Flander. Přesto, že tato sbírka je umělým a nikoliv kontinuálně vytvářeným centrem, odpovídá její struktura rámcově závěrům, učiněným na základě knih, které do Čech pronikaly v dobách svého vzniku či krátce poté (tu mohu upozornit aspoň na svou drobnou stať z roku 1996).¹ Vzdálenější oblasti nepřicházejí. Z domácích lokalit jsou velmi střídavě zastoupeny Vimperk, Plzeň, Praha a Kutná Hora.

Poučné je tu sledovat, jaké žánry nabídlý ty či ony oficíny. Následuje rejstřík autorů (literárních původců), který není dublováním základního členění, protože integruje i textové jednotliviny. Další rejstřík je názvový, na nějž navazují rejstříky iluminátorů a ilustrátorů resp. knihvazačů (v obou se objevují také bohemikální jména osob či zejména lokalit). Poté přichází speciální konkordance knižních vazeb. Věcným rejstříkem se rozumí jednak evidence různých obrazových motivů, jednak knihvazačské náčiní a knihvazačské postupy. Poněkud zasuty jsou v tomto rejstříku údaje kodikologické, jimiž se rozumí ceny knih, různé způsoby věleňování rukopisů do prvotisků a potom zejména motivy iluminací resp. ilustrací. Důležitý je též soupis literárních žánrů, kde ovšem převažují texty související

1 Ivan Hlaváček, *Poznámky k italským tiskům v českých knihovnách na konci středověku a počátkem 16. století*, Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny 13, 1996, s. 39–52.

s náboženstvím, jež jsou dále členěny. Nezanedbatelné místo zaujímá rovněž právo, historie či lékařství. Navazující část přináší soupis tisků dle původu, kdy se pochopitelně postupuje podle dnešní politické situace, což ovšem nutně zkresluje původní stav, zejména pokud jde o Francii (zejména Alsasko!), neboť právě Štrasburk ale i Hagenau a jiné lokality tehdy patřily do Říše. Že dominantním jazykem (další rejstřík) byla latina, nepřekvapí. Čeština (nepočítají se různé glosy a marginálie) přichází u osmnácti titulů, takřka padesát jich je německých, naprostými solitéry jsou hebrejšтина, italština a holandština. Starořeckých textů je třicet tři. A konečně důležitý je rejstřík proveniencí, kde je velká řada českých držitelů osobních i institucionálních, jejichž určitější časové zařazení (pokud lze) by uživateli zjednodušilo práci. Takto právě není rozlišováno mezi starými proveniencemi a třebaš i aukčními domy dob mladých. Rejstříkovou část po seznamu poznámek strahovských knihovníků uzavírají konkordance starých signatur.

Lze uzavřít suchým, avšak přesvědčivým konstatováním, že máme v rukou pomůcku mimořádné důležitosti, ale i pílě a odříkávé práce srovnatelné s nejnámějšími katalogizátory minulosti.

Ivan Hlaváček

Ivo PURŠ – Hedvika KUCHAROVÁ (edd.)

Knihovna arcivévody Ferdinanda II. Tyrolského

1. Texty; 2. Katalog

Praha, Artefactum 2015, 650 s. + 722 s., 617-696 barevné přílohy,

ISBN 978-80-86890-72-2 (1. svazek), ISBN 978-80-86890-73-9 (2. svazek),

ISBN (pro oba svazky) 978-80-86890-74-6.

Studium knižní kultury raného novověku získává v posledních letech na intenzitě. Ilustrativně stačí uvést práce Petra Voita, který se věnuje knize jako takové, a Jitky Radimské se spolupracovníky, která naopak dala přednost studiu knihovny jihočeských Eggenbergů. O obojím je čtenář tohoto časopisu informován. V daném rámci získávají zcela svébytné postavení další pokusy o rekonstrukce knihoven některých významných představitelů špiček raně novověké společnosti (ale jindy i osobností regionální povahy). V zde referovaném případě jde ovšem o dílo s výrazným přesahem do kulturní historie široce pojímané střední Evropy. Jeho bohemikální akcent byl do značné míry dán vnějšími okolnostmi, totiž dlouhodobým působením zřizovatelovým v Čechách. Tím byl totiž proslulý Ferdinand II. Tyrolský, syn Ferdinanda I., prvního novověkého Habsburka na českém trůně. V letech 1547–1564 byl tento manžel Filipíny Welserové a stavebník bělohorského letohrádku Hvězda jeho místodržícím v Čechách. Jeho knihovna se sice nedochovala jako organicky vyrostlý celek, přesto je její nemalá část rozptýleně dochována, a to především ve dvou rakouských knihovnách, totiž Národní ve Vídni a Zemské a univerzitní v Innsbrucku.

Je ovšem otázka, do jaké míry je možno starší historii tohoto knižního celku spojit s Pražským hradem. V textovém svazku to hypoteticky předpokládá Ivo Purš pro léta před rokem 1567 (s. 9), ačkoliv Alfred Auer o pár stránek dále (s. 41nn.) konstatuje kontinuitu

rozvíjejícího se knihovního fondu toliko na území Rakouska, počínaje už základy knihovny, jež lze sledovat až do druhé půle 14. století. Auer vystopovává (vycházejí z knihy Theodora Gottlieba z r. 1900) putování knih z Vídně do Tyrol do Innsbrucku a pak na zámek Ambras a odtud posléze zejména zpět do Vídně.¹ Pro Prahu není v jeho výkladu místa, i když Ferdinandův knižní soubor obsahoval špičková díla zejména z knihovny Václava IV., která se dostala do habsburských rukou prostřednictvím Zikmunda Lucemburského za husitských válek. To ovšem nevylučuje, že Ferdinand II. neměl jistý počet knih v Praze, které získal během svého českého místodržitelství. Určitě se to týká jinak nepříliš početných bohemik, o nichž se zmíním ještě závěrem tohoto upozornění. Ferdinandova knihovna ostatně byla časem i v rukou Rudolfa II., ale zřejmě neopustila svůj tyrolský domicil.

Co umožňuje rozkrýt její plný rozsah a do značné míry i obsah, je její pozůstalostní inventář, který nechal Rudolf II. zhotovit rok po Ferdinandově smrti († 1595). Tento pramen je dochován ve dvou starých opisech (oba ve Vídni: v Národní knihovně resp. v Umělecko-historickém muzeu). Jednotlivé údaje svou větší či menší neurčitostí ovšem umožňují konkrétní identifikaci jednotlivých svazků spíše zřídka. Tomuto problému se autoři edice snažili odpomoci detailní prací zejména ve výše citovaných knihovnách: probírali v nich stovky svazků tisků – zejména ovšem ze 16. století – a snažili se na základě bezprostředních indicií v knihách, které mohly přicházet v úvahu, odkrýt jejich textovou a provenienční anonymitu a vřadit je do arcivévodovy knihovny.

Základem analýzy je původní rozdělení knihovny podle jejího inventáře do sedmi obsahových skupin: Počíná se teologickou literaturou přes práva, lékařství, historii v širokém slova smyslu (označenou jako *Varia*), kosmografii včetně astronomie a astrologie, geografie, matematiky, militárií a široce pojímanou problematiku filozofickou a historickou (*humanarum literarum alteriusque generis libri*). Na konci stojí knihy vyčleněné do *Kunstkomory*, resp. uložené v zámecké kapli.

Ediční svazek je uspořádán tak, že každému samostatnému titulu se ve dvousloupcovém tisku věnuje samostatný oddíl. Pro jeden každý existuje jednotný rastr. V zvýrazněné nadpisové řádce přichází nejdříve sigla příslušného oddílu, pak folio opisu ve vídeňské Národní knihovně, na němž se v inventáři nachází příslušný zápis a posléze pořadové číslo v rámci oddílu. Oddíl *Opis* cituje znění inventáře. Pak následuje jméno autora (to ovšem často v inventáři nepřichází, ale editoři věnovali jeho zjišťování velkou pozornost), dále konkrétní titul, který leckdy přebírá znění inventáře, ale dle možnosti čerpá z titulního listu daného díla. Byl-li získán jinými cestami, je uveden v hranatých závorkách. Navazuje impressum, místo vydání, datum, event. tiskař, jazyk, vzhled svazku včetně přicházejících iluminací, téma, což znamená snahu po konkretizaci uvnitř příslušné skupiny (např. u juristické literatury určení typu práva). Pokračuje se poznámkou, jež odkazuje na duplicitu dochování, přináší rozpis přívazků, typografické, resp. exemplářové poznámky a dle úvodního manuálu popis ilustrací a další výzdoby, i když jí už byla věnována

1 Theodor GOTTLIEB, *Büchersammlung Kaiser Maximilians I.: mit einer Einleitung über ältern Bücherbesitz im Hause Habsburg*, Leipzig 1900; TÝŽ, *Die Ambraser Handschriften; Beiträge zur Geschichte der Wiener Hofbibliothek*, Leipzig 1900.

samostatná pozornost výše. Následují oddíly: Literatura, Dedikace, Signatura a úplně na závěr klasifikace pokud jde o jeho vypovídací schopnost. Značení je od 1–4, tj. od té jen nejzákladnější identifikace až k plně včetně dochované signatury. Že se většina záznamů pohybuje v rozmezí 2–3, rozumí se samo sebou (u některých svazků, zejména rukopisných, je tato škála nahrazena lakonickým „neidentifikováno“).

Je samozřejmé, že zdaleka ne všechny údaje můžeme u jednotlivých hesel nalézt. Zatím co obsahově přinášejí konkrétní záznamy snad opravdu vše podstatné, uživatel lituje, že znění onoho inventáře nebylo odlišeno jiným typem písma, tedy kurzívou, která měla být použita také při citacích různých věcných či vlastnických poznámek. Ve svazku následuje seznam literatury, tedy různých referenčních pomůcek, mezi nimiž mi chybí zejména katalog jáchymovské gymnaziální knihovny Heriberta Sturma.² Zdůraznit je třeba opulentní obrazovou přílohu přinášející 290 vyobrazení titulních listů, případně vazeb či stránek s různými poznámkami. Knihu uzavírá jmenný, tedy autorský rejstřík, zřejmě ne vždy úplný (namátkou: chybí na s. 333 přicházející Hermann von Sachsenheim). Rejstříky tiskařů či officin nebo tiskařských míst chybí.

Textový svazek přináší zhodnocení materiálu, který byl podán v stručně představené edici. Jde o celkem 23 statí s předmluvou (Ivo Purš) a závěrem (Lenka Veselá), jež následuje více než třicetistránkový seznam literatury, několikastránkový soupis bibliografií (v řadě případů se dubluje s jejich soupisem v předchozím svazku). A co je zejména třeba podtrhnout je více než stostránkový německý souhrn. Desetistránková obrazová příloha a jmenný, tedy osobní, nikoliv i místní rejstřík, knihu uzavírají Prostorové možnosti, nedovolují nejen probírat jednotlivé kapitoly jednu po druhé, ale vlastně ani je jednotlivě charakterizovat. Je proto třeba se spokojit obecnější charakteristikou. Ostatně téma je natolik široké a do značné míry obzírá celou písemnou kulturu 16. století, takže knihu vezme s užitkem do ruky každý, kdo o kulturní problematiku oné doby byt jen zavadí.

Nutné skici historického pozadí, tedy představení Ferdinanda II. Tyrolského, se se suverénní znalostí tématu ujal Václav Bůžek (s. 13–40). Výklad o vnější historii knihovny a jejím rozpadu podal až příliš stručně jediný rakouský spoluautor díla, totiž Alfred Auer (s. 41–54). Ten ovšem nenaznačuje žádné konotace knihovny s Prahou, i když nějaký menší soubor v Praze předpokládat musíme, protože jinak by se těžko podařilo vysvětlit, jak se do knihovny dostaly některé výlučně bohemikální texty historiografické či praktické právní povahy. Nejvýznamnější část bohemik včetně proslulých skvěle iluminovaných rukopisů z knihovny krále Václava IV. se ovšem dostala do rukou Ferdinanda Tyrolského z Vídně přes Zikmunda Lucemburského a knihovnu Friedricha III.

Svým způsobem nejdůležitější je společná rozprava obou redaktorů a Aleny Richterové o rozsahu knihovny. A tu je třeba se zastavit a podat pár zdaleka ne suchých čísel. Dle dosavadní literatury jde o 3482 titulů, podle autorů jde o 3711 záznamů, které se rozpadají do výše zmíněných skupin takto: teologie 827, právo 420, lékařství 232, varia 796, kosmografie 1231, kunstkoma 120 titulů, ale zato valnou většinou šlo o rukopisy. V kapli

2 Heribert STURM, *Die St. Joachimsthaler Lateinschulbibliothek aus dem 16. Jahrhundert*, Stuttgart 1964.

bylo jen 18 rukopisných konvolutů. Celkově bylo identifikováno takřka 800 rukopisů. Nejvíc v kosmografické literatuře a ve Variích. Ostatně podrobnější poučení nalezneme v sumarizující stati Stanislava Petra a Aleny Richterové o rukopisech souboru (s. 75–104). Zde jsou představeny konkrétní rukopisy, často špičková díla iluminátorského umění či obsahově význačné texty. Že zejména mezi těmi prvními bylo mnoho bohemikálního, bylo už naznačeno v úvodu.

Řada našich předních odborníků v knihovědě pak v jednotlivých kapitolách představuje obsahové skupiny. V řadě případů se ovšem sledují výrazně detailnější obsahové skupiny, než tak činí inventář. Jen namátkou lze uvést: Olga Fejtová a Jiří Pešek sledují historickou literaturu (s. 181–208) v širších souvislostech soukromých knihoven získávaných en bloc, které do Ferdinandova souboru byly integrovány a jež daly autorům podnět k pokusu o určení funkce knihovny. Ten ale lze jednoznačně stanovit jen těžko, protože se tu kříží příliš velká řada vlivů, často jistě i z hlav Ferdinandova okolí. Autoři se dále (do značné míry hypoteticky) zamýšlejí nad rozsahem možné pražské knihovny Ferdinandovy, byť některé dílčí formulace je třeba brát s rezervou, danou ovšem také neurčitostí nejen vlastního inventáře, ale i k dispozici jsooucích pramenů obecně.

Zde je třeba upozornit na obecné zhodnocení Ferdinandovy sbírky Lenkou Veselou, která ji jistě správně charakterizuje jako pokus o vytvoření univerzální knihovny. Klást ji ale ve střední Evropě na třetí místo za wittelsbašskou v Mnichově a císařskou ve Vídni, je – alespoň co do rozsahu – nepřesvědčující. Knihovna fuggerovská (než byla získána mnichovskými Wittelsbachi, kteří přišli „k hotovému“),³ či knihovna mecklenburského vévody Jana Albrechta I. ji rozhodně rozsahem a fuggerovská částečně i obsahem předčily. Tu také autoři zmiňují malý soubor provenienčních bohemik (s. 196n.), který nesvědčí o tom, že by byl získáván pro pražskou knihovnu arcivévodovu, protože většina identifikovatelných titulů jde za časový horizont jeho pražského pobytu. Je tu opravdu široké spektrum literatury biografické a to jak autorů antických, tak středověkých i tehdy moderních.

Zbývající celá řada detailních studií probírá obsah knihovny podstatně diferencovaněji než výše naznačené členění inventáře, i když teologie (Hedvika Kuchařová), práva (Richard Šípek) či medicína (Josef Smolka) se inventáře drží. O historické literatuře již byla řeč. Z dalších specializovaných rozprav alespoň ilustrativně: samostatného zpracování se dále dostalo topograficko-umělecké a architektuře věnované literatuře (Ivan P. Muchka), literatuře básnické (Marta Vaculínová – Martin Bažil), dramatické (M. Bažil), mytologické (M. Vaculínová) a dalším. Obecnějším otázkám se věnuje Jaroslava Kašparová, která sleduje jak rukopisy, tak tisky z chronologického, geografického a jazykového hlediska. Tu je třeba uvést některé obecnější údaje: dominuje latina (přes dva a půl tisíce jednotek), němčina má ca 570 titulů, italština 340, francouzština spolu se španělštinou mají málo desítek textů. Řečtina přichází jen v kombinaci s jinými texty. Jazykově českých je „ca 16“, bohemikálních tisků a rukopisů dohromady ca 65 (s. 405nn.). Většina tisků, dá-li se to vzhledem k časté neurčitosti říci, pochází z doby existence knihovny, inkunábulí je málo. Provenience většinou německá (Kolín a další střediska typografického umění), též

3 Paul LEHMANN, *Eine Geschichte der alten Fuggerbibliotheken 1–2*, Tübingen 1956–1960.

Vídeň. Posléze L. Veselá věnovala pozornost knihám, které byly Ferdinandovi Tyrolskému dedikovány (s. 429–441).

Seznamy literatury, zkratek a výše zmíněná příloha obrazová, jakož i stostránkové německé resumé a jmenný rejstřík dílo uzavírají. Jeho velký rozsah zřejmě způsobil, že spis není doprovázen seznamy míst vydání, tiskařských oficín, které je třeba složitě vyhledávat. Dílo ale nabízí atraktivní četbu vlastního katalogu a zejména pak v rozbořech obsahových skupin množství relevantních informací, ale i soudů, nad nimiž bude třeba se zamýšlet a možná formulovat jinak akcentované odpovědi. Je podstatné, že máme k dispozici významný text (shledal jsem tam na základě srovnání s některými vyobrazeními jen nevýznamná přehlédnutí). Lze shrnout, že se konečně česká literatura může prokázat dílem, které se klidně staví po bok výše zmíněným pracím německým.

Ivan Hlaváček

Zdeněk HOJDA – Eva CHODĚJOVSKÁ et alii (edd.)

Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje

I. Kavalířská cesta českého šlechtice do německých zemí, Itálie, Francie, Španělska a Portugalska

II. Cestovní deník Heřmana Jakuba Černína z let 1678–1682

Praha, Nakladatelství Lidové noviny a Národní galerie v Praze 2014, 758 a 874 s., ISBN 978-80-7422-281-8 (NLN); ISBN 978-80-7035-561-9 (NG).

Mohutné dvousvazkové dílo už na první pohled předčí svým rozsahem vše, co bylo u nás dosud o raně novověkém cestování publikováno. V české literatuře má jediný – a to medievistický – protějšek v monografii Františka Šmahela, věnované cestě Karla IV. do Francie;¹ jemu se blíží také svou bohatou obrazovou výbavou. Pomineme-li autora vydaného cestovního deníku, pak je toto dvousvazkové dílo výsledkem činnosti šesti historiků, převážně se školením v pomocných vědách historických, kteří rozmanitým způsobem kombinují zájem o raný novověk s dějinami výtvarného umění a cestování (Zdeněk Hojda, Jana Marešová, Alexandra Tesaříková), s historickou geografii a kulturními dějinami Itálie (Eva Chodějovská), s historií hispánského světa (Milena Hajná) a se širokým rozhledem po pramenech literární povahy, pocházejících ze střední a jižní Evropy (Alessandro Catalano). Vzájemnou komplementaritu vykazuje skupina autorů také v jazykové vybavenosti, neboť Černínův cestovní deník klade značné nároky na znalosti v oborech bohemistiky, germanistiky a romanistiky, a to se zvláštním zřetelem k vývojovému stadiu italštiny, španělštiny, francouzštiny, němčiny a češtiny 17. století. Pozoruhodným rysem této publikace je rovněž skutečnost, že před vlastní kritickou edicí cestovního deníku předchází důkladná srovnávací analýza tohoto i dalších pramenů a vystižení fenoménu šlechtického cestování. Autoři úvodem prohlašují, že jim nešlo o sepsání monografie o kavalířských

1 František ŠMAHEL, *Cesta Karla IV. do Francie 1377–1378*, Praha 2006; v anglickém překladu: TÝŽ, *The Parisian Summit 1377–78. Emperor Charles IV and King Charles V of France*, Prague 2014.

cestách, nýbrž o vytvoření kulturního atlasu Evropy druhé poloviny 17. století, a lze potvrdit, že tato volba přinesla správnou orientaci výzkumu. V prvním svazku vzniklo rozsáhlé vědecké pojednání, které s vysokou pravděpodobností bude badateli – o širší čtenářské veřejnosti ani nemluvě – využíváno více než samotná pramenná edice.

Autoři charakterizují kavalírskou cestu (*grand tour*) jako závěrečnou fázi vzdělávání mladých aristokratů, která jim měla umožnit osvojení kulturního habitu jako předpokladu pro začlenění do dvorské společnosti ve střední a západní Evropě. Označují *grand tour* za vzorový příklad kulturního transferu, přenosu vzorců chování a jednání, idejí i materiální kultury. Toto východisko je vhodné jak pro studium dějin cestování v sociálním a kulturním kontextu, tak i pro poznání stále znovu diskutované problematiky center a periferií v raném novověku.

První rozsáhlý oddíl monografického svazku je věnován Černínům z Chudenic v 17. století. Rod, na němž jsou obecné problémy cestování přednostně demonstrovány, se vyznačoval vzestupem původně průměrné rytířské rodiny mezi panské a hraběcí rody s vysokou prestiží, podepřenou kořistěním Heřmana staršího na pobělohorských konfiskacích. Se smyslem pro proporce zredukovali autoři genealogické údaje a soustředili se na cestovatelské aktivity jak zakladatele rodového fideikomisu Heřmana (1579–1651), tak i jeho prasynovce a dědice Humprechta Jana (1628–1682). Ačkoli Heřman vykonal pouť do Svaté země a Egypta a další Černínové pokládali kavalírskou cestu po západoevropských zemích za předpoklad své společenské a politické kariéry, jejich zájmy směřovaly především do Itálie. V tomto smyslu jsou biografické partie významným příspěvkem především k poznání kontaktů české šlechty s papežským dvorem v Římě, s prostředím Benátek, Mantovy, Florencie a Sieny. Naznačují rovněž podíl zcestovalé české šlechty na zprostředkování kulturních kontaktů habsburského císařského dvora a obecněji střední Evropy s Itálií a na diplomatickém zastoupení císaře v Benátkách.

Pokud jde o společenské prostředí, v němž se pohyboval Černín a další středoevropští kavalíři, potvrzuje i tato kniha, že – kromě oficiálních audiencí a místních slavností či náboženských a studijních kontaktů – setrvali především v okruhu svých „krajanů“, jimiž byli šlechtici z českých a rakouských zemí, z německých teritoriálních států a také z Polska. Šlo zjevně o trvalý jev, objevující se již u předchozích šlechtických výprav a náboženských poutí, ostatně odpovídající přirozenému chování lidí, kteří neusilovali o trvalé zakotvení v navštívených zemích, nýbrž naopak o získání takového souboru poznatků, který by podpořil jejich vzestup po návratu do vlasti.

Druhý oddíl monografie se zaměřuje na infrastrukturu cestování. Jde o výklad kombinující dobové prameny a literaturu s konkrétními zmínkami v cestovním deníku a korespondenci černínskému původu, což dodává této interpretaci specifickou hodnotu. V některých ohledech přináší zejména pro poslední třetinu 17. století zobecňující poznatky, ale od klasického díla Antonia Mačzaka o každodennosti na raně novověkých cestách z roku 1978² a jeho pokračovatelů se liší právě tím, že dříve získané souhrnné znalosti

2 Antoni MAŁCZAK, *Życie codzienne w podrózach po Europie w XVI i XVII wieku*, Warszawa 1978; v anglickém zpracování TÝŽ, *Travel in Early Modern Europe*, Cambridge 1995. Nověji TÝŽ, *Peregrynacje – Wojaże – Turystyka*, Warszawa 1984.

cestování konfrontuje s praxí ověřenou na jedné velké kavalírské cestě. To se týká všech podstatných stránek cestovatelské infrastruktury, mezi nimiž zásadní místo zaujímá „pošta“ jako nástroj k přepravě osob a zároveň informací.

I když je příslušná černínská korespondence zachována neúplně, soubor 400 dopisů z let 1678–1684 vytváří – vedle zmínek v deníku – mimořádně rozsáhlou pramennou základnu. Badatelka o této tematice Eva Chodějovská tu navíc vyhodnotila také poštovní příručky ze 17. století, aby osvětlila síť vzájemně si konkurujících „národních“ poštovních organizací a okolnosti, za nichž se udržovaly víceméně pravidelné kontakty mezi cestovateli a jejich rodinným zázemím, stejně jako mezi zainteresovanými osobami v zahraničí. Na základě datace listů a poznámek v nich do značné míry osvětlila složitý, ale v 17. století už poměrně dobře fungující provoz poštovních spojů a právem tuto formu komunikace označila za jeden ze základních předpokladů rozvoje kavalírského cestování. Velmi přehledně se podařilo osvětlit rovněž krytí cestovních výdajů prostřednictvím rozvinutého směnečného obchodu mezi střední, jižní a západní Evropou. S využitím dobových map, kosmografií, geografických popisů jednotlivých zemí a rozmanitých tištěných průvodců, ale zároveň s přihlédnutím k fondům historických knihoven v Čechách a na Moravě je tu vystižena informační báze pro přípravu cest a jejich realizaci; to je pak názorně předvedeno na příkladu Říma a na možnostech jeho poznávání.

„Kavalírské cestování v praxi“ nezůstalo jen popisem cestovatelské každodennosti. Naznačuje to kupříkladu výklad Zdeňka Hojdy o cestovní instrukci, který rozebírá pokyny hraběte Humprechta Jana Černína synovi Heřmanu Jakubovi, do nich promítnuté jeho názory a životní zkušenosti; vystihuje složité vytváření instrukce a její doplňování v průběhu Heřmanovy cesty (1678–1682), ale při tom neulpívá na rozboru jednoho pramene; naopak využívá srovnání s jinými soudobými instrukcemi a dospívá tím k vystižení obecnějších rysů kavalírských cest z hlediska jejich dlouhodobě připravovaného programu na jedné straně a nutné improvizace každého aristokratického cestovatele na straně druhé. Vystihuje rovněž názory zkušeného českého politika na úroveň panovnických dvorů v Itálii a na jejich svébytné společenské ovzduší v porovnání s Francií a Španělskem. Zároveň odhaluje skryté rysy myšlení české aristokracie druhé poloviny 17. století, zejména kombinaci kosmopolitního rozhledu se zemským patriotismem, který se projevoval i v daleké cizině důsledným připomínáním svátku sv. Václava.

V souvislosti s poznáváním aristokratických družin, jež vyrážely z formálně rekatolizovaných Čech a pohybovaly se nejen po katolických jihoevropských státech, ale také po konfesijně pestré střední Evropě, je pozoruhodná rekonstrukce sociálního mikrokosmu, který na cestách obklopoval hraběte Heřmana Jakuba Černína. Díky bohatství zachovaných pramenů lze doložit, že v jeho tříčlenném doprovodu se objevil komorník luteránské víry (který byl dokonce připuštěn na audienci u papeže), jehož se Černín sice pokoušel získat pro katolicismus, ale nijak ho ke konverzi nenutil; v kontrastu s přísně hierarchizovanou společností cestoval s hrabětem v roli pážete mladý měšťan z poddanského města Sobotky, který se věnoval sebevzdělávání po boku svého pána.

Rozsáhlé popisné partie, věnované infrastruktuře cestování, stavu cest, dopravním prostředkům, rychlosti pohybu, průvodcovským službám či možnostem ubytování a stra-

vování při jízdách po Evropě, rozšiřují a doplňují poznatky, jež před lety shrnul Antoni Mączak a návazně obohatila řada jiných evropských autorů. Oproti nim však česká publikace přináší významný doplněk, totiž konfrontaci se zaznamenanými zkušenostmi Černínů, Šternberků a dalších českých cestovatelů, což je zvláště významné proto, že srovnávací základnu tvoří poznatky lidí ze sociálně a geograficky homogenního prostředí. Netřeba zdůrazňovat, že tu jde zároveň o velmi užitečný doplněk příslušných kapitol Petráňových *Dějiny hmotné kultury*.³

Množství zajímavých jednotlivin, doložených ve šlechtických pramenech české a moravské provenience, vytváří dobrou základnu pro srovnávání úrovně infrastruktury v jednotlivých evropských zemích. V zásadě potvrzuje předpoklad o větší vyspělosti cestovatelské infrastruktury v Itálii, Francii a jihoněmeckých zemích oproti Španělsku a Portugalsku. Zmínku si zaslouží rovněž úvaha o sociální komunikaci mezi cestovateli a hostitelským prostředím; publikace zdůrazňuje – zejména při cestování po Itálii – symbolický význam darů, převážně nadstandardních potravin, jako výrazu přízně či úcty. Je otázkou, zda lze tento způsob přátelské komunikace nazývat „především italskou zvyklostí“ (I, s. 222), když byl už ve druhé polovině 16. století rozšířen také mezi šlechtou v českých zemích, jak hojně dosvědčují například rožmberské účty a listy či korespondence olomouckých biskupů.

Pozoruhodný je výklad o způsobu vzdělávání šlechticů na kavalírských cestách, a to na tradičních univerzitách (zejména v Sieně) i na hojně vyhledávaných šlechtických akademiích (zvláště Accademia Reale v Turíně). Zde se velmi dobře osvědčila kombinace obecných pramenů, týkajících se jednotlivých vzdělávacích institucí, s deníkovými záznamy šlechticů pocházejících z českých zemí. Autoři detailně prozkoumali jak strukturu výuky, tak i denní program, což je pro poznání vzdělávacího procesu středoevropské aristokracie zásadně důležité. Rovněž rozbor nákladů na vzdělávání přináší cenné poznatky a stanovení jejich výše (čtvrtina až polovina veškerých vydání na cestě) dokládá, že vzdělávání nebylo formální ozdobou, nýbrž podstatnou součástí kavalírských cest. Doplněkem představy o utváření šlechtických osobností je výklad o náboženské formaci během grand tour. Při začlenění do rámce barokní zbožnosti zdůrazňuje specifické rysy religiozity na cestách, spjaté s poznáváním mezinárodně významných poutních center (Řím, Loreto, Assisi), s pronikáním do prostředí papežského dvora, do blízkosti kardinálů a jiných prelátů i se společenskými a politickými aspekty veřejně projevované oddanosti katolicismu.

Zhruba polovinu monografie tvoří historicko-topografické pojednání o místech, jimiž Heřman Jakub Černín projížděl. Uvádí do významných sídel od Benátek po Neapol, od Řezna po Madrid, Escorial a Lisabon, přičemž největší pozornost věnuje Římu, Florencii a Turínu. Na základě podrobné znalosti literatury a s přihlédnutím k dostupným pramenům kniha charakterizuje význam měst, jejich obyvatelstvo, politické a společenské uspořádání, kulturní poměry, umělecké památky a slavnosti. To vše je založeno na konfrontaci s výpovědí Černínova deníku a korespondence, ale také dalších cestovních relací české šlechty

3 Josef PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury, II/1–2. Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, Praha 1995–1997.

17. století. Rekonstruuje tím obraz jihoevropských zemí, jaký si na základě vlastních zkušeností vytvářeli urození Středoevropané, tedy reflexi tamních poměrů; zároveň určuje geografický a vzdělanostní horizont, k němuž se v 17. století dopracovala nejnáročnější část obyvatelstva českých zemí. V porovnání s poměry, jež známe z pramenů o cestách v 16. věku, došlo o století později nepochybně ke značnému rozšíření i prohloubení těchto znalostí.

Výklad o jednotlivých městech, doprovázený vhodně volenou ikonografickou a kartografickou dokumentací, značně přesahuje tematický záběr Černínových cestovních aktivit a stává se příspěvkem k dějinám politických, společenských a kulturních vztahů mezi Itálií (případně Španělskem) a střední Evropou. Přes toto tematické rozšíření zůstává do textu pečlivě zakomponován specifický pohled českých cestovatelů, vystižení jejich zájmů, zážitků a úsudků o prostředí, v němž se na cestě pohybovali. Obecná i speciální složka tohoto výkladu je založena na velmi rozsáhlém výzkumu, je zpracována s příkladnou důkladností a stává se zásadním podkladem k dalšímu studiu zejména dějin česko-italských vztahů v raném novověku.

Při přípravě k vydání cestovního deníku Heřmana Jakuba Černína bylo možno vyjít ze tří rukopisů, z nichž nejuplněnější (byť nezachycující závěrečnou část téměř čtyřletého putování) je Černínův autograf. Vedle něho však byly využity všechny odlišnosti a doplňky, které přinášejí autograf Černínova pážete Václava Příhody a další rukopis pořízený s jistým časovým odstupem pro reprezentační účely. Zvláště deníku je skutečnost, že jak mladý aristokrat, tak i jeho pobočník dokázali psát v jazycích zemí, jimiž právě projížděli, tedy česky, německy, italsky, francouzsky a španělsky (navíc s citacemi v latině). Ačkoli po literární stránce nešlo o nijak náročný styl a třebaže ani po pravopisné stránce nebyl záznam vždy korektní, přece jen oba cestovatelé při popisu široké škály reálií a životních situací prokázali značné jazykové schopnosti. Tím ovšem připravili editorům vděčnou látku nejen k obvyklému kodikologickému rozboru, ale také k zevrubné lingvistické analýze a následně k nesnadnému překládání ze všech uvedených jazyků (samozřejmě s výjimkou starší verze češtiny). Celkovou orientaci v původním i přeloženém textu usnadnili čtenáři připojením přehledně zpracovaného itineráře kavalírské cesty z let 1678–1682 a mapy, která navíc zachycuje i další Černínovu cestu po západní Evropě z roku 1684 (k ní se již podobný deník nezachoval).

Vznikla tak edice s poměrně složitou strukturou, ale ve výsledku – díky dobrému typografickému řešení – přece jen přehledná. Ve třech paralelních sloupcích totiž uvádí originální znění Černínovo, poté verzi deníku pážete Václava Příhody i později vzniklý opis a nakonec český překlad hlavního textu s doplňky dalších dvou rukopisů, což vše je doprovázeno výborně propracovaným systémem textově kritických poznámek a velmi podrobných věcných vysvětlivek. V tomto provedení představuje edice maximální vstřícnost vůči uživateli pramene, především ovšem vůči čtenáři znalému češtiny, který může využít veškerého interpretačního aparátu. Jelikož je téměř celý text cestovního deníku sepsán a vydán v západních jazycích, dobře poslouží i zahraničnímu čtenáři při srovnávacím studiu tohoto typu pramene či fenoménu kavalírských cest.

Osobitě pojetí monografie spojené s edicí vede k tomu, že výchozí prameny a v nich zahrnutá tematika jsou zpracovány na pěti úrovních: 1. v edici a překladu deníkových záznamů; 2. v průvodních poznámkách a komentářích k vlastní edici; 3. v pojednání

o hlavních navštívených lokalitách; 4. v syntetizujícím výkladu o infrastruktuře, podobě a okolnostech cestování ve druhé polovině 17. století (interpretační text je zde odlehčen přesunutím velké části detailní faktografie do často rozsáhlých poznámek pod čarou); 5. ve výběru a popisu připojených ikonografických pramenů, které vytvářejí přesah do dějin umění, architektury, sběratelství, mecenátu i do sociálních a intelektuálních sítí, s nimiž se čeští cestovatelé snažili navázat kontakt. Originální ilustrace, vybrané ze sbírek řady českých a zahraničních institucí, nejenže těsně souvisejí s výkladovým textem, ale samy o sobě jsou podrobně interpretovány v důkladných mnohařádkových popiskách. Tento několikanásobně kombinovaný přístup se nemohl místy vyhnout opakování týchž údajů, ale i v takových případech se to stalo účelně, bez narušení celkově zdařilé kompozice dvousvazkového celku.⁴

Mimořádnost této publikace zdůrazňuje také nevšedně rozsáhlý dokumentační aparát. Nespočívá jen v bibliografii, seznamu map a vyobrazení, rejstřících místním a osobním (vždy s upřesňujícími identifikačními údaji) a cizojazyčných souhrnech (anglickém, německém, italském a španělském). Je tu rovněž chronologická tabulka života Heřmana Jakuba Černína, dále analyticky pojatý chronologický přehled pramenů k zahraničním cestám českých a moravských šlechticů v 17. století a tabulka poštovních spojů na vybraných evropských trasách (doplňující v textu porůznu roztroušené údaje z oboru historické metrologie).

Krásné, informačně bohaté dílo je téměř po všech stránkách vzorovou ukázkou vzestupu českého bádání o dějinách cestování a o vývoji kulturního i společenského propojení českých zemí s ostatní Evropou. Vzhledem k přesahu této tematiky do kontaktů s Itálií a dalšími ohnisky raně novověké kultury by si – alespoň ve zkrácené verzi – zasloužilo překlad do italštiny nebo některého jiného západního jazyka. Podalo by svědectví o místě Čech v Evropě 17. století, o bohatství českých archivů i knihoven a zároveň o vzestupu české kulturní historiografie.

Jaroslav Pánek

4 Připomínky ke kompozici mohutného díla jsou vskutku marginální, proto je umístuji do poznámky. Práce tohoto druhu dokáže mluvit sama za sebe a mělo by jí to být umožněno bez zbytečně retardujících textů. Za takové zatížení pokládám úvodní poděkování, které by se lépe vyjímalo v závěru publikace (být se analogie objevují i v západních monografiích), a formálně příliš vmlouvavou předmluvu; její dikce poněkud podceňuje čtenáře, kteří se podobnému typu literatury věnují. Snad až nadbytečné jsou některé partie o vývoji černínského dominia a popisy hmotných památek. Vcelku se však podařilo vytvořit čtivý text a úspěšně v něm zahladit švy mezi částmi, jež napsali jednotliví autoři.

Helmut RUMPLER (ed.)

(unter Mitarbeit von Werner Drobesh, Roland Bäck, Walter Liebhart)

Der Franziszeische Kataster im Kronland Kärnten (1823–1844)

(= Aus Forschung und Kunst, Schriftleitung Wilhelm Wadl, Bd. 40/2)

Klagenfurt am Wörthersee, Verlag des Geschichtsvereins für Kärnten 2013, 372 s.,
četná vyobrazení, mapy, tabulky, rejstříky, CD s daty, ISBN 978-3-85454-126-4.

Recenzovaná publikace je jedním z výstupů projektu „Der Franziszeische Kataster in den Kronländern Kärnten und Bukowina“, který vedl Helmut Rumpler. Projekt byl financován rakouskou státní institucí Förderung der wissenschaftlichen Forschung v rámci strategie podpory dlouhodobých projektů. Nositeli projektu byly univerzity v Klagenfurtu a Innsbrucku za spolupráce Komise pro dějiny habsburské monarchie Rakouské akademie věd. Smyslem projektu byla historicko-kritická edice Stablního katastru v jeho celkovém rozsahu, tedy nejen mapy, které jsou jeho nejvýraznější částí. V recenzované publikaci jsou katastrální mapy pouze prostředkem k účelu, jímž je nástin základních sociálních a ekonomických dat pro katastrální obce s cílem zobecnění na úrovni daňových okrsků, krajů a korunní země. Čtyřicet šest jednotek Stablního katastru, které zde byly prozkoumány, nabízí datovou základnu pro vyhodnocení agrárního a ekonomického potenciálu Korutan na počátku průmyslové revoluce.

Mapy Stablního katastru jsou v publikaci přiloženy na CD v digitální formě. Digitalizovány byly tzv. Císařské otisky (*Schönausfertigung*), tj. konečné autorizované verze po reambulaci, pokud se zachovaly pro danou lokalitu. Katastrální obec představuje v publikaci malou datovou banku: na mapový materiál jsou navázána data z písemného a vceňovacího operátu. Na základě vypracovaných statistik lze analyzovat a srovnávat hospodářské údaje z různých obcí, katastrálních obcí a panství.

Roland Bäck nabídl vhled do metodologie zpracování obrovského množství údajů a vysvětlil postup prací na projektu, jenž se odvíjel od analýzy samotného vzniku Stablního katastru. Bäckova kapitola může též sloužit jako instruktáž k použití shromážděných dat. Čtenář díky tomu může sledovat postup prací na vytváření Stablního katastru, např. opravy údajů v polní skice různými odstíny červeného inkoustu. Ve fázi zpracovávání dat autoři zohlednili také dobové problémy, např. stížnosti majitelů pozemků proti nerelevantním údajům katastrálních úředníků atd. Bäck též vysvětlil problémy při zpracování aktového materiálu, jehož čitelnost byla nezdědka ztížena četnými opravami dobových úředníků, takže získané údaje mohou vykazovat diskrepanci vůči revizi z let 1841–1842.

Metodologicky problematický, i když pochopitelný, byl postup při sestavování tabulek celkových ploch. Plošné údaje jsou totiž v operátech uváděny bez výjimky v dolnorakouském jítu a čtverečním sáhu. Tyto údaje byly při pozdější evidenci převedeny do metrického systému a v podkladech zaznamenány červeně. Převod ovšem nebyl podle dnešních měřitek exaktní. Pro potřeby edice byl proto použit přesnější převod. Ten se však pochopitelně liší od dobových údajů v metrickém systému. Sjednocení všech měnových jednotek na konvenční zlatý, resp. krejcar, lze považovat za jediný správný postup.

Na výbornou se tým řešitelů vypořádal s problematickými údaji o obyvatelstvu. Údaje o populaci interpretovali autoři podle dobových pramenů, tedy podle vyjádření komisařů, pracujících na vceňovacích operátech. Populační čísla nelze totiž interpretovat jako souhrn populace v místě katastrofu, ale jako souhrn produktivního obyvatelstva. Údaje jsou proto uváděny bez výměnkářů, bez chudiny a dětí (hraniční věk není znám, osobně se přikláním k pravděpodobné hranici čtrnácti roků věku). Tuto tezi autoři publikace ověřili metodou sondy u vybraných obcí srovnáním s jinými dobovými statistikami. Ty potvrdily správnost zvolené interpretace.

Údaje o počtu hospodářských zvířat ve Stablním katastru jsou velmi proměnlivé, jejich vypovídací schopnost je problematická. Publikace vykládá tento fakt jako „možnost manipulace výsledku sčítání (dobytky) za účelem snížení základu daně“. Nabízí se ovšem teze, zda tomu nemohlo být paralelně i naopak, tedy zda vrchnost nevyvíjela tlak na vyměření určité daně. Osobně si velký prostor pro manipulaci nedovedu představit, protože počty dobytka měly být ověřovány rychtáři (většinou více než jednou ročně). Chybějící či variující údaje v písemných operátech je možno (kromě jiných možností) vysvětlit liknavostí komisařů a adjunktů či nepřítomností dobytka v obci (sezónní pastva na horách), která znemožňovala přesné sčítání. Nedostatečnost či absenci údajů o počtech dobytka pokládá ostatně také Helmut Rumpel za „slabé místo zpracování dat“.

Geograf Walter Liebhart názorně popsal průběh triangulačních a detailních proměřovacích prací, které předcházely vyhotovení polních skic. Pro zjištěná data o diametrálně rozdílných finančních nákladech na provedení geografických měření v různých korunních zemích však autor nenabízí vysvětlení. Objasnění více než trojnásobného rozdílu v přepočtu na stejnou plošnou míru (nejdražší Přímoří, nejlevnější Bukovina) je velmi problematické; lze spekulovat, jaké faktory tu mohly hrát roli: komplikovaný terén, hodnota pracovní síly v regionu, vyšší náklady účtované vrchnostem či větší spolupodílnictví dominikálu či rustikálu atd.

U velmi dobré a na mapách založené publikace uživatele překvapí nepochopitelné historicko-geografické „přeshlapy“: na politické mapě daňových okrsků a katastrálních obcí Korutan (s. 30) je vedle historických označení sousedících korunních zemí uvedena Itálie, která v té době jako stát ještě neexistovala. Chyba je o to trapnější, že se v té době nejednalo o cizí stát, nýbrž o součást rakouského soustátí, tedy Lombardsko-benátské království. Stejná chyba se opakuje i u následující zeměpisné mapy historických katastrálních obcí Korutan 1829/1844 (s. 31).

Hlavním přínosem publikace je datový materiál, který slouží jako základna pro další bádání. Data byla získána především z fondů Korutanského zemského archivu v Klagenfurtu, Archivu Slovenské republiky v Ljublaně, Státního archivu v Gorizii a ze Spolkového ústavu cejchovního a zeměměřičského ve Vídni. Digitální mapy jsou přístupné i na internetu v rámci Korutanského geografického informačního systému Korutanské zemské vlády (KAGIS).

Publikace nabízí velká množství dat, jež mohou být využita pro hospodářské a sociální dějiny. Pro recenzní hodnocení tu není mnoho prostoru, protože většinu textu tvoří mapy, rejstříky, tabulky a digitální data. Mapy v publikaci jsou výsledkem rozsáhlé heuristické práce: představují vyhodnocení písemného operátu Stablního katastru. Srovnávací jednotkou je katastrální obec, vyhodnocovanými faktory jsou: hustota obyvatelstva, relace pohlaví, husto-

ta obcí, hustota a velikost parcel, kulturní a nepoužitelná plocha, typy zemědělských oblastí vzhledem k bonitě půdy a hospodářskému využití (orná půda, orná půda I. třídy, zahrady, vinohrady, louky, pastviny, lesy, Alpy) a množství dobytka (v písemných operátech Stablního katastru byli sledováni pouze tzv. „čtyřnožci“).

Nejdůležitějšími hospodářskými údaji, jež byly též znázorněny graficky mapou, je rozložení dominikální a rustikální půdy, resp. velikost statků. Vlastnímu Stablnímu katastru věnovali autoři velkou pozornost a vyhotovili mapy podle čistého výnosu z různých typů pozemků, robotního zatížení a především daňového zatížení obyvatelstva. Údaje o zapojení obyvatel do průmyslu ukazují Korutany jako korunní zemi s převažující zemědělskou orientací. Helmut Rumpfer tu velmi zajímavě (a nanejvýše pravděpodobně) interpretuje poměrně vysoký podíl svobodných statků, jež se na první pohled jeví jako sociálně pokrokový, spíše jako důkaz slabosti vzniku velkých a konkurence schopných agrárních podniků.

Pozoruhodnou publikaci, zabývající se Stablním katastrem, bylo možno zvládnout pouze díky skutečnosti, že Korutany mají pouze dva kraje. Rozsah mapového a textového materiálu tedy není tak velký jako v jiných korunních zemích. Část povrchu tu navíc tvoří neúrodná půda (hory), která nebyla předmětem výzkumu. Specifikem publikace je, že je prakticky využitelná i dnes. V Rakouské republice, která neprošla procesem kolektivizace jako Česká republika, jsou totiž parcely mnohdy zachovány v podobě podchycené ve Stablním katastru. Při případných soudních sporech tak Stablní katastr slouží jako zákonná opora.

Zdeňka Stoklásková

Petr SLÁDEČEK

***Novorenesanční evangelické kostely v Čechách a na Moravě.
Příspěvek k dějinám architektury 2. poloviny 19. století***

Praha, Katolická teologická fakulta – Univerzita Karlova 2015, 232 s.,
ISBN 978-80-87922-03-3.

Systematický výzkum vizuální kultury křesťanských nekatolických konfesí je v českých zemích stále ještě novou záležitostí. Na různé úrovni se daří zpracovávat jednotlivé dějinné úseky, zatímco na průřezové dílo stále ještě čekáme. Převratným počinem byla výstava *Umění české reformace z přelomu let 2009 a 2010*, která téma s trochou nadsázky „vnutila“ do našich dějin umění. Zabývala se uměleckou tvorbou, spjatou s reformačními konfesemi (s utrakvisty, luterány, kalvinisty a starou Jednotou bratrskou) od počátků reformního hnutí v závěru 14. století až po bitvu na Bílé hoře. Autoři výstavy ukázali reformační tvorbu jako nástroj sebeidentifikace a vymezení vůči tehdejšímu řádu světa. Již názvem úvodní kapitoly doprovodné monografie k výstavě zhodnotili její editoři soudobý stav poznání: „Umění české reformace – *terra incognita*“.¹ Nedávné husovské výročí se stalo příležitostí k završení výzkumů Mileny Bartlové v knize, provokativně nazvané *Pravda zvítězila*.²

1 Kateřina HORNÍČKOVÁ – Michal ŠRONĚK (eds.), *Umění české reformace (1380–1620)*, Praha 2010, s. 13.

2 Milena BARTLOVÁ, *Pravda zvítězila. Výtvarné umění a husitství 1380–1490*, Praha 2015.

Jakkoli nejsou dva uvedené příklady přijímány v odborných kruzích jednoznačně, nedá se jim upřít druh působivosti, který k tématu slibuje přitahovat další a další zájemce. Na období, které následovalo po opětovné legalizaci protestantských konfesí Tolerančním patentem Josefa II. roku 1781, se odborný zájem soustředil v poněkud skromnější formě. Kromě dílčích publikací³ vznikly putovní výstavy, v jednom případě představující specifickou architekturu tolerančních modliteben, v případě druhém pak evangelické umění toleranční doby (1781–1861).⁴

Větší přehledové dílo přinesl Zdeněk R. Nešpor v podobě encyklopedie bohoslužebných budov evangelických církví (se zahrnutím církve starokatolické) v letech 1782–1918.⁵ Publikace však narazila na „vnitroevangelickou“ kritiku, litující „promarněné příležitosti vydat dílo nejen pěkně vypravené, ale také seriózní a přesné. Informací zde uváděných je možné užívat s velkou obezřetností a neváhat s jejich důkladným ověřováním, aby nedocházelo k matoucím omylům, kdy se chyby dalším opakováním stávaly virtuální realitou.“ Předmětem kritiky nebyly věcné chyby stran architektury ani teologické záležitosti, nýbrž nepřesnosti v lokálních informacích (např. že příslušný objekt nebyl ve vlastnictví církve, ale pouze v pronájmu). Došlo také ke zpochybnění názvu knihy, zejména sousloví „moderní kostely“.⁶

Příklad uvedeného ohlasu souvisí se samou charakteristikou českého evangelického prostředí, které architekturu, umění a vizualitu dlouho demonstrativně odsouvalo jako věc služebnou, podružnou. Rozšířilo se mínění, že evangelíci cosi jako umění nemají, nepotřebují, odmítají nebo dokonce v souladu s „obrazoboreckými tradicemi“ ničí. Z tohoto pohledu převedeného do výzkumné teorie nejsou v případě evangelických kostelů podstatné souvislosti výběru stavebního slohu, architekta ani samotného provedení stavby, nýbrž především prověření funkčnosti bohoslužebného prostoru při shromáždění věřících a přísné pramenné ověření všech dat. Není proto divu, že se otázky vizuality se zaměřením Evangelické teologické

3 Např. Blanka ALTOVÁ – Zdeněk R. NEŠPOR, *Architektura omezení. Středoevropské protestantské kostely v éře protireformace v komparativní perspektivě I–II*, Lidé města/Urban People 15, 2013, s. 87–132, 469–509; Eva MELMUKOVÁ – Žofie VOBROVÁ, *Toleranční modlitebny a valdensko-hugenotské temply*, b. m. 2012; Marta PROCHÁZKOVÁ, *Přístavby věží u tolerančních modliteben*, in: Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století, eds. Zdeněk R. Nešpor a Kristina Kaiserová, Ústí nad Labem 2010, s. 333–354; Marek FAJMAN, *Architektura tolerančních modliteben církve augsburského vyznání na území Čech, Moravy a Rakouského Slezska do roku 1800*, in: Po vzoru Berojských. Život i víra českých a moravských evangelíků v předtoleranční a toleranční době, ed. Ondřej Macek, Praha 2008, s. 489–518. Sixtus BOLOM-KOTARI, *The Reformation of the Beauty. Protestantism and Spiritual Roots of Functionalism*, in: Admired as well as Overlooked Beauty, eds. Jan Galeta and Zuzana Ragulová, Brno 2015, s. 261–278.

4 Srov. katalog výstavy: Sixtus BOLOM – Martina KOTLÍKOVÁ – Dagmar KOTLÍKOVÁ, *Neučíš sobě rytiny – evangelické umění toleranční doby 1781–1861*, Brno 2010.

5 Zdeněk R. NEŠPOR, *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*, Praha 2009.

6 *Protestní dopis členů VERITAS shromážděných při valné hromadě 15. 5. 2010 v Praze*, Hlas střeďdiska české reformace, č. 15, 2010, s. 6–7+Příloha A (příklad chybného zpracování konkrétního hesla).

fakulty Univerzity Karlovy zpravidla mjejí a recenzovaná publikace – původně disertace – Petra Sládečka vznikla na pražské teologické fakultě katolické.

Kniha Novorenesanční evangelické kostely v Čechách a na Moravě otevírá odborné i laické veřejnosti téma nekatolické církevní architektury, zejména v období druhé poloviny 19. a počátku 20. století. Spojuje tak dvě dlouho podceňovaná témata – vedle již zmíněné evangelické vizuality to jsou historizující stavební slohy. V posledních třech desetiletích postupně dochází k proměně předchozího akademického i celospolečenského postoje – despektu – k historismu (resp. historismům) v architektuře jako kapitole kulturních dějin, také zásluhou autorů jako Pavel Zatloukal, Jindřich Vybíral či Martin Horáček.⁷

Trend znovuobjevování krásy historizující architektury se však neprosadil všude. V Českobratrské církvi evangelické, která je dědičkou a ve svých sborech také uživatelkou řady historizujících kostelů, zůstává hluboce zakořeněná neúcta nebo alespoň rozpaky z dědictví monumentální architektury předků, symbolizující naděje doby rovnoprávnosti druhé poloviny 19. století. V „obrazoboreckých“ vlnách 20. století byly za vydatné inspirace ideologie modernismu evangelické kostely často „zjednodušovány“, docházelo k ničení „pro naši víru cizí a bezcenné“ dekorativní výzdoby i částí kostelního inventáře. V současnosti se prosazuje ekonomická kalkulace, pro kterou jsou historizující kostely příliš velké a jejich údržba příliš nákladná. Duch doby církvi velí, že nejlepším řešením bude se kulturního dědictví zbavit.

Do takové situace přichází kniha Petra Sládečka. K jejímu „novorenesančnímu jádru“ je připojen celkový přehled cesty české protestantské architektury od Tolerančního patentu do začátku první světové války. Dokázal se úspěšně vypořádat s neexistencí jakéhokoli komplexnějšího odborného pojednání na zpracovávané téma. Podstatu své rozpravy soustředí okolo otázky, nakolik se stal jeden z historizujících slohů – novorenesance – slohem českého protestantismu. Nechybí drobnokresba geneze staveb konkrétních kostelů a snaha o jejich kritické zhodnocení, medailony osobností, jakož i komparace, zejména vývoje v římskokatolickém prostředí. Autor vychází z toho, co je dodnes dochováno in situ, zároveň bohatě čerpá z archivních pramenů (často stále rozptýlených po jednotlivých lokálních sborech), dobové literatury, ale i aktuálních prací reflektujících nový zájem o historizující architekturu. Probírá také dobové diskuse na různá témata kolem staveb. Významnou roli hraje obrazový doprovod, upozorňující na málo známá či vůbec neznámá architektonická díla, případně na jejich uvažovanou a nerealizovanou podobu, která zůstala zachována na archivní dokumentaci.

K jakým závěrům autor dochází? Konstatuje, že „renaissanční“ sloh byl v českém prostředí osmdesátých a devadesátých let 19. století pro evangelické stavby pokládán za nejvhodnější, a to především z praktických důvodů. Na prvním místě šlo o okolnosti finanční, neboť úsporně pojatá renesanční architektura působila důstojněji než např. levná „sádrová“ gotika. Dobové pojetí renesance se mohlo pozoruhodně snoubit s moderními výdobytky masově produkovaných železných či litinových sloupů nesoucích lehkou stropní konstrukci v „nádražním stylu“. Souvislosti tématu poskytují vhled do společenských síť

7 K (neo)renesanci srov. alespoň: Martin HORÁČEK, *Přesná renesance v české architektuře 19. století*, Olomouc 2012.

evangelíků – ukazují, že se inspirovali jak vzdálenějšími, jmenovitě anglickými a americkými realizacemi, tak soudobou tvorbou domácích katolíků i německých souvěrců. Pro dobu vzepjatých národnostních vášní ukazuje Petr Sládeček individuální příklady česko-německé spolupráce (např. roli architekta Gottloba Albera při vzniku Betlémského kostela v Brně). V tomto specifickém prostředí sleduje nástup modernismu a s tím spojený „bod obratu“ – téměř bezvýhradné popření veškerých kvalit architektonické produkce předchozí epochy. Vanutí „ducha doby“ na počátku 20. století výrazně přizivovalo vyřizování různých osobních účtů. V nekatolických kruzích zvláště vynikl teoretik Emil Edgar (1884–1963), jenž neváhal při svých výpadech proti stavitelství 19. století (např. v práci *Protestantismus a architektura*, Praha 1912) užívat slova jako „monstrum“, „ponižující“, „nechutné“, „neinteligentní“, „úpadkové“, „lživé“, „znehodnocené“, „nejtrapnější zrudnosti“.

Na to, že je kniha zaměřena na architekturu, je její fyzická podoba „evangelický“ úsporná s důrazem na funkčnost. K brožované vazbě a výhradně černobílým fotografiím (byť kvalitně reprodukováným) se přidává neokázalost nákladu – 150 kusů. Přejdeme-li od formy k obsahu, pochybnosti může budit struktura publikace. Výklad začíná představením novorenesance v kontextu historizujících slohů, poté následují „medailony“ několika vybraných katolických kostelů. Posléze přichází další obecná část, shrnující tendence kolem roku 1900 a vztah neorenesance k protestantismu. Na ni navazuje část, popisující sto třicet let evangelické architektury od osmdesátých let 18. století, kde se střídají kapitoly obecné a oddíly věnované jednotlivým stavbám, k nimž autor místy přiřazuje jejich katolické protějšky. Nakonec jsou abecedně řazeny medailony osobností spojených s evangelickou architekturou, některé z osobností ovšem mají samostatnou kapitolu v předchozím textu.

Bylo by možno uvažovat o jiném uspořádání textu, stejně jako o upřesnění některých dílčích informací. Za diskutabilní pokládám proporcii autorova zájmu o katolické a protestantské kostely. Blok sedmi, resp. osmi katolických projektů (další přicházejí v rámci evangelického bloku obsahujícího přes dvě desítky důkladněji popsanych staveb) má větší ambice než pouhé představení kontextu hlavního tématu. Na druhé straně se jeví jako příliš výběrový pro zachycení reálného poměru mezi církevními stavbami. Jelikož jde o první práci svého druhu, je pochopitelné, že nemůže mít charakter syntézy, založené na řadě rozmanitých dílčích studií a akcentující hlavní rysy vývoje v širším kontextu. Zhodnocení přístupů a příkladů, které mohly zůstat opomenuty, bude úkolem dalšího bádání, pro něž představuje kniha velmi solidní základ.

Přes naznačená omezení není pochyb, že práce posouvá dosažený stav vědeckého poznání. Mimo to aspiruje – nakolik to nízký náklad umožní – na výraznou společenskou funkci. Může totiž sloužit jako příručka pro členy církevních sborů a jiné uživatele evangelických kostelů, kterým snad umožní rozpoznat hodnoty těchto staveb. V situaci, kdy historizujících staveb stále povázhlivě ubývá a jiné církve či náboženská společenství svůj kulturní a umělecký odkaz opatrují a chrání, již evangelíkům k pochopení a přijetí vlastní identity, skryté také v novorenesančních kostelech, mnoho času nezbývá.

Sixtus Bolom-Kotari

Eva HAHNOVÁ

Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Češích, Němcích a českých zemích

Praha, Academia 2014, 723 s., ISBN 978-80-200-2389-6.

Pražská rodačka Eva Hahnová strávila většinu své profesionální kariéry ve Spolkové republice Německo. Tam se profilovala jako významná historička českých a středoevropských dějin, v posledních desetiletích zejména jako badatelka na poli sudetoněmecké tematiky. Její nejnovější rozsáhlá kniha přináší výběr 160 charakteristických a v tom či onom smyslu slova významných „německých textů o Češích, Němcích a českých zemích“. Je to sbírka dokumentů, publicistických a literárních textů i veřejných projevů, poprvé zveřejněných v období od roku 1848 až do počátku 21. století. Hahnová je uvedla obecnější úvahou o vztahu německého a českého etnika v českých zemích. Poté každý jednotlivý text zasadila do kontextu jeho vzniku i pozdějšího „druhého života“, seznámila čtenáře s jeho autorem a okomentovala klíčové momenty vybraného kusu. Celek představuje čtivou antologii, která umožní nahlédnout do proměňujícího se myšlenkového světa Němců z českých zemí, resp. po roce 1945 vyhnanců a vysídlenců, kteří za pomoci starých stereotypů hledali novou identitu, resp. snažili se porozumět své situaci. Kniha, která se obrací na „širokou obec čtenářů se zájmem o minulost“, je vybavena bohatým poznámkovým aparátem, odsunutým na konec svazku. Práce je po předmluvě rozdělena do čtyř velkých, relativně samostatných, na pododdíly dále dělených částí, z nichž každou otevírá autorčino „úvodní osvětlení“. Publikace končí sumarizujícím doslovem, po němž následují seznamy zkratk, literatury a vyobrazení a konečně jmenný rejstřík a německé resumé.

Palacký a Beneš v titulu knihy nejsou jen reklamní vábničkou na čtenáře. Hahnová si klade otázku, proč právě tito dva představitelé české společnosti, politiky, ale i kultury zůstávají (zejména v německém post-vyhnaneckém prostředí) prakticky dodnes stereotypními rétorickými figurami drastické stigmatizace. Proč při německých protičeských výpadech kupříkladu nebývá zmiňován zakladatel Československa T. G. Masaryk (s. 18)? Autorka odmítá představu, že by k překonání tohoto stavu pomohly „další česko-německé diskuse, historické komise, semináře a projekty“ a místo toho (!) žádá „kritické vyrovnání se s dlouhými dějinami pevně etablovaných, opakujících se německých stereotypů“ (s. 16). Jako bázi pro tento přístup pak nabízí soubor editovaných textů, které umožní „každému čtenáři vlastní, autenticky subjektivní poznatky a soudy. Nenabízejí ‚souhrnný‘ obraz či ‚vysvětlení‘ česko-německých vztahů, konfliktů a problémů, nýbrž inspiraci čtenářům k vlastnímu poznávání jednoho z jejich aspektů“ (s. 18).

Autorka vychází z konstatování, že české země byly v 19. i 20. století v německém prostředí vnímány jako součást, či dokonce „srdce Germánie“: „České země byly ojedinele komplikovanou součástí německé otázky, a proto sehrály i ojedinelou roli v moderních německých dějinách a tedy i v historiografii“ (s. 21). V knize představené texty o Češích tak byly především součástí procesu formování moderní národní identity Němců, segmentem tradice tvorby a tradování „vysoce pejorativních stereotypů českého národa“. Texty pro edici přeložila do češtiny sama autorka. Upozorňuje přitom, že jí nešlo o převod do dnešní češtiny, nýbrž že se pokusila „zprostředkovat přístup k původním textům, jejich

jazykovému stylu a ke způsobu myšlení jednotlivých autorů“ (s. 25). Velká část do antologie zařazených textů totiž byla zkoncipována ve „speciální rétorice, zvané völkisch“. Toto češtině vzdorující slovo Hahnová překládá jako „národovecký“ nebo „národovský“, ale upozorňuje, že obsahuje daleko více konotací a reprezentuje specifický ideologický proud, který kulminoval v nacistickém žargonu.¹

Překladatelský problém představuje ovšem daleko větší počet slov z tohoto proudu. Autorka upozorňuje na dobové vnímání názvů: „Deutschböhmen, Deutschösterreich, Sudetenland, Sudetendeutsche, Heimat“ atd. Tyto pojmy v sobě pro dobové publikum nesly velký politicko-emoční náboj. Pouhý neutrální překlad by proto podle Hahnové zastřel, jak významnými šiframi politického myšlení a jak důležitými stavebními kameny v konstrukci obrazů dějin byla tato slova. Překládala proto texty tak, jak byly podle jejího přesvědčení vnímány dobovým publikem. Tento přístup není bezproblémový: Jednak jsou výše uvedené pojmy i pro české zainteresované publikum již etablovány ve své německé formě, zadruhé pak při takovémto převodu do češtiny nejednou hrozí, že dojde spíše k zamlžení než objasnění dobové reality.

Jako konkrétní příklad poslouží pojem „Deutschösterreich“, který Hahnová překládá jako „Německé Rakousko“. Pojem však obsahoval něco více než „jen“ Němci obydlenou část dnešního Rakouska nebo i celého Předlitavska. Rennerovými sociálními demokraty vedená republika, vyhlášená ve Vídni 12. listopadu 1918, proklamovala hned v druhém článku Zákona o státní a vládní formě Německého Rakouska (Gesetz über die Staats- und Regierungsform von Deutschösterreich): „Německé Rakousko je součástí Německé republiky. Zvláštní zákony upravují podíl Německého Rakouska na zákonodárství a správě Německé republiky, stejně jako rozšíření platnosti zákonů a zřízení Německé republiky pro Německé Rakousko.“ Proklamoval-li tedy vůdce německé sociální demokracie v českých zemích Josef Seliger ještě 4. března 1919 z tribuny v Teplicích: „Bratrům a sestrám v Německém Rakousku, po jejichž boku jsme kráčeli v radosti i žalosti, slibujeme i nadále svoji věrnost. Spolu s nimi chceme společně vpochodovat do velkého, svobodného socialistického Německa“ (s. 260), nebyla to ani v nejmenším „prázdná fráze“, jak soudí Hahnová na straně 256. Šlo o zcela vážně míněný socialistický program „vpochodování“ do velké německé střední Evropy, jejíž součástí se měly stát i oblasti českých zemí obydlené Němci. Jen tak se totiž dá vysvětlit politický nárok, aby se k „Německému Rakousku“ připojila i ona za německá se prohlásivší území českých zemí, která s Rakouskem jako takovým vůbec nesousedila, mohla ale být připojena k Německé říši. I v této souvislosti je nutno vnímat 4. březen 1919 nejen jako „den, který se měl zapsat do dějin česko-německých vztahů v souvislosti s demonstracemi a následným zahynutím pěti desítek německých demonstrantů“ (s. 255), nýbrž i jako den rázného potvrzení územní integrity Československa a na řadě míst zmaření německých radikálně socialistických pokusů o ozbrojené převzetí moci. Dva toho dne zastřelení českoslovenští vojáci (jeden z nich etnický Němec) totiž nebývají připomínáni.

1 Srovnej sborník: Hans-Henning HAHN (ed.), *Hundert Jahre sudetendeutsche Geschichte. Eine völkische Bewegung in drei Staaten*, Frankfurt a. M. 2007. Zde je otištěna pozoruhodná studie Evy Hahnové, *Die SHF/SdP 1933–1938*, s. 91–143, pojednávající o zapomenutých sudetoněmeckých předchůdcích a spolubojovnících Adolfa Hitlera při koncipování nacionálně socialistické ideologie.

Uvedený příklad nechce být kritikou Hahnové, nýbrž jen exemplifikací skutečnosti, jak komplikovaná je problematika, které se autorka záslužně ujala. Složitost problematiky je snad nejlépe patrná na kapitolách knihy, tematizujících období od konce války do počátku 21. století. Válečnou kapitolu autorka uzavřela projevem K. H. Franka k českému národu v předvečer Svátku práce 1. května 1945 (s. 505–510) a pokusila se ukázat, která Frankova témata posléze určovala rétoriku a repertoár vyhnaneckého sudetoněmeckého tisku poválečných desetiletí. Této epoše autorka v knize věnuje nezanedbatelný prostor (s. 511–632), přičemž v centru její pozornosti stojí zejména prvky personální, názorové, rétorické i tematické kontinuity mezi nacismem a vyhnaneckým hnutím ve staré i v roce 1990 o NDR rozšířené Spolkové republice. Není divu: jde o problematiku, na kterou (spolu s manželem) v posledních desetiletích zaměřila soustavnou a kritickou badatelskou pozornost.²

Hahnová se zde soustředila především na skutečnost, že vyhnanecké hnutí a v jeho rámci jak pro české země střechová Sudetendeutsche Landsmannschaft, tak tvrdé jádro nacistického sudetoněmectví, soustředěné ve Witiko-Bundu, ale i katolická Ackermann-Gemeinde a sociálně demokratická Seliger-Gemeinde byly vedeny funkcionáři s nacistickou minulostí, resp. přímo (soudně nestíhanými) válečnými zločinci. Autorka exemplárně otiskla prohlášení, které roku 1965 vydali tři z posledních žijících sociálně demokratických německých poslanců prvorepublikového Národního shromáždění ke spolupráci Seliger-Gemeinde s bývalými nacistickými hodnostáři v Sudetendeutsche Landsmannschaft (s. 615–618). Hahnová se v knize při charakteristice poměrů ve vyhnaneckých organizacích opřela zejména o studii Petra Heumose.³ Škoda jen, že pouze v seznamu literatury uvedla, ale v textu nevyužila závažnou a hned po prvním vydání živě diskutovanou práci Michaela Schwartzze o „Funkcionářích s minulostí“, tedy o třinácti zakládajících členech presidia Svazu vyhnanců (Bund der Vertriebenen) z roku 1958.⁴ Čtyři z nich pocházeli z českých zemí. Tato pestrá funkcionářská společnost, v níž „hnědě neušpiněnou“ vestu měli jen emigrant, sociální demokrat Wenzel Jaksch a královecký katolík Linus Kather a jejich nejtvrďší nacistický protipól tvořil esesák, český Němec Rudolf

2 Srovnej rozsáhlé starší práce, které představují i bázi pro vznik aktuální knihy: Eva HAHNOVÁ – Hans Henning HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání a zapominání*, Praha 2002; H. H. HAHN – E. HAHN, *Mythos Vertreibung: 60 Jahre deutsche Erinnerungskultur*, Hamburg 2009 a TÍŽ, *Die Vertreibung im deutschen Erinnern: Legenden, Mythos, Geschichte*, Paderborn 2011.

3 Srovnej: Peter HEUMOS, „Ein Blick in den sudetodeutschen Nazisumpf“. *Sudetendeutsche Landsmannschaft und Seliger-Gemeinde im Spiegel der Berichterstattung der Mitteilungen der Arbeitsgemeinschaft ehemaliger Funktionäre und Mitglieder der Deutschen Sozialdemokratischen Arbeiterpartei in der Tschechoslowakischen Republik 1966–1974*, in: Soňa Nezhodová – Doubravka Olšáková – Vilém Prečan (edd.), *In memoriam Johann Wolfgang Brügel, Hustopeče 2007*, s. 175–208.

4 Tato rozsáhlá práce týmu pracovníků mnichovského Institutu pro soudobé dějiny, vedeného Michaelem SCHWARTZEM, vyšla již ve třech vydáních (2012, 2013, 2016). Srovnej nejnověji: Michael SCHWARTZ, *Funktionäre mit Vergangenheit. Das Gründungspräsidium des Bundesverbandes der Vertriebenen und das „Dritte Reich“*, Berlin 2016. Kniha se neomezuje na biografické zkoumání funkcionářů, ale podává též přehled vyhnaneckých aktivit (a skandálů) od Vyhnanécké charty roku 1950 až do poloviny 60. let 20. století.

Wollner, byla zřejmě nejen svou minulostí, ale také ideovým profilem charakteristická pro všechny výše uvedené organizace.⁵

Hahnová uzavřela svůj výběr textů facitem knihy Thobiasa Wegera *Národovský boj bez konce? Sudetoněmecké organizace 1945–1955*.⁶ Následuje Doslov, v němž autorka zajímavě evropsky kontextualizovala a démoničnosti zbavila německými, ale i českými autory tradičně proklínaný český nacionalismus, údajný strůjce (bezmála) všeho zla ve střední Evropě.⁷ Hahnová shrnula výsledky svého výzkumu historických stereotypů v moderních dějinách česko-německých vztahů do dvou tezí: „Za prvé se ukazuje, že německé obrazy českého národa nebyly výrazem etnický podmíněných předpojatostí, a za druhé že většinu z nich nelze vnímat a interpretovat jako reakce na české počínání či jako výraz hledání uspokojujících forem česko-německého soužití v českých zemích. Germanofonné sebezahleděná tradice textů o Čechách a českých zemích byla primárně součástí tzv. německé otázky jako formování moderní německé národní identity a novodobého národního státu“ (s. 635).

Četba obsáhlého svazku nabízí nejen zajímavý výlet do jazykově „neoarchaického“, v mnohém varovně poučného světa rétoriky minulých dvou staletí, ale také kritikou připomínku místy až děsivé vitality politických a historických stereotypů (nejen) dávných a zdánlivě překonaných epoch.

Jiří Pešek

Stephen G. GROSS

Export Empire. German Soft Power in Southeastern Europe, 1890–1945

Cambridge, Cambridge University Press 2015, 384 s., ISBN 978-1-107-11225-4.

Stephen G. Gross, působící na katedře historie *New York University*, se ve své disertaci věnuje německému hospodářskému pronikání do jihovýchodní Evropy po roce 1918. Formou případových studií se zaměřuje především na Rumunsko a Jugoslávii – státy, jejichž vztah k Německu se mezi světovými válkami vyvinul od nedůvěry vůči poraženému agresorovi stíhanému hospodářskou nestabilitou až k víceméně dobrovolně zvolené ekonomické závislosti s dalekosáhlými politickými důsledky. Autora studie zajímá na jedné straně míra výhodnosti vzájemného obchodu pro Rumunsko a Jugoslávii, na straně druhé pak vliv obchodní výměny a německé rozvojové pomoci na prohlubování závislosti a exploatace

5 Přehled diskusí po vydání Schwartzovy knihy přináší recenze z pera Matthiase Webera in: Sehepunkte 15 (2015), Nr. 5, URL: <http://www.sehepunkte.de/2015/05/27172.html> (ověřeno 15. 5. 2015). Kontext projektu osvětluje recenze: Mathias Beer: Rezension zu: *Schwartz, Michael: Funktionäre mit Vergangenheit. Das Gründungspräsidium des Bundesverbands der Vertriebenen und das „Dritte Reich“*. München 2012, in: H-Soz-u-Kult, <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2013-2-093> (ověřeno 7. 5. 2013).

6 Tobias WEGER, *„Volkstumskampf“ ohne Ende? Sudetendeutsche Organisationen 1945–1955*, Frankfurt 2008.

7 K tomu srov. souběžně s recenzovanou publikací vydanou, taktéž rozsáhlou knihu: Eva HAHNOVÁ, *Dlouhé stíny předsudků. Německé a anglické stereotypy o Čechách v dějinách 20. století*, Praha 2015.

těchto evropských periferních států ve vztahu k Německu. V neposlední řadě autor posuzuje roli hospodářské a kulturní expanze na Balkán v celkové německé zahraničněpolitické strategii ve výmarské éře i za Třetí říše. Práce je založena především na studiu německých archivních pramenů, dobového tisku a sekundární literatury v německém jazyce; rumunské, srbské či chorvatské zdroje naopak v podstatě chybí.

V úvodu práce se autor věnuje kritice pramenů a konceptualizaci dvou základních pojmů, jimiž vysvětluje německou nevojenskou expanzi na jihovýchod Evropy – „neformálního impéria“ a „měkké síly“, založené na schopnosti ovlivňovat chování jiných vlastní přitažlivostí, nikoli formou nátlaku.

První část knihy se pod titulem „Německá moc za vilémovské říše a výmarské republiky“ věnuje genezi německé obchodní infrastruktury v Rumunsku a Jugoslávii v letech 1925–1933 na pozadí odkazu vilémovského imperialismu a politických koncepcí *Mitteleurop*y a Panevropy i nových směrů výmarské kulturní diplomacie.

Druhá část knihy, nazvaná „Nacistický imperialismus“, se v jednotlivých kapitolách zaměřuje na vývoj vzájemného obchodu Německa s Rumunskem a Jugoslávií, německé kulturní diplomacie s důrazem na akademickou výměnu a na německou rozvojovou pomoc v letech 1933–1939. Epilogem druhé části práce je kapitola věnovaná přeměně původního „neformálního“ impéria v důsledku německé vojenské expanze.

V centru Grossovy pozornosti jsou iniciativy soukromého sektoru, které Německu na Balkáně „razily cestu“ mnohem efektivněji než politika státních orgánů výmarské republiky i hitlerovské Říše. Autor analyzuje především činnost skupiny německých podnikatelů, akademiků, publicistů a ekonomů, kteří po porážce v první světové válce navázali na tradici vilémovského „liberálního imperialismu“ devadesátých let 19. století a usilovali o vybudování „neformálního“ hospodářského impéria. Prohlubování ekonomických vazeb s jihovýchodní Evropou v rámci kontinentální strategie bylo v Německu propagováno ještě před Hitlerovým nástupem k moci jako klíčová alternativa k depresi a protekcionismem postiženému globálnímu trhu. Gross poukazuje na paralelu mezi uvažováním německých hospodářských a politických elit a jejich britských protějšků, jejichž pozornost se ve stejném období z podobných důvodů zaměřila na rozvoj kolonií: Británie i Německo svými rozvojovými doktrínami podpíraly existující nerovné ekonomické vztahy mezi centrem a periferií, s jejíž industrializací v následujících desetiletích nepočítaly. Na rozdíl od britské koloniální moci muselo přitom Německo ve strategickém regionu jihovýchodní Evropy spoléhat na vliv v podobě „měkké síly“, k níž drželo klíč německé hospodářství a akademická sféra.

Po zotavení německé ekonomiky kolem poloviny dvacátých let začaly zejména saské průmyslové a akademické kruhy vytvářet na Balkáně síť kontaktů. Ty Německu pomohly prosadit se proti francouzské, rakouské a československé konkurenci a postupně získat faktický monopol v řadě klíčových hospodářských odvětví. Průkopnickou roli hrála v tomto ohledu kancelář lipského veletrhu otevřená roku 1926 v Bělehradě a rumunsko-německá obchodní komora, zřízená o čtyři roky později. Finanční podpora ze strany německého průmyslu umožnila též vybudování ústavů, jež se zaměřovaly na multidisciplinární výzkum regionu jihovýchodní Evropy (*Südostforschung*). Zaměřeni

Institutu pro hospodářský výzkum jižní a jihovýchodní Evropy, založeného roku 1928 v Lipsku, a *Mittleuropa-Institutu*, působícího od roku 1929 v Drážďanech, odpovídalo úsilí silně exportně založeného saského průmyslu o pronikání na Balkán. Mělo mu sloužit překonání jazykových a kulturních bariér: spektrum zájmu obou ústavů bylo výrazně širší než u téměř současně založeného *Südost-Institutu* v Mnichově, který se ve výzkumné činnosti věnoval především německým menšinám v jihovýchodní Evropě.

„Polykratický“ mocenský systém nacistického Německa umožnil německým hospodářským kruhům, aby až do prvních let války realizovaly vlastní vizi kulturní diplomacie, založenou na atraktivní nabídce špičkových technologií. „Vlajkovou loď“ představovala akademická výměna financovaná soukromým sektorem: v letech 1936–1939 umožnila vysoce ceněné studium v Německu stovkám kvalifikovaných stipendistů z balkánských zemí. Kulturní diplomacie společně s rozvojovou pomocí, realizovanou především průmyslovým svazem *Mittleuropäischer Wirtschaftstag* a zaměřenou na modernizaci zemědělského a těžebního sektoru v Jugoslávii i Rumunsku, měla slovy S. Grosse mezi elitami přijímajících zemí vést k přijetí společné „kosmologie“ s Německem, podle níž byl preferenční obchod se Třetí říší nejučinnějším nástrojem k modernizaci místních ekonomik. Příklon bělehradských a bukurešťských vlád k Berlínu a odklon od Francie a Malé dohody byly i produktem tohoto působení německé „měkké“ síly.¹

Dramaticky narůstající dovoz surovin z balkánských zemí, s nimiž obchodní výměna probíhala převážně formou clearingů, přispěl podle autora podstatnou měrou ke znovuvyzbrojení Německa; to vedle zemědělských produktů z regionu dováželo mj. většinu spotřeby bauxitu (Jugoslávie roku 1938 dodala Německu 99,9 % své produkce této suroviny). Jak Gross konstatuje v závěrečné kapitole, posloužil region jihovýchodní Evropy – s výjimkou rumunského ropného sektoru, který se dostal pod převážnou německou kontrolu až v letech 1940/1941 – německému válečnému hospodářství více ve třicátých letech než za samotné války, kdy se místní ekonomiky dostaly pod více či méně přímou, brutální a neefektivní kontrolu Berlína.

Gross konkrétně dokládá, že ekonomické vztahy s Německem byly ve třicátých letech výhodné i pro samotné balkánské země: ty v tomto období na rozdíl od jiných světových primárních producentů nejen zvýšily svůj export, ale prodávaly své suroviny za vyšší ceny než v letech dvacátých. Nutno podotknout, že roku 1939 byl podíl Německa na zahraničním obchodě Rumunska či Jugoslávie nižší než v případě Bulharska, kde činil bezmála dvě třetiny, a Maďarska. Je škoda, že se autor nezaměřil na dvě posledně jmenované země ve větší míře.

Grossova práce představuje podnětný a čtivý příspěvek z neobvyklé perspektivy k důležitému tématu německých a evropských hospodářských dějin a problematizuje tradiční představy o předpokladech vzniku druhé světové války v Evropě. Pomineme-li řadu chyb v přepisu německých výrazů, je hlavním nedostatkem Grossovy studie absence rumunských a (ex)jugoslávských pramenů. Výčet statistických údajů o obchodní výměně

1 Z českých autorů se problematice nejpodrobněji věnoval Drahomír JANČÍK, *Třetí říše a rozklad Malé dohody. Hospodářství a diplomacie v Podunají v letech 1936–1939*, Praha 1999.

nestačí k potvrzení teze o úspěchu německé „soft power“ v regionu – k tomu by byla nutná podrobnější analýza ekonomických, společenských a politických dopadů obchodu s Německem v meziválečném Rumunsku a Jugoslávii. Ta je však bez znalosti tamních jazyků těžko představitelná.

Daniel Putík

Anton HRUBOŇ – Katarína RISTVEYOVÁ

„Prinavrátene“ Komárno. Prehľad spoločensko-politického vývoja mesta v rokoch 1938–1945 s dôrazom na menšinovú otázku / Komárom „visszatért“: Társadalmi-politikai helyzetkép a város életéről 1938–1945 között, különös tekintettel a kisebbségi kérdésre

Krakov–Ružomberok, Spolok Slovákov v Poľsku – Historia nostra 2014, 128 s., ISBN 978-83-7490-697-5.

Autorská dvojica banskobystričských historikov sa podujala vyplniť medzeru v slovenskej historiografii pri výskume dejín juhoslovenského Komárna v období jeho príslušnosti k Maďarsku v rokoch 1938–1945. Zámerom autorov publikácie v slovenskom a maďarskom jazyku (bez uvedeného autorského podielu) nebolo podať komplexný prehľad dejín jedného z najvýznamnejších juhoslovenských (arbitrážnych) miest v danom období, ale svoj výskumný cieľ obmedzili na analýzu princípov fungovania mechanizmov mocensko-represívneho aparátu, prostredníctvom ktorých miestna štátna administratíva horthyovského Maďarska uskutočňovala rasovú a etnickú perzekúciu komárňanských minoritných komunít Slovákov, Židov a Rómov.

Autori sa sústredili „na základný prehľad spoločensko-politického vývoja s dôrazom na aspekty, ktoré sú zaujímavé i z hľadiska slovenských dejín“ (s. 6). Tento výrok však treba považovať za problematický, pretože čitateľovi vnucuje predstavu o tom, čo by malo byť predmetom záujmu slovenskej historiografie. V tejto súvislosti si možno položiť otázku, prečo bolo pre autorov z „národného“ hľadiska zaujímavé zaoberať sa komárňanskými Židmi, ak tí už v tomto období neboli slovenskí ani z teritoriálneho a už vôbec nie z etnického hľadiska. Tým sa dostávame k problému spochybniteľnej koncepcie celého diela, čo na druhej strane súvisí s nevyjasnenou koncepciou slovenských dejín ako takých. Dodnes zostáva otvorenou otázka koncepcie národnej historiografie: slovenské dejiny verzus dejiny Slovenska, resp. etnický princíp verzus teritoriálny. Tým prirodzene vzniká priestor pre „historiografické vákuum“, ktoré sa v úseku najnovších dejín dotýka predovšetkým komplexného spracovania dejín arbitrážneho územia, vrátane dejín Maďarov žijúcich na tomto území ako integrálnej zložky slovenskej spoločnosti. Obyvateľov identifikujúcich sa s maďarskou národnou ideou je podľa môjho názoru potrebné považovať za predmet slovenskej historiografie nielen z teritoriálneho hľadiska, ale aj spoločenského, pretože pred aj po období rokov 1938–1945 boli obyvateľmi národného teritória a tvorili súčasť slovenskej spoločnosti. Bolo by chybou, ak by slovenská historiografia považovala osudy týchto občanov za nezaujímavé len preto, že počas šiestich rokov patrili k inému štátnemu útvaru.

Iba prostredníctvom kritického spracovania dejín tejto rozhodujúcej národnej kolektivity južného Slovenska v tomto období bude možno pochopiť postavenie Maďarov

v pozícii menšiny za prvej ČSR, ich „túžbu“ po revízií, podiel na „rozbití republiky“ a znášanie bremena kolektívnej viny v rokoch 1945–1948. Nehovoriac o tom, že mnohí z tých Maďarov, ktoré slovenská historiografia, zdá sa, považuje za irelevantný predmet záujmu, sa pred rokom 1938 a po roku 1945 z najrozličnejších dôvodov hlásili k slovenskej národnosti. Ak teda bolo hlavným zámerom autorov recenzovanej publikácie poukázať na odvrátené stránky života Komárňanov v Maďarsku v rokoch 1938–1945, na porušovanie ľudských a občianskych práv, na negatívne vykreslenie horthyovského režimu a jeho zdiskreditovanie za spoluspáchaný holokaust, tak v tomto ohľade sa krivdy nepáchali iba na menšinovom obyvateľstve, ale aj na väčšinových Maďaroch. Práca však obsahuje ďalšie koncepčné, argumentačné i faktografické nedostatky, na ktoré upozornil je cieľom tejto recenzie.

V prvej kapitole *Komárno a Viedenská arbitráž* sa autorom podarilo vykresliť pozíciu Komárna v kontexte maďarských revizionistických snáh a jeho miesto v maďarskej národnej pamäti. Na základe archívnych správ štátnych úradov a článkov miestnej tlače venujú pozornosť iredentistickým aktivitám maďarských obyvateľov pred arbitrážou a oslavám prinávratenia mesta k Maďarsku. Zvolené historické pramene však zachytávajú iba aktivity davu ulice, nie mestských elít, čím sa stráca plastický obraz o dianí v Komárne v tomto diele.

Ťažiskom druhej kapitoly s názvom *Od revízie po nemeckú okupáciu* je vylúčenie postavenia Slovákov v znovuzjednotenom Komárne. Konštatovanie, že jedným z faktorov zvyšovania počtu Slovákov a Čechov v Komárne po roku 1918 bola „možnosť slobodného prihlásenia sa k inej než maďarskej národnosti“ (s. 19), je zavádzajúce. Ide totiž o reprodukovanie národno-obranárskeho stereotypu slovenskej historiografie o jednoznačne zmanipulovaných uhorských štatistikách. Ten bude potrebné prehodnotiť (v prospech pripustenia možnosti prirodzenej asimilácie a dvojitej situačnej identity). O miere „slobody“ pri prihlasovaní rodného jazyka, resp. národnosti pri sčítaniach obyvateľstva v 20. storočí, či už v Maďarsku alebo v Československu, je možno vedecky polemizovať, ak by však uhorské sčítania neboli v dobovom kontexte „slobodné“, ako to vykladajú autori, prečo by potom vykazovali nárast počtu komárňanských Slovákov medzi rokmi 1890 a 1910? Je záslužné, že autori pripustili „umelú slovakizáciu“ juhoslovenských urbánnych centier v medzivojnovom období, ale následná interpretácia tohto javu v zmysle „nedialo sa to však násilnou cestou nacionálnej asimilácie“ (s. 19), je *contradictio in adiecto*. Autori napriek tomu, že pracujú aj s prácami maďarskej historiografie, v tomto prípade ignorujú početnú literatúru maďarských historikov, ktorí poukazujú práve na tento spôsob eliminácie počtu príslušníkov maďarskej menšiny v medzivojnovom Československu (napr. obmedzený počet menšinových škôl, problém udeľovania občianstva atď.).

Za vedecky vágny treba považovať výrok „komárňanskí Maďari (aspoň ich väčšia časť) si postupne na nový štát zvykli“ (s. 19). Aj keď sa autori v tomto prípade odvolávajú na prípadové štúdie Eleny Mannovej, Józsefa Demmela a Miroslava Michela, je neadekvátne robiť paušálne generalizácie tohto typu s nejasným sémantickým obsahom (ako vedecky vysvetliť pojem „zvyknúť si na štát“?): alebo si pod týmto vyjadrením máme predstavovať volenie opozičných politických strán (v zásade revizionistických) a vypisovanie menšinových petícií Spoločnosti národov o neúnosnosti života v postavení menšiny v Československu?

Podobne by sme mohli posudzovať výrok: „Komárňania sa dlhé mesiace (...) odmietali stotožniť s Československou republikou, čo však bolo úplne logické..“ (s. 49). Použitie personifikačnej synekdochy „Komárňania“ by bolo ešte akceptovateľné, avšak časový horizont „dlhé mesiace“ je sporný, pričom historik by si mal položiť otázku, o čo autori opierajú svoje tvrdenie, pri ktorom sa neodvolávajú na nijaký zdroj alebo na vlastný výskum.

Za chybu treba považovať skutočnosť, že autori nepoznajú súvislosti odchodu väčšiny občanov československej národnosti z arbitrážneho územia. Na základe novín Komáromi Lapok z 4. februára 1939 tvrdia (s. 20), že slovenský Krajinský úrad po arbitráži odporúčal Čechom a Slovákom odstahovanie sa na územie Československa, čo je v rozpore so zisteniami Ladislava Deáka o snahe československých úradov udržať v danej situácii čo najviac občanov československej národnosti na odstúpených územiach.¹ Autori sa vzdali cieľa presne vyčíslit počet evakuovaných Slovákov a Čechov, hoci z výrazného poklesu ich podielu na celkovom počte komárňanského obyvateľstva vinia (okrem evakuácie) opäť zmanipulované sčítanie obyvateľstva z roku 1938 bez toho, aby odkázali na autorov, ktorí sa snažili zmanipulovanie vedecky dokázať (s. 20).

Nedostatočne je spracovaná časť venujúca sa slovenskému menšinovému školstvu a spolkovej činnosti. Je na škodu celej práce, že autori v tomto prípade rezignovali na inak poctivý archívny výskum, ktorý predviedli pri práci s archívnymi prameňmi politickej správy. Preto sa nedozvedáme nič o okolnostiach fungovania a následného zrušenia slovenských či židovských škôl či o činnosti a členskom zložení dvoch fungujúcich slovenských spolkov – a to napriek tomu, že spoločenský vývoj Komárna s ohľadom na menšiny bol stanovený ako hlavný cieľ práce. Autori z hlavného textu vypustili zmienku o dvoch slovenských spolkoch v Komárne v tomto období a posunuli ju do poznámky (s. 28), aby zvýraznili absolútnu diskontinuitu fungovania (česko)slovenských spolkov v Komárne po pripojení mesta k Maďarsku. Pritom práve na príklade aktivít zmienených spolkov, ktoré autori považujú z „národného“ hľadiska za nespoľahlivé, mohli demonštrovať fungovanie mocenských mechanizmov horthyovského režimu, konkrétne jeho politiku identity a pamäti voči etnickým minoritám.

Za prínosnú časť kapitoly treba považovať stať o interakciách medzi komárňanskou maďarskou a slovenskou menšinovou tlačou, o vytváraní obrazu Slovákov a Slovenska v miestnej maďarskej tlači a o politike kontroly verejného diskurzu v médiách a pri organizovaní verejných manifestácií. Pri vykresľovaní politického života Komárna v období do nemeckej okupácie si autori cielene všimajú negatívne prejavy a dopady politickej správy mesta na život obyvateľstva. Napríklad z existencie množstva maďarských spolkov menujú iba vyslovene šovinistické. Pomerne podrobne poukazujú na ekonomické zaostávanie Maďarska v porovnaní so Slovenskom.

Aj keď je v dikcii diela badateľná snaha o objektivitu (napr. paralelné poukazovanie na zločinecký charakter prvej Slovenskej republiky v otázke holokaustu), recenzované dielo svojím tematickým vymedzením, pronárodným naratívom a autorskou intenciou zdiskvalifikovať horthyovský režim a spôsob jeho spravovania arbitrážneho územia

1 Ladislav DEÁK, *Viedenská arbitráž. Dokumenty II.*, Martin 2003, s. 11.

pripomína prednormalizačné diela slovenskej marxistickej historiografie, ktoré sa tejto problematike venovali (Martin Vietor, Ladislav Olexa, Vladimír Vipler). Výsledkom je síce štylisticky vydarený a pútavo čitateľný naratív, ktorý autori dosiahli kauzálnou výstavbou textu prostredníctvom vhodnej kontextualizácie a premysleného kombinovania empirických údajov, ale autorom sa nepodarilo prekročiť etnocentrický prístup k výskumu mesta, v ktorom sa ešte aj v roku 2011 hlási k inej než slovenskej národnosti 66,5 % obyvateľstva.

Pri používaní Kroniky mesta Komárno mohli autori byť opatrnejší, nakoľko bola napísaná až v roku 1965. Totiž na základe tejto kroniky v tretej kapitole s názvom *Od nemeckej okupácie po koniec vojny*, nekriticky tvrdia, že väčšina Komárňanov vítala v roku 1945 znovupričlenenie mesta k Československu, pretože si vraj táto väčšina obyvateľstva uvedomovala, že predchádzajúca šesťročná epizóda bola pre vývoj Komárna „jednoznačne krokom späť“ (s. 47). Tomuto výroku je však sotva možné prikladať akúkoľvek vedeckú relevantnosť. Možno ho považovať za instrumentalizovanie histórie v prospech slovenského národného diskurzu. Ťažko si totiž predstaviť, že by povojnoví väčšinoví komárňanskí Maďari dobrovoľne uprednostňovali život na Slovensku, resp. v Československu, ak k tomu navyše zohľadníme kolektívne protimaďarské opatrenia československých štátnych orgánov z rokov 1945–1948. Vlastnému výroku zrejme neveria ani sami autori, keďže už o dve strany ďalej (v kapitole, ktorú pravdepodobne písal už druhý z autorov) konštatujú, že „pre historika je mimoriadne ťažké vysloviť jednoznačný verdikt, ako toto mocenské rozhodnutie [návrat Komárna k Československu, pozn. aut.] prijali obyvatelia mesta“ (s. 49). Jednoznačnejšiu odpoveď na túto otázku mohol poskytnúť sociohistorický dotazníkový výskum, ku ktorému však autori nepristúpili.

Štvrtá kapitola s názvom *Spravodlivé hranice?* je pozoruhodnou reflexiou maďarsko-slovenských vzťahov a menšinového statusu slovenských Maďarov. Autori sa v nej pokúsili vysvetliť svoj postoj k problematickej trianonskej hranici medzi Slovenskom a Maďarskom. Podľa nich neexistujú spravodlivé hranice a akékoľvek snahy o ich revíziu odcudzujú na neúspech. Treba súhlasiť s konštatovaním, že súčasné slovensko-maďarské vzťahy sú „na najlepšej úrovni za posledné storočie“ a že vzťahy medzi obyvateľstvom južného Slovenska „dostali novú kvalitu“ (s. 52), ale idealizovať si momentálnu spoločensko-politickú situáciu príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku ako bezkonfliktnú, je len pium desiderium autorov. Autori publikácie sa vôbec nezamysleli nad jedným z najpálčivejších politických problémov novodobého Slovenska, a teda že politickí predstavitelia maďarskej menšiny a ich voličstvo síce nepožadujú znovupripojenie k Maďarsku, ale dlhodobo bojujú o zvýšenie ich spoločensko-politického statusu v rámci Slovenskej republiky, a teda nepovažujú svoje momentálne postavenie za uspokojivé a konečné.

Pri celkovom hodnotení recenzovaného diela treba zodpovedať otázku, či autori dosiahli výskumné ciele, ktoré si stanovili. Podľa môjho názoru sa autorom podarilo poodhaliť podstatu fungovania mechanizmov mocensko-represívneho aparátu horthyovského režimu namierených voči menšinám, sprístupniť získané poznatky širokej slovenskej i maďarskej čitateľskej obci a oprávnené poukázať na neopodstatnenosť akéhokoľvek rehabilitovania Horthyho režimu v súčasnom maďarskom verejnom, ale i vedeckom diskurze. Autorom sa ale nepodarilo vykresliť viaceré aspekty spoločensko-politického vývoja komárňanských

menšín (napr. slovenské či židovské menšinové školstvo, slovenské spolky) v rozsahu, aký by si to tieto okruhy zaslúžili. Rozpornosť a neplatnosť viacerých výrokov a záverov spôsobuje skutočnosť, že sa autori vyjadrujú aj k okruhom, ktoré si nestanovili ako cieľ výskumu a neuskutočnili v tomto smere vlastné vedecké bádanie. Dotýka sa to predovšetkým generalizácií na adresu pocitov a prežívania tohto dramatického obdobia väčšiny maďarského obyvateľstva a s tým súvisiacej obhajoby trianonskej hranice. Tieto hypotetické tézy autori prezentujú ako pravdivé, čo z odborného hľadiska nemožno hodnotiť ináč ako inštrumentalizáciu dejín juhoslovenského Komárna v prospech slovenského národného diskurzu. V tomto smere práca inherentne nesie silný ideologický náboj, ktorý možno identifikovať ako moralistickú apológiu slovenskej držby prevažne maďarského (z etnického, resp. kultúrneho hľadiska) Komárna a opodstatnenosti trianonskej hranice. Je prirodzené, že predstavitelia národnej historiografie interpretujú historické udalosti v záujme národného spoločenstva, ale v tomto prípade autori nedodržali kritérium overiteľnosti vlastných zásadných úsudkov. Ak bolo hlavným mienkotvorným poslaním tejto dvojjazyčnej publikácie zodpovedať na otázku, „čo toto obdobie Komárňanom dalo a čo vzalo“ (s. 7), tak sa autori namiesto neustáleho negatívneho vykresľovania maďarskej správy Komárna v rokoch 1938–1945 v diachrónej komparácii s podmienkami v medzivojnovom Československu skôr mali zamyslieť nad kontrafaktuálnou, ale zároveň jedinou pravdepodobnou alternatívnou možnosťou vývoja mesta v skúmanom období, a teda či by hypotetická príslušnosť Komárna k autonómnemu, resp. samostatnému Slovensku v rokoch 1938–1945 neznamenal pre mesto a jeho obyvateľstvo ďaleko väčšiu stratu, než by si to boli ochotní pripustiť.

Ondrej Ficeri

Philip MUEHLENBECK

Czechoslovakia in Africa, 1945–1968

New York – London, Palgrave Macmillan 2016, XII+271 s.,

ISBN 978-1-137-56144-2.

Recenzovaná kniha je druhou prací, kterou mladý historik působící na George Washington University ve Washingtonu věnoval vztahům s Afrikou v době tzv. studené války. První se zabývala snahou americké vlády pod vedením J. F. Kennedyho o navázání bližších vztahů s vedoucími představiteli nově vznikajících států na africkém kontinentě po rozpadu koloniálních říší Velké Británie a Francie.¹

Při studiu materiálů autor narazil i na zvláštní situaci ekonomických a politických vztahů jednoho malého středoevropského státu s africkými zeměmi po skončení druhé světové války. Československo mělo už od předválečných dob vyvinutý zpracovatelský průmysl, vyrábělo mj. automobily a hlavně kvalitní letadla. Své výrobky, včetně know how, vyváželo

1 Philip E. MUEHLENBECK, *Betting on the Africans: John F. Kennedy's Courting of African Nationalist Leaders*, Oxford 2012.

do blízkého i dalekého zahraničí. Muehlenbeck v úvodu knihy přiznává, že neměl potuchu o tehdejších blízkých vztazích mezi Československem a africkými státy, protože v amerických a jiných „západních“ archívních materiálech byly relevantní zmínky uváděny pod označením „aktivity sovětského bloku“ nebo jednoduše jen „sovětské aktivity“. Až když začal sbírat podklady ke studii o mezinárodním obchodu s letadly v období studené války a seznámil se s dokumenty o československé aktivitě v tomto směru, nabyl přesvědčení, že „narazil na zlatý důl“ a rozhodl se věnovat československo-africkým vztahům samostatnou knihu. Nebylo pro něj lehké studovat v českých archívech a nedokázal číst česky psané publikace, proto si v Petru Kourovi zajistil pomocníka, který mu přeložil mnoho archívních materiálů i česky psané knihy. Kromě materiálů z českých archívů autor využil dostupných materiálů i z mnoha amerických, několika evropských a ze dvou archívů v Jihoafrické republice a Ghaně.

V české produkci máme dvě starší publikace, které se zabývají specifickými politickými a ekonomickými vztahy Československa s Afrikou: knihy Petra Zídka a Karla Siebera.² V nich je daná problematika zpracována velmi podrobně na základě archívního studia u nás i v zahraničí. Obsahuje mimo jiné i podrobný přehled tehdejších československých institucí pro naši politiku i zahraniční obchod a poskytují představu o vlivu Sovětského svazu na naši zahraniční politiku.

Muehlenbeck rozdělil svou knihu do několika kapitol, v nichž popisuje československé aktivity v Africe podle časového rozmezí a zároveň podle vztahů jednak s konzervativními koloniálními správami (1945–1962), jednak s radikálními uskupeními, snažícími se o samostatnost jednotlivých afrických kolonií (1957–1962). Dvě kapitoly věnoval konkrétním obchodním vztahům, především vývozu českých zbraní do Afriky v letech 1954 až 1968, a předposlední kapitolu pomoci některým už většinou samostatným africkým zemím s leteckou dopravou. Ta zahrnovala jak prodej československých letadel, tak i obsluhu tamních letišť, školení pilotů a letištního personálu. Poslední kapitolu autor nazval „Pokles československého vlivu v Africe (1962–1968)“. Zdálo se mu zřejmě, že už nemá cenu zabývat se danou problematikou v normalizačním období – na rozdíl od historiků-afrikanistů Zídka a Siebera. Ti se ve společné knize věnovali vývojem našich obchodních i politických, jakkoli upadajících vztahů, až do pádu komunistického režimu.

Podobnost, projevující se občas až téměř doslovným tvrzením o řadě událostí a jejich významu v československo-afrických vztazích, je mezi oběma českými publikacemi a Muehlenbeckovou knihou zcela zjevná. Svědčí to jednak o vysoké odborné úrovni našich historiků, jednak o využívání stejné materiálové základny a konečně i o tom, že autoři neměli dosud možnost dostat se k pramenům v dnešních ruských archívech, které jsou pro badatele nadále nepřístupné. Závěrečná konstatování, že Československo sice bylo zcela v područí tehdejšího sovětského vlivu a že se o zásadních řešeních rozhodovalo v Moskvě, ale že československá vláda a hlavně ústřední výbor KSČ si z touhy získat materiální výhody z obchodů s africkými státy, které se uskutečňovaly v dolarech, mnohdy rozhodoval samostatně, jsou rovněž podobná.

2 Petr ZÍDEK, *Československo a francouzská Afrika 1948–68*, Praha 2006; Petr ZÍDEK – Karel SIEBER, *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989*. Praha 2007.

Ve všech třech publikacích (našich i zahraniční) chybí vyčíslení cenového objemu vzájemného československo-afrického obchodu a hlavně, opět shodně, vyčíslení celkové finanční ztráty, které československé podniky za tu dobu utrpěly. Zda to je důsledkem nedostatku archivních materiálů dotčených podniků a tehdejších speciálních státních organizací, které jednaly za jednotlivé výrobce při exportu jejich výrobků a služeb, nevím, ale nikdo ze tří autorů je neobjevil.

Přestože existují zmíněné velké shody ve všech třech knihách, je třeba upozornit i na dvě podstatné odlišnosti. Muehlenbech uvádí oproti Zídkovi a Sieberovi navíc některé světové události z tehdejší doby, které sice úplně nesouvisejí s danou tematikou, ale dokreslují dobový kolorit studené války. Je například vložena podrobná kapitola o tzv. kubánské krizi a dalších tehdejších americko-sovětských aktivitách. Druhá odlišnost svědčí o tom, že autor recenzované knihy úplně nepronikl do tehdejších československých poměrů. Petr Zídek v knize *Československo a francouzská Afrika 1948–68* na šedesáti stránkách v kapitolách Kontext a předpoklady, Instituce, Mechanismy nebo Koncepce podrobně popisuje situaci v tehdejším Československu, rozebírá státní a mocenskou strukturu i způsoby, jakými československé orgány pracovaly v jednotlivých afrických zemích. Nepronikl tak hluboko do našich mocenských struktur: svědčí např. mechanické používání zkratky StB pro působení našich tajných služeb v zahraničí.

Je dobré, že recenzovaná publikace umožní světové veřejnosti seznámit se s událostmi druhé poloviny minulého století u nás i s našimi vztahy s Afrikou, protože čeština je podle Muehlenbecha (s. X) „obsurním“ jazykem.

Otakar Hulec

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Petr SLÁMA

*Nové teologie Starého zákona a dějiny*Praha, Vyšehrad 2013, 394 s.,
ISBN 978-80-7429-353-5.

Evangelický teolog Petr Sláma napsal obsáhlou knihu o novodobých přístupech ke Starému zákonu a fenoménu dějinnosti, který je biblické tradici vlastní. Slámová precizní a podrobná mapa teologických přístupů je zarámovaná tématem dějinnosti, protože dějiny jsou v židovsko-křesťanské tradici hlavním místem zjevení Boha i člověka. Jakkoli historiografii vynalezli Řekové, je specifíkem biblické tradice, že jsou to právě dějinné události, které nesou duchovní význam, a nikoli abstraktní hledání řádu kosmu nebo individualizovaná niterná zbožnost.

Mapování přístupů ke Starému zákonu je v Slámově podání napínavým čtivem, kterému vůbec nepřekáží jeho svrchovaná odbornost. Nejprve se seznamujeme s recepcí starozákonní látky v tradici. První, dávno před ustavením kánonu, nalezneme v Novém zákoně. Dále pokračuje příběh Starého zákona přes jeho čtení církevními otci, kdy se od prvního významného a systematického vykladače Origena se ujímá čtení alegorické, hledání duchovního významu za historickými událostmi, odpovídající do jisté míry helénské mentalitě i filozofickým východiskům vládnoucího platonismu. Významný zvrat v četbě Starého zákona přinesl renesanční humanismus a reformace. Za-

tímco humanismus se obrátil k pramenným jazykům Bible a umožnil tak reformaci střetávat se s Písmem v původním jazykovém kontextu, samotná reformace se obracela k vlastním textům i v jejich přímém historickém podání.

Jeden ze tří protestantských principů *sola scriptura* (pouze Písmo) nadřazuje autoritu Bible nad pozdější církevní tradici. Tento obrat podle Slámy vedl ovšem paradoxně k hledání „historické fakticity“ biblických událostí, která se začala projevovat od osvícenské epochy. Jakkoli bylo záměrem reformátorů podtrhnout „spásný význam historických událostí“ a vysvobodit biblickou látku ze subjektivních alegorizací, přispěla reformace k vzniku historicko-kritické metody čtení Bible, která v budoucnosti namnoze otrásla původními teologickými východisky protestantismu. Následné čtení Starého zákona tak vyústilo do napětí mezi dvěma základními otázkami, které ve dvacátém století zformuloval teolog Krister Stendahl: „Co text znamenal?“ a „Co text znamená?“.

Samotnému příběhu starozákonní teologie autor předřadil podstatné intermezzo: exkurz do filozofie dějin a náčrt vztahu k historicitě jako takové. Z filozofů dějin nechal zaznít hlasům Giambattisty Vica, Georga Wilhelma Friedricha Hegela a Jana Patočky; Hegelovi byl pochopitelně věnován nejrozsáhlejší prostor. Hegelova filozofie dějin má nicméně natolik idealistické východisko, že je mu konkrétnost dějinných zápletek, jak se s nimi setkáváme v Bibli, přeci jen cizí. Sláma dále zmínil zakladatele

moderní historiografie Leopolda von Ran-ka, od kterého se vine linie zkoumání historických pramenů, resp. marxistické pojetí dějin coby „sociálních fakt“. A příběh dějin má i své trhliny, švy, respektive odpůrce: letmo se tu seznamujeme s Popperovou kritikou historicismu, s jazykovým obratem strukturalistické teorie, s Foucaultovým odmítnutím kontinuity dějin. Nejvíce prostoru je v této části knihy věnováno Paulu Ricouerovi, jehož hermeneutický přístup k dějinám, v němž se nevyklučuje „racionality dějiného vyprávění a racionalita vyprávění“, je Slámovi zřejmě blízký.

Teprve po tomto úvodu se Sláma věnoval vlastním dějinám starozákonní teologie. Na omezené ploše tohoto příspěvku není možné zmínit všechny autory, kterými se zabýval. Naznačme alespoň hlavní tendence na třech vybraných postavách. Příběh začíná Georgem Lorenzem Bauerem (1755–1806), jehož dílo určilo ráz starozákonního bádání v devatenáctém století. Tento myslitel biblické knihy vetkává do obecných dějin náboženství. Sláma si kriticky všiml, že starozákonní látka je u Bauera hodnocena z naivně osvícenských pozic, zdůrazňujících pokrok a abstraktní náboženské pravdy. Toto odžidovštění mělo ovšem ve dvacátém století děsivé následky a projevovalo se i v nechvalně proslulém „německém křesťanství“.

Významný prostor autor pochopitelně věnoval lutherskému starozákonníkově a orientalistovi Juliovi Wellhausenovi (1844–1918), učenci, který je otcem teorie pramenů, zkoumající historický vznik jednotlivých vrstev Starého zákona a starších ústně tradovaných či písemných zdrojů, z nichž čerpali starozákonní autoři. Sláma si u tohoto učence, který v mnohém předběhl svoji dobu a mohutně ovlivnil další

starozákonní bádání, všiml, jak nesnadně v něm koexistoval historik a německou romantikou ovlivněný myslitel, hledající syrovou podobu náboženství. Odkaz Wellhausena tak zůstává nejenodznačný. Třetí velkou postavou, která si zaslouží zmínku, je heidelberský teolog Gerhard von Rad (1901–1971). Byl to právě on, kdo poznamenal nejsilněji teologii Starého zákona ve dvacátém století. Rad spíše než aby zkoumal reálné chronologické dějiny, se zaměřil na teologický koncept, který je za nimi skryt. Proto také zformuloval své pojetí „malých dějinných kréd“, osnov vyprávěcích, jak Bůh vysvobodil Izrael. Jakkoli se Sláma s Radovou teologií vyrovnal kriticky a nechal zaznít jeho kritiky, je patrné, že je mu Radova koncepce blízká.

Sláma v knize zkoumal výchozí linii – vztah starozákonních bádání k dějinám z různých perspektiv. Čtenář se v ní dočte o vztahu Sigmunda Freuda ke Starému zákonu, výrazný prostor byl poskytnut i katolické teologii Starého zákona s jejími specifiky. A slovo dostala i židovská strana, která se s křesťanským konceptem dějinnosti pochopitelně v mnohém rozchází. Dějinnost, která moderně dominovala, se pak v postmoderně dočkala od řady teologů výtek: Sláma představil i tyto koncepce. I dávná osvícenská linie bádání, spojující Starý zákon s dějinami náboženství, se opět vrátila na scénu: např. u pozoruhodného teologa Marka Smithe, který odvážně srovnává vývoj izraelské tradice (proměň jejího teologického konceptu v závislosti na kolonizaci) se současnou situací, kdy se moderní Západ konfrontuje na svých periferiích s jinými náboženskými tradicemi. Je zde naznačeno, že současná podoba monoteismu nemusí být definitivní, protože právě neustálé přeformulování biblické látky je

integrálním výrazem náboženských dějin a skutečnou legitimitu má vždy jen verze poslední.

V závěru knihy se autor přihlásil spíše k vnitřnímu čtení Starého zákona, které se pokouší naslouchat vlastnímu příběhu Bible, aniž je zde vyloučena znalost historického kontextu. Tedy k čtení očima (poučené) víry. A takové je konečně i jeho čtení dějin starozákonní teologie.

Adam Borzič

Středověk

Pavel Otmar KRAFL
Ecclesia in Glac frequencius a Christi fidelibus visitetur. Kapitoly z dějin kladské kanonie v době předhusitské
Brno, Masarykova univerzita 2015, 198 s., ISBN 978-80-210-7891-8.

Publikace, zaměřená na vybrané otázky z dějin kladského kláštera, je rozdělena na dvě části. V první autor seznamuje s názvoslovím užívaným v souvislosti s řádem řeholních kanovníků a upozorňuje na terminologické nuance v literatuře (poukazuje na nutnost sjednocení terminologie a potřebu upustit od užívání některých nevhodných pojmů, které se mezi sebou mylně zaměňují). Následuje přehled bádání o kláštrech řeholních kanovníků sv. Augustina v německých zemích, v Polsku, v Čechách a na Moravě.

Druhá část knihy obsahuje sedm kapitol, které reflektují dějiny kladského kláštera v předhusitské době. První kapitola pojednává o počátcích kladské kanonie a založení kladského kláštera. V následující kapitole se autor věnuje farním kostelům, inkorporovaným kladskému klášteru. Čtenář je

seznámen s výkladem pojmu inkorporace i s jejím vlastním procesem a se souvisejícími písemnostmi. Krafl předkládá zjištění, že kladskému klášteru byl v předmětném období inkorporován kostel pouze dvakrát, stejně jako klášteru lanškrounskému. S počtem inkorporací tak obě instituce zaostávají za klášterem roudnickým, kterému bylo vtěleno kostelů šest.

Ve třetí kapitole jsou představeny písemnosti, které se týkají voleb a rezignací proboštů kladské kanonie. Autor poukazuje na význam klášterní kroniky, která je důležitým zdrojem informací pro dějiny kanonie. Výklad doprovází edice prezentační listiny o volbě kladského probošta z roku 1413. Čtvrtá kapitola je zaměřena na otázku personálního složení kladského kláštera. K textu je připojena tabulka s přehledem prokázaných členů konventu v Kladsku. Pátá kapitola se zabývá právním vztahem kladského kláštera k vesnici Kostomlaty pod Řípem. Ke kapitole náleží edice listin týkajících se Kostomlat, uložených v archivu kladského kláštera. Šestou kapitolu vyplňuje edice odpustkových listin z kláštera v Kladsku. Edici je předsazen vlastní výklad. V poslední kapitole se autor zabývá okolnostmi přijetí Mikuláška Jindřichova z Kladska za člena kladského kláštera.

Na závěr publikace je připojen rozsáhlý přehled použitých pramenů a literatury, seznam zkratek, jmenný a místní rejstřík a resumé v angličtině. Anotovaná publikace přináší cenné informace o dějinách kladské kanonie na počátku 15. století. Vzhledem k interdisciplinaritě tématu lze předpokládat, že zaujme také právní historiky, případně odborníky z historie příbuzných oborů.

Lenka Šmídová Malářová

Pavel Otmar KRAFL a kol.

Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny / The editorship and editions of medieval sources of a diplomatic nature at the dawn of the 21st century. Directions – tendencies – transformations

(= Práce Historického ústavu AV ČR, řada C – Miscellanea, sv. 24)

Praha, Historický ústav AV ČR 2016, 240 s., ISBN 978-80-7286-249-8.

Historický ústav Akademie věd ČR v Praze vydal knihu, která se zaměřuje na základní ediční řady, v nichž jsou editovány zejména listiny a listy. Pozornost autorů je upřena na podobu a tvářnost těchto edicí, jejich vývoj v minulosti, současnosti a perspektivy do budoucnosti. Okrajově se zájem tvůrců dotýká též jiných pramenů diplomatické povahy. Již z názvu knihy vyplývá, že v ní bude řešena problematika související s technologickým pokrokem, jehož jsme svědky a který zasahuje i do předmětu historických studií. Publikace je druhým knižním počinem vzniklým z činnosti Komise pro vydávání středověkých pramenů diplomatické povahy při HÚ AV ČR a navazuje na *Almanach medievisty-editora*.

Práce si klade za cíl zachytit genezi nejen edičních řad, ale rovněž pravidel editování a vývoj postavení i pozice konkrétních druhů edicí v závislosti na měnících se potřebách historické vědy. Autoři si všímají vlivu moderních technologií (internet, softwarové vybavení, elektronické přílohy edicí či mikročipů a digitálních fotografií) na ediční techniku, přičemž je sledována i souvislost tištěných verzí edic s jejich digitalizovanými nástupci.

Anotovaná kniha je rozdělena do šesti tematických oddílů, z nichž dva se věnují

registrovým edicím. V první části se Jana Zachová a Richard Psík zabývají *Regesty Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV*. Cílem J. Zachové je shrnutí základních faktů a problémů, jež vznikají kolem registů a způsobu registování. Zmiňuje např. úskalí ohledně latinské klasické gramatiky a větné stavby. Petr Elbel a Stanislav Bárta upřeli v druhém oddílu pozornost k edici *Regesta Imperii*. Třetí a zároveň druhý nejobsáhlejší oddíl přináší statě o třech diplomatářových edicích středoevropské provenience: *Diplomatarium Danicum* (Anders Leegaard Knudsen a Thomas Hansen), *Bünder Urkundenbuch* (Thomas Bruggmann) a *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (Dalibor Havel a Lukáš Führer). Čtvrtá a nejrozsáhlejší část publikace, přináší kompendia o editorské činnosti, aplikované na prameny diplomatického charakteru. Pozornost je tu věnována ukrajinským edicím středověkých a raně novověkých pramenů (Myron Kapral), dále organizačnímu zázemí editorství v České republice, resp. činnosti Komise pro vydávání středověkých pramenů (Pavel Otmar Krafl). Pavel Hruboš zde představil ediční řadu *Censimento*, mezinárodní projekt soupisu originálů papežských listin. Pojednání o okolnostech vzniku edice *Pozůstatky desk zemských* podal Jan Hanousek.

V pátém oddílu se otevřel prostor pro článek zaměřený na on-lineové zpřístupnění originálů listin prostřednictvím serveru *Monasterium* (Tomáš Černušák). O využití fotografie pro zpracování sfragistického materiálu v diplomatických a sfragistických edicích se rozepsal Karel Maráz. Editorství raně novověkých materiálů (Tomáš Sterneck a Jana Vojtíšková) je věnován poslední, šestý oddíl. Součástí anotované česko-anglické publikace je jmenný rejstřík a anglické resumé. Nechybí ani rozsáhlý soupis pramenů

a literatury a seznam použitých zkratek. K textu K. Maráze je zařazena obrazová příloha. Knihu ocení zejména historikové, zaměřující se na editování archivních pramenů a badatelé z oboru pomocných věd historických a archivnictví. Myšlenka pojmut do knihy problematiku moderních technologií, jejichž rozmach a průnik i do všech vědních oborů je nezadržitelný, jistě nalezne odezvu v odborné veřejnosti.

Petr Sedláček

Elisabeth MARTSCHINI
*Schrift und Schriftlichkeit in höfischen
Erzähltexten des 13. Jahrhunderts*
Kiel, Solivagus-Verlag 2014, 664 s.,
ISBN 978-3-943025-14-9.

Vídeňská disertace z historické germanistiky si vzala za téma postavení a roli psaného textu a písma, resp. knih v staroněmeckých vyprávěcích textech evropské rytířské epické poesie 13. století. Autorka vybrala deset textů, v nichž autorem tematizované „písemné zachycení“ hraje alespoň trochu podstatnou roli: od Parsifala Wolframa von Eschenbach z doby kolem roku 1200 přes „Prosalancelota“ z poloviny století až po „Mai und Beaflo“ z jeho poslední dekády. Nejsou to jen originálně staroněmecké texty, ale i dobové převody ze starofrancouzštiny nebo latiny. Autorka v první části disertace (s. 30–290) vybrané autory a texty komplexně a s oporou bohaté literatury představila, aby pak v druhé části knihy (s. 291–556) podala jejich interpretaci. Zaměřila se přitom na napětí mezi člověkem a obsahem vyprávění, na aspekty trojúhelníku „vytrvalost – životnost – nestálost“, na literární „vynález dvorské lásky“, na otázku prapovpisu a na roli kritiky textu.

Problémem rozsáhlé a důkladné práce je, že její závěry jsou velmi slabé: Autorka zjistila, že v německé dvorské společnosti 13. století hrálo písmo a schopnost psaní nebo čtení, resp. vymezení se vůči tomuto umění a vůči fixované podobě narativních textů, ve zkoumaném případě zkoncipovaných jako veršované vyprávění, již podstatnou roli. Autorka ovšem upozorňuje, že by tento stav neměl být interpretován jako „vysoká míra gramotnosti“ společenských elit a že člověk 13. století nemusel být schopen čtení, aby mohl recipovat texty dvorské epické lyriky. To jsou ale pravdy, které lze i bez rozsáhlé germanistické analýzy najít v každé populární syntéze, týkající se této doby.

Jiří Pešek

Muzikologická analýza nejstarších oficií
(Hudební věda 51, č. 1–2; Praha,
Kabinet hudební historie
Etnologického ústavu AV ČR 2014,
ISSN 0018-7003.)

Při Ústavu hudební vědy na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy pracuje již delší dobu seminář středověké monodie vedený doc. Davidem Ebenem; právě pozoruhodným výsledkům tohoto semináře je věnována první část 51. svazku sborníku Hudební věda. Historikům-medievalistům by v žádném případě neměly uniknout alespoň tři zde otištěné a navzájem vnitřně propojené statě, které pomocí nejstarších hudebních pramenů až nečekanou měrou prokazují existující integritu českého prostředí od 11. století a jeho provázanost s evropským kulturním světem. Základem těchto příspěvků je vesměs hudební rozbor a zařazení notovaných textů nejstarších oficií nebo jejich částí, vždy spojený s fundovaným roz-

borem historických, paleografických a kodikologických souvislostí.

Na první místo zařazený příspěvek Davida Ebena, *Eine unbekannte Quelle zum Prager Offizium des hl. Adalbert* (s. 7–20) publikuje a rozebírá netušený objev, jaký představuje zlomek ze sklonku 11. století (Österreichische Nationalbibliothek Wien, č. 1322). Obsahuje pět antifon, jež jsou širokým věcným a geografickým srovnáním určeny jako sestava zpěvů officia sv. Vojtěcha, ale odchylného od oficií téhož světce známých z Polska, Uher a Cách. Vyvozená hypotéza, že zlomek zachytil jiné a dosud neznámé vojtěšské officium českého, pražského původu, tu má v podstatě hodnotu jistoty. Jedna z antifon zlomku (*Laudate Dominum*) se opakuje rovněž v officiu sv. Scholastiky, kterému je věnována další stať Barbory Kabátkové, *St. Scholastica's Office in Medieval Manuscripts of St. George's Convent at Prague Castle* (s. 33–52). Ta přesvědčivě prokazuje původ tohoto officia sv. Scholastiky v pražském svatojiřském klášteře, kam mohla být „vojtěšská“ antifona vídeňského zlomku převzata jen z pražského vojtěšského officia, stejně jako se některé další zpěvy z textů tohoto officia sv. Scholastiky vyskytují v rukopisech břevnovského klášteře. Officium této světice pochází z druhé poloviny 12. století a není dochováno nikde jinde než u sv. Jiří. Logicky ho proto lze považovat za původní domácí tvorbu, na kterou pak ve 14. století navazuje zdejší druhé, mladší officium sv. Scholastiky.

Kulturní prostředí svatojiřského klášteře ve starším období se tím vedle dosavadního uměleckohistorického aspektu dostává do centra pozornosti i hudebního a liturgického bádání. Věnuje se mu proto rovněž shrnující stať Františka Koláře, *Officium sv. Ludmily v rukopisech klášteře sv. Jiří v Pra-*

ze (s. 53–90). Rozbor ludmilských zpěvů a jejich případného dochování v dalších liturgických skladbách zachycených v evropských rukopisech pak vede (vedle stanovení dvou vrstev officia samého, z nichž starší je známo pouze z textů mateřského klášteře, novější verze 14. století se pak rozšířila i mimo něj) k vymezení monastického okruhu (Eichstätt, Marchiennes ve Flandrech), s nímž pražský klášter zřejmě udržoval odjinud opět neznámé styky. Všechny stať doprovází rozpis antifon v rukopisech s jejich časovým zařazením, hudební prepis neumový i notový a reprodukce stránek ze studovaných kodexů.

Muzikologickou tematiku středověké části uzavírá stať Veroniky Mráčkové, *Polyphonic Office Hymns with Local Traits in the Prague Strahov Codex* (s. 91–104), která hypoteticky spojuje vznik vícehlasých hymnů ojedinělého rukopisu ze Strahova z šedesátých let 15. století se svatovítskou školou. Pramenovědný charakter má fundovaná stať Jana Ciglbauera, *Quoting, Rethinking and Copying: A Few Remarks on the Tradition of the Monophonic Cantio in Central Europe* (s. 21–32); ta na příkladech častých opisů ke sklonku středověku oblíbených cantiones sleduje tři způsoby jejich záznamů, jež autor nazývá citování (opis beze změny), přepracování (rozvíjení skladby pomocí jejího tropování) a kopírování (přenos části starší skladby do nové).

Druhá část svazku přináší příspěvky k největšímu období vývoje české hudby, které už tematicky propojeny nejsou. Zde je dobré upozornit alespoň na stať Kateřiny Smyčkové, *Prameny k lidovému zpěvu při mši v 17. a 18. století* (s. 133–148), pojatou v širších historických souvislostech. V návaznosti na muzikologické stať od devadesátých let autorka dokládá trvalou praxi

českého lidového zpěvu při latinské mši především na textech tištěných i rukopisných zpěvníků. Sborník obsahuje i recenzní část, referáty o událostech z vědeckého života a obsáhlou informaci o muzikologické knihovně Akademie věd.

Zdenka Hledíková

Oldřich z ETZENBACHU

Vilém ze země Slovanů.

Epos z konce přemyslovského věku

Překlad, přebásnění, úvodní studie, komentáře Dana Dvořáčkové-Malé.

(= Memoria medii aevi, sv. 22 /

Litteraria et poetica, sv. 1)

Praha, Argo 2015, 338 s.,

ISBN 978-80-257-1671-7.

Literární památky jsou jako prameny historického výzkumu pravidelně opomíjeny. Nenabývají právní validity jako prameny diplomatické povahy a na rozdíl od narativních pramenů neposkytují přímá vyjádření k dobovým poměrům a událostem. Přesto je nepochybné, že tato díla reagovala svým obsahem na osoby a dění své doby a vycházela vstříc vnějším kulturním vlivům.

Epos *Vilém ze země Slovanů*, pozapomenuté dílo významově svázané s dvorem posledních Přemyslovců, je nyní dostupný čtenářům a badatelům v překladu ze staré horní němčiny a ve verších Dany Dvořáčkové-Malé. České znění díla Oldřicha z Etzenbachu, které čítá přes osm tisíc veršů, přibližuje domácí literární i historické vědě jedno z nejstarších děl, řadících se k dvorské epické tvorbě v českých zemích. Jedná se o první veršovaný překlad domácí německé veršované epiky vůbec.

Dílo samo o sobě je výjimečné už tím, že hlavního hrdinu představuje slovanský

kníže, a nikoliv rek z antických dějin či artušovských románů. Za výběrem slovanské tematiky stál podle historičky a překladatelky Dvořáčkové-Malé zprostředkovatel předlohy (pravděpodobně tzv. *Legenda Aurea*) Jindřich z Isernie. Pozornému zraku nezůstává zastřeno, že v postavě Viléma byl zosobněn český král Václav II. Ať již bylo pisatelovým záměrem vytvořit legendistickou oslavu panovníka, či jen oslavit jeho územní politiku, vykreslil svého mecenáše v souladu s filozoficko-náboženskými představami o dobrém křesťanském vládcovi, plně oddaném víře. Dynamika Vilémova příběhu je stupňována pozvolným naplňováním tohoto ideálu, nejdříve vnitřním obrácením se ke Kristu, bojem proti pohanům a nakonec přivedením znovunalezené rodiny a poddaných na víru. Věrnost duchovnímu poslání je stavěna na piedestal nejvyšší z ctností, vyšší než setrvání v manželském soužití a dostání vladařským povinnostem. Dana Dvořáčková-Malá zdůraznila a prokázala v úvodní studii překladu, že dílo obsahuje aluze na skutečné události z Václavova života. Oldřich se v textu několikrát pochvalně vyjádřil o svém králi, na něhož se jmenovitě obracel. Podobenství mezi Václavovou osobou a fiktivní postavou Viléma je doloženo na příkladech toho, že oba ztratili otce v chlapeckých letech, uzavřeli dětské manželství s dívkou stejného věku a v mladické nezkušenosti zpočátku oba vládli s tchánovou pomocí.

Příběh eposu prostoupily rovněž dějové linie líčící strasti Vilémovy choti, paní Bene, a jejích ztracených synů. Badatelka a překladatelka upozornila i na totožnost mezi jmény hlavní ženské aktérky a Václavovy manželky Guty Habsburské. Jméno *Guta* i jeho latinský přepis *Bene* v sobě nesou význam slova *dobrá*. Cílená obměna jmen při zacho-

vání původního významu umocnila obraz o dobré panovnici, který měl podobně jako v případě jejího mužského protějšku splňovat určitá kritéria. Do ranku ideálních vlastností panovnice bylo v případě paní Bene zahrnuto její mírotvorné působení. Jistá analogie s Gutinou osobou tkvěla rovněž v motivu narození dvojčat.

Edice tohoto středověkého literárního pramene obsahuje kromě samotného jádra, tj. česky přeloženého a zveršovaného textu a úvodní studie také ediční poznámku, dále je vybavena popisem obsahu děje, který představuje přehledné shrnutí posloupnosti děje. Nechybí poznámkový aparát, seznam pramenů a literatury ani rejstřík. Vprostřed vazby jsou vložena barevně vyvedená vyobrazení z hannoverského rukopisu z 15. století. Nelze než ocenit trpělivou práci na objemném díle, která si klade nároky nejen na překladatelskou dovednost, ale i na uměleckou stylizaci zřídka kdy čtenáři dostupného veršovaného překladu.

Jitka Friedlová

Tomáš SOMER – Josef ŠRÁMEK
*Benediktinské opatství ve Vilémově.
Dějiny zapomenutého kláštera
na česko-moravském pomezí*
České Budějovice, Veduta 2015, 453 s.,
ISBN 978-80-88030-02-7.

Studie o vilémovském opatství, které často figuruje v české diplomacii, přibližuje čtenáři pohnuté dějiny benediktinského kláštera od jeho založení do přelomu středověku a raného novověku. V úvodní části knihy autoři uvádí čtenáře do problematiky vzniku a vývoje mnišské myšlenky ve třech tzv. diskurzech: Prvý pojednává o osobě sv. Benedikta z Nursie, který je pokládán

za zakladatele západního mnišství, druhý popisuje řeholi sv. Benedikta, kterou se řídil život řádu, a konečně ve třetím je popsáno utváření sítě benediktinských klášterů v raně středověkých Čechách. První ženský benediktinský klášter vznikl okolo roku 970 zásluhou sestry knížete Boleslava II. Mlady, která iniciovala založení kláštera sv. Jiří na Pražském hradě a později se stala jeho abatýší. K založení mužského benediktinského kláštera v Břevnově se Boleslav II. v součinnosti s biskupem Vojtěchem rozhodl v devadesátých letech 10. století. Břevnovský klášter si podržel výsadní postavení i během následujících let, kdy už byly položeny základy sítě benediktinských klášterů v Ostrově u Davle, Sázavě a Rajhradě u Brna. K nim přibýly kláštery v Hradišti u Olomouce, Opatovicích nad Labem, Třebíči, Kladrubech, Podlažicích u Chrudimi a snad v Postoloprtech. Některé kláštery se udržely řadu let, zatímco např. klášter v Želivi měl, jakožto klášter benediktinský, historii jen nedlouhou.

Klášter ve Vilémově u Čáslavi byl založen kolem poloviny 12. století. Nedochovala se zakládací listina, není tedy možné zúžit časový rámec vzniku kláštera. V kapitole o dějinách kláštera do 13. století autoři zkoumají také nejasnosti ohledně osoby fundátora, místa založení a počátků Vilémova v kontextu dějin přemyslovského knížectví 12. století. Následující kapitola přibližuje čtenáři dějiny kláštera ve 13. století. Pro toto období je již k dispozici solidní pramenná základna, která umožňuje sledovat vliv změn, které přineslo 13. století, mj. omezení vlivu světské šlechty na klášterní záležitosti. Souběžně s touto tendencí však docházelo i k pokusům práva Vilémova obcházet. Je zřejmé, že se prosadilo omezení zažitých zvyklostí českých pánů, nezřídka

hraničících se zneužíváním klášterní pohostinnosti. Spolu s narůstajícími příjmy se zvyšoval též vliv kláštera na panovníka i církevní záležitosti.

Vilémovský klášter byl ve 13. a 14. století postižen čtyřmi katastrofami: dvojnásobným hladomorem (1281/1282 a 1316–1318), morem, spojeným s hladomorem (1357–1363/1364) a morem (1380). Líčení těchto událostí je podloženo pozorným studiem diplomatických pramenů.

Další kapitola podává přehled sedmnácti patronátních kostelů vilémovského kláštera, z toho třinácti v pražské diecézi, tři v olomoucké diecézi a jednoho v diecézi litomyšlské. Obsahuje řadu zajímavých údajů o patrociniích, personálním obsazení jednotlivých kostelů, délce jejich držení jednotlivými faráři, architektonickém typu těchto kostelů apod.

Námětem následující kapitoly jsou dějiny kláštera ve Vilémově na sklonku středověku. Výklad sleduje dosud nedostatečně probádanou oblast ekonomického vývoje benediktinských klášterů v dobách tzv. krize pozdního středověku. V centru pozornosti stojí vilémovské opatství, v jehož držbě se nacházelo 74 lokalit. Autoři mapují majetkové transakce, provedené klášterem v předhusitské době, a líčí osudy kláštera v době, kdy se konvent před husitskými nájezdy uchýlil do Uherčic na Moravě. V epilogu studie seznamuje čtenářem s dalšími osudy vilémovského kláštera, který se stal po odchodu konventu na moravské statky sídlem utrakvistické komunity nábožných Vilémovských.

Studie je opatřena exkursy o stavebně-historickém výzkumu, pojednáním o zvonu a o knihách vilémovského kláštera. Prakticky zaměřené přílohy (s přehledem opatů kláštera a farářů patronátních kostelů, ma-

jetků kláštera, jakož i rejstřík) dále zvyšují užitnou hodnotu této knihy. Kniha představuje příkladnou ukázkou pečlivé studie, ve které je patrná vyváženost aspektů a kontextů založení, vývoje a zániku tohoto významného benediktinského kláštera.

Lenka Blechová

Milena SVEC GOETSCHI
*Klosterflucht und Bittgang.
Apostasie und monastische Mobilität
im 15. Jahrhundert*

(= Zürcher Beiträge zur
Geschichtswissenschaft, Bd. 7)
Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag 2015,
550 s., ISBN 978-3-412-50152-5.

Mírně přepracovaná disertace curyšské Čechošvýcarky (v současné době jde o již třetí mně známou švýcarskou medievistku českého původu) si vybrala velice zajímavé, ve středověku doslova všudypřítomné, ale souhrnně vlastně nezpracované téma. Návrat z duchovní sféry do života světského byl tehdy jak v mužském, tak v ženském světě různých společenských vrstev věcí zřejmě běžnější než se zdá. Důvody, které k tomu vedly, mohly být různorodé jako sám život a byly stejně tak akceptovány, jako zatracovány podle toho, zda se jim dostalo souhlasu či zda šlo o spontánní činy bez vyššího požehnání a ovšem také, jak se příslušný subjekt projevoval.

Apostase, odpadlictví, má v církevním kontextu celkem tři stupně, které lze charakterizovat rámcově asi tak, že první je odpadlictví od víry, druhý porušení řádových slibů (*apostasia a religione est criminosa discessio... non redeundi ad institutum regulare*) a konečně třetí opuštění duchovního stavu. Z této velmi široké problematiky autorka vy-

bírá druhý stupeň, který byl – jak dosvědčuje i její práce – nepochybně v církvi nejrozšířenější. I když se autorka omezuje na střední Evropu, sleduje na základě literatury i jiná teritoria. Tento druh apostase je hojný pro Anglii, která má specifické postavení.

Hlavním autorčiným východiskem jsou záznamy v registrech papežské penitenciarie (vydané pro říši L. Schmuggem a jeho spolupracovníky), kde jsou – podle diecézí, kde pochopitelně figuruje i Praha se sedmi a Olomouc s šesti doklady – sestaveny příslušné informace. Tyto počty silně kolísají, což jistě neznamená, že u těch diecézí, kde jsou malé, nutně tyto výstupy nepřicházely. Po výkladu o pramenech, kde si autorka stěžuje na jejich nedostatek (což ovšem neznamená, že případy, které se nedostaly ke kurii, byly ojedinělé) přechází k interpretaci právních předpisů a k definicím jednotlivých pojmů včetně příslušných sankcí. Sem patří i důležitá kapitola o papežských delegacích na podřízené složky církevního aparátu (biskupové, legáti, generální kapituly řádů, opati). V další kapitole jde o supliky k papeži a o jejich klasifikaci ať v časovém horizontu, podle pohlaví či diecézí. Pozornost je věnována i nedovolené změně řádové příslušnosti, přeložení klášterů v případě válečných událostí (tu by vhodným předmětem studia byla situace v Českém království za husitství – to se ale v knize nijak nepromítá, včetně literatury, která se zabývá katolickými řádovými exulanty). Případ premonstráta Lukáše z Horšovského Týna, který v r. 1460 zfalšoval papežskou listinu (s. 77 a 428) je svým způsobem unikátní, leč není blíže interpretován. Na to navazuje kapitola o důvodech pro opuštění kláštera, které jsou rozčleněny do vnitrocírkevních a vnějších podnětů. K těm prvním patří zejména konflikty v klášterní

komunitě, vynucené profesní sliby, formální pochybení, klášterní reforma či – pochopitelně – otázka deliktů proti mravní čistotě. K těm druhým pak otázky mobility, studium a násilné činy resp. válečné události. Tyto případy jsou ilustrovány některými konkrétními případy. Těm pak je věnována druhá část knihy, v níž se na základě dochování rozsáhlejšího materiálu podrobně probírá několik takových případů. Velmi zevrubně se tu dostává na přetřes případ kláštera v Ottobeuren v třetí čtvrtině 15. století, kde jsou ve hře finanční záležitosti, exkomunikace, opatské schisma a další skutečnosti vhodné pro pero dramatika. Ale i na jedince se dostane: tak na doslova potulného mnicha známého pod jménem Gallus Kemli, jenž přes své toulavé boty (v důsledku nepochybné nesnášenlivosti) stačil vybudovat i poměrně rozsáhlou, několik desítek knih čítající knihovnu a další. Knihu uzavírají přílohy, zejména již výše zmíněný soupis diecézí a ovšem i obligátní bibliografické přílohy a rejstříky. Dílo inspiruje k detailnějším regionálním studiím, pro něž nepochybně přinese další materiál detailní výzkum lokálních pramenů. Tak např. pro pražskou diecézi by to mohla být akta generálních vikářů arcibiskupa či náhodně dochovaný svazek korektorských akt pražského arcibiskupství z počátku 15. století, ale našly by se i další, kde se uplatnily nejen církevní autority, ale i světská moc. Kniha M. Svecové Goetschi poskytuje více než dobré východisko, a to nejen teoretické zázemí, ale i komparační materiál.

Ivan Hlaváček

Raný novověk

Hana JORDÁNKOVÁ –

Ludmila SULITKOVÁ

Bibliografie k moravským královským městům ve středověku a raném novověku (1990–2010)

Brno, Statutární město Brno –
Archiv města Brna 2014, 358 s.,
ISBN 978-80-86736-37-2.

Bibliografie obzírá dějiny celkem šestnácti moravských královských měst (Brno, Bzenec, Hodonín, Ivančice, Jemnice, Jevíčko, Jihlava, Litovel, Olomouc, Podivín, Pohořelice, Přerov, Uherské Hradiště, Uherský Brod, Uničov, Znojmo). Autorky zaměřily pozornost na publikace, věnující se období středověku a raného novověku a vydané mezi léty 1990 až 2010. Práce tak navazuje na bibliografii k dějinám měst na území České republiky, kterou v roce 1997 vydal Jaromír Kubíček.

Publikace sestává ze dvou částí. První část tvoří přehledová studie v češtině a němčině, která informuje o stavu bádání v historiografii měst za poslední dvě desetiletí. Druhá, rozsáhlejší část, obsahuje vlastní bibliografii. Její struktura je následující: Úvodem jsou představeny všeobecné práce k dějinám měst, jmenovitě starší bibliografie, encyklopedie, práce z pomocných věd historických, prameny a metodické studie a syntézy dějin. Na to navazují soupisy literatury k dějinám jednotlivých moravských královských měst: První oddíl vždy reflektuje bibliografie ke konkrétnímu městu, práce z pomocných věd historických, edice, soupisy a katalogy, metodické práce a publikace pojednávající o dějinách a činnosti archivů a kulturních institucí. Druhý oddíl obsahuje práce k právním dějinám a správ-

nímu vývoji měst. Na to navazuje přehled prací týkajících se hospodářských a sociálních dějin. Následují oddíly k populačnímu a národnostnímu složení, k církevním dějinám, vzdělanosti, kultuře. Kapitoly doprovází barevná obrazová příloha s vedutami jednotlivých měst.

V závěru publikace nalezneme jmenný rejstřík, seznam excerpovaných časopisů a resumé v angličtině a němčině. Bibliografie přináší přehledně uspořádaný soupis prací, který ve své práci využije široké spektrum badatelů z různých historických disciplín.

Lenka Šmídová Malářová

Krzysztof MIKULSKI

Tarcze herbowe z kościoła mariackiego w Toruniu

Warszawa, Wydawnictwo DiG –
Polskie Towarzystwo Historyczne –
Towarzystwo Miłośników Torunia 2015,
252 s., ISBN 978-83-7181-893-6.

Intenzivní bádání o dějinách pozdního středověku a raného novověku v Polsku reprezentuje na špičkové úrovni profesor Univerzity Mikuláše Koperníka v Toruni Krzysztof Mikulski, který byl nedávno zvolen čestným členem Sdružení historiků České republiky. Zatímco nedávno získal věhlas zdařilou syntézou obecných dějin raného novověku *Historia powszechna. Wiek XVI–XVIII* (Warszawa 2012, spoluautor Jacek Wijaczka), zcela nedávno vzbudil pozornost originálním pohledem na původ a mládí M. Koperníka (*Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne, pochodzenie i młodość*, Toruń 2015). Současně však vyšly další jeho monografie, které předkládají výsledky bádání o jednom z nepozoruhodnějších polských měst, někdejších urbánním cent-

ru pruského křižáckého státu. Je to jednak pokračování rozsáhlého díla o heraldice toruňského patriciátu (*Herbarz patrycjatu toruńskiego*, I–II, Toruń 2008–2015, spoluautor Krzysztof Kopiński), jednak v záhlaví uvedená kniha o erbovních štítech v toruňském mariánském chrámu.

Výjimečně silné postavení obchodního města Toruně (podobně jako Gdaňsku) v pruském řádovém státě pozvedlo tamní patriciát na takovou úroveň, že požíval vedle materiálního bohatství i všech výsad nižší šlechty. Mezi ně patřila svobodná držba půdy, šlechtické erby a pečeti. Po porážce německých rytířů a připojení Prus k Polsku v 15. století respektovali toto postavení také polští panovníci. Následné proměny městských elit v 16. století vedly patriciát k úsilí o trvalé potvrzení příslušnosti k šlechtě formou nobilitace. Symbolickým vyjádřením elitního postavení v již reformované Toruni se stala vlastní prezentace a zajištění místa v oficiální nekropoli, luteránském kostele Panny Marie. Na sklonku 16. století bylo v tomto chrámu symbolicky umístěno kolem stovky patricijských erbovních štítů. V souvislosti s náboženskými proměnami Toruně byly štíty sejmuty a roku 1733 zachovaná část z nich přemístěna do tamní radnice. Další ztráty narůstaly až do závěru druhé světové války, nicméně významná část těchto hmotných pramenů se zachovala dodnes.

Dějinám někdejší chlouby města Toruně, identifikaci a detailnímu popisu jednotlivých erbovních štítů je věnována publikace K. Mikulského. Ačkoli jednotlivé malované štíty navazovaly na starší tradici zpodobení erbů na náhrobních deskách, celý soubor vznikl roku 1596 z podnětu purkmistra Heinricha Strobanda, který se proslavil jako vynikající budovatel města a iniciátor

právní regulace tamního zřízení i rozmachu kulturního života. Srovnání s obdobnými erbovními galeriemi v chrámech říšských měst (Norimberk, Frankfurt nad Mohanem, Rothenburg) dokládá v tomto ohledu (jednorázový vznik, jednotný ideový program) výjimečnost toruňského případu. V souvislosti se snahami upevnit statut toruňského patriciátu nobilitací se Stroband snažil vytvořit panteon, zdůrazňující starobylost patricijského postavení a související s ideou dokonalého města, Nového Jeruzaléma, jímž se podle jeho představ měla stát Toruň na přelomu 16. a 17. století. Zcestovalý purkmistr mohl čerpat z inspirace v německých, nizozemských a italských městech, počínal si však nezávisle na nich. Ve své koncepci panteonu spojil dvojí ideu – společenské vylučnosti vládnoucí skupiny patricijů a konfesijní příslušnosti hlavního luteránského kostela v Toruni k městské radě. Erby visící nad lavicemi, v nichž zasedali členové městské rady, byly pojaty historicky a podávaly přehled rodin, jež vládly městu od středověku až do Strobandovy doby.

Bohatě ilustrovaná kniha nepředstavuje pouze ukázkou detailního zpracování heraldické výzdoby jednoho z pozoruhodných severoevropských chrámů renesanční doby. Je především ukázkou zdařilé interpretace heraldických památek se zřetelem k jejich sociálnímu zázemí a ideovým souvislostem. Kniha Krzysztofa Mikulského svým významem daleko přesahuje rámec heraldiky a přispívá k výkladu ideologie a symbolických představ raně novověkého měšťanstva.

Jaroslav Pánek

Waldemar BENA

Śladami Jakuba Böhme /

Auf den Spuren Jakob Böhmes

Zgorzelec, Polskie Stowarzyszenie

Euroopera – Jelenia Góra, Wydawnictwo

Ad rem 2012, 70 s., ISBN 83-89863-50-2.

Osobnost hornolužického mystika Jakoba Böhma (1575–1624) vzbudila pozornost mnoha autorů, většinou však byl začleňován do kontextu německého teosofického myšlení, nověji také do polských (slezsko-lužických) souvislostí. Nevelká publikace polského autora W. Bena následuje spíše směr, který vytyčil významný lužický historik Richard Jecht v knize *Jakob Böhme und Görlitz* z roku 1924 a zaměřuje se na historicko-topografické zmapování života této pozoruhodné osobnosti. Důležité však je, že na téma nahlíží z východní (polské) strany Nisy, kde je na Niském předměstí dodnes zachován Böhmovův dům (žil tam v letech 1599–1610) s jeho muzeem.

První rovinu Benova podání tvoří nástin Böhmová života od narození v selské rodině ve Starém Zawidowě (dříve Alt Seidenberg) poblíž českých hranic přes přijetí měšťanství a zakoupení ve výstavném renesančním městě Zhořelci, jeho „osvícení“ (1600, 1610) a psaní mystických spisů až po útoky luteránské církve a problémy s pohřbem zemřelého kacíře; tato část knihy je nejrozsáhlejší a je podložena podrobným topografickým určením jednotlivých etap Böhmová života. Druhou rovinou je stručný výklad díla ševcovského mistra, který sice odmítal jak oficiální církve, tak i učené spisy, ale sám byl schopen dopracovat se k pronikavé kritice křesťanské praxe z počátku 17. století; jako obdivuhodný samouk dokázal potom vytvořit – v protikladu ke klerikalismu i racionalismu – origi-

nální výklad náboženství, „cesty ke Kristu“. Třetí, nejzajímavější, část výkladu představuje druhý život originálního mystika a působení jeho díla v pozdějších staletích. Už za třicetileté války se Böhmovy spisy rozšířily do tolerantního Nizozemí, získaly obdivovatele v Anglii (včetně krále Karla I., který podporoval jejich vydávání), inspirovaly hnutí kvakerů a Isaaka Newtona, v 18. a 19. století byl německy píšící Böhme jako „Philosophus Teutonicus“ oceňován představiteli německé klasické filosofie a později ovlivnil pojetím subjektu psychoanalytika Carla Gustava Junga („bytnostné já“ v hlubinné psychologii). Böhmu přístup k religiozitě nacházel uznání také v Rusku (u cara Alexandra I., u Nikolaje Berďajeva, Vladimira Solovjova a dalších filosofů) a v Polsku, kde mu věnoval velkou pozornost mj. Adam Mickiewicz.

Svérázná postava ševcovského mistra, který svými spisy ovlivnil teosofické myšlení euroamerické civilizace, vyrostla ve Zhořelci v době, kdy Horní Lužice byla ještě pevnou součástí českého státu. Jakob Böhme se zřejmě pokládal za obyvatele zemí Koruny české, jak nasvědčují směry jeho cestování po Čechách (kam pravděpodobně vykonal tovaryšskou cestu), Lužici a Slezsku. V období mezi Petrem Chelčickým a Janem Amosem Komenským se nepochybně zařadil mezi nepočetné zdejší myslitele, jejichž vliv daleko přesáhl hranice střední Evropy. I v souvislosti s kulturními dějinami českých zemí by si proto zasloužil větší pozornost, než jaká je mu obvykle věnována.

Jaroslav Pánek

Daniela TINKOVÁ (ed.)
*Zrození občana. Antologie dokumentů
z Francouzské revoluce*
Praha, Academia 2015, 482 s.,
ISBN 978-80-200-2423-7.

Antologie textů z doby Francouzské revoluce přináší překlady širokého spektra pramenů z období 1789–1799. Na překladech se vedle editorky podíleli ještě Klára Jirsová, Jiří Růžička a Eva Tinková. Daniela Tinková pak také napsala vstupní studii a stručné úvody k jednotlivým tematickým oddílům, v nichž jsou zpřístupňované texty zasazeny do dobových souvislostí, včetně krátkých medailonků představujících jejich autory. Úvodní stať kromě základního vymezení cílů a rozvržení antologie přináší rovněž přehled prací k Francouzské revoluci, které byly publikovány v češtině nebo do češtiny přeloženy. D. Tinková knihu rozdělila na tři části podle tří fází revoluce, přičemž každá z částí se zaměřuje na trochu jiný okruh témat. Výsledek ovšem není disparátní, zvolené texty výstižně naplňují cíl, který si editorka vytkla, a sice ukázat revoluci jako „kolektivní vůli ke změně“, jež zásadně zasáhla do všech oblastí lidské existence, a představovala tak „ideovou reformaci“ francouzské společnosti.

Texty prvního oddílu pocházejí z „monarchického“ období revoluce v letech 1789–1792 a jejich charakter vyjadřuje název celé části Svoboda, rovnost, vlastnictví. Ústřední téma představují občanská práva a změny v konceptu práva, názorně vyjádřené v debatě o povaze trestu a o trestu smrti. Racionalizace práva se ukazuje v postupu od pojmání viny jako ontologické záležitosti k tezi „necht je každý trestní zákon lidský“ a každý trest přiměřený vůči provinění, jak ji formuluje Michel Lapeletier de

Saint-Fargeau. Většina textů v této části se věnuje postavení občanů a jejich zrovnoprávnění. Občanství nemělo jen nahradit stavovské hierarchické uspořádání společnosti, mělo stát i nad vírou a etnicitou. Překlady deklarace navrhuující zrovnoprávnění Židů, kterou navrhl abbé Henri Gregoire, a návrhu na zrušení obchodu s otroky od Jacques-Pierra Brissota však demonstrují meze obecné deklarace občanských práv a problémy, které s sebou při důsledném uplatnění přinášela. Přes oprávněnou pozornost věnovanou (ne)zbytnosti války potěší čtenáře spíše překlady v závěru této části, které nabízejí cenné průhledy do dobové mentality a jejích snah vychovávat nového občana. Nový systém hodnot ztvárňovala i „vizionářská a neoklasicistní architektura“, již zde zastupují výňatky ze tří děl Étienne-Louise Boullée.

Svoboda, rovnost, bratrství – tematický posun k létům 1792–1794 je opět vyjádřen v titulu části. Spojujícím tématem je ovšem teror a jeho podoby v politice, hospodářství, sociální oblasti, ale také v umění a jazyce. Diktatura chtěla zásadně přepsat mentální mapu Francie, změny však probíhaly na půdorysu předešlých let, jak je patrné např. z oslav Nejvyšší bytosti či nového kalendária svátků. Za pozornost stojí Robespierův projev o vztahu náboženských a morálních představ k republikánským zásadám, který tyto snahy v krystalické podobě ukazuje, stejně jako návrhy, jimiž jeho přítel Jacques-Louis David usiloval o vytvoření pomníku Slávy francouzského lidu. Přestože vybrané texty v antologii pocházejí z období pouhých deseti let a ukazují široký okruh revolučního myšlení, lze na nich dobře sledovat i myšlenkové proměny v čase.

Třetí část knihy nás uvádí do pěti let hledání stability po jakobínském diktatuře. Ačkoliv

časově zahrnuje nejdelší období, rozsahově zabírá v antologii nejmenší místo a přináší překlady deklarací volajících po rovnosti, svobodě vyznání, výňatky z příručky teofilantropů a Cabanisovy práce o vztazích mezi tělesnou a mravní stránkou člověka. Text, který knihu uzavírá, se mírně vymyká z ladění předešlých. Joseph de Maistre podal ve svých Úvahách o Francii jednu z prvních kritických reflexí revoluce, kritiku, jež zároveň zasazuje Francouzskou revoluci do plánu de Maistreovy filosofie dějin. Závěrem přichází chronologická tabulka dějů, do níž jsou vřazeny vydávané texty, bibliografie a jmenný rejstřík.

Výběry textů pro obdobné antologie bývají obtížné. Zde k otázce výběru ještě přistupovaly další problémy, např. zda překládat texty, které již jsou v češtině dostupné, a nakolik krátit květnaté rétorické pasáže dokumentů, jimiž by rozsah výboru neúměrně narostl. Historik specializovaný na dané období by nepochybně ještě doplnil řadu jiných, které by podle jeho mínění stály za pozornost, laik jen s respektem pročitá precizní překlady, které jej uvádějí do mentálních a myšlenkových souřadnic doby. Význam anotované knihy tak sahá dále než jen za prosté představení textů z let revoluce českému čtenáři, jde o podstatný příspěvek k dějinám myšlení v epoše osvícenství a době přerodu předmoderní společnosti ke společnosti moderní.

Tomáš Borovský

19. a 20. století

Stanisław Sławomir NICIEJA

Kresowa Atlantyda.

Historia i mitologia miast kresowych

(Tom I–VII)

Opole, Wydawnictwo MS 2012–2015,

7 svazků po 288 s.,

ISBN 978-83-61915-27-0.

Polský historik, dlouholetý představitel Opolské univerzity a zároveň znamenitý spisovatel Stanisław Sławomir Nicieja v poslední době zúročuje své čtyřicetileté bádání nad polskými dějinami, zejména nad minulostí země, které do roku 1939 patřily k Polsku. Svými díly oslovuje nejen odborníky, ale i značně širší okruh čtenářů. Jejich sepsání předchází rozsáhlé pramenné a terénní výzkumy na řadě míst, jež se trvale zapsala do polské historie. Svědčí o tom jeho starší práce o slavné nekropoli Łyczakowie ve Lvově, která byla založena na sklonku 18. století. V uplynulém dvacetiletí, kdy se stal čtyřikrát mimořádně aktivním rektorem opolského vysokého učení, překvapivě dokázal přistoupit k realizaci dalšího mnohosvazkového díla.

Dal mu název *Kresowa Atlantyda*, což lze jen přibližně přeložit jako *Pobraniční Atlantida*. Podtitul objasňuje, že má záměr vydat více než dvacetisvazkový cyklus věnovaný východní Haliči. V úvodu k prvnímu svazku předznamenal, že bude psát „o krajinně utonulé ve vírech nepaměti vlivem dlouhotrvající cenzury a mlčení, souvisejícího se záměrem, aby údajně neprobouzely resentimenty k územím, jež Polsko ztratilo. Je to svérázná výprava na mýtický ostrov mladických prožitků a nostalgické statisiců lidí, které nelitostný osud často vrhl do Slezska, Lubuské země (na západě Velkopolska),

Pomoří, Varmie a Mazur, ale i těch, kteří se z politických důvodů nemohli vrátit do vlasti a usadili se v zahraničí – v západní Evropě, obou Amerikách a nejednou i u australských protinožců.”

Dnešní Polsko v důsledku hraničních změn v roce 1945 ztratilo 45,7 % svého předválečného území čili 177 800 km², a jako náhradu získalo 100 900 km² z někdejšího teritoria Třetí říše. Oproti stavu z roku 1939 to byla ztráta 76 000 km². Na ztraceném území žili převážně expatrianti „zpoza Bugu”, jak jsou tito lidé obvykle nazýváni. Právě oni se svými osudy – a také osudy jejich předků z někdejších „malých domovin” – jsou hrdiny svazků *Pohraniční Atlantidy* a zároveň jejich svěbytnými spolutvárci. Zveřejnění ukázek Niciejova textu, nejprve v populárním tisku, se totiž setkalo s obrovským ohlasem především v okruhu osob pocházejících z dávné východní Haliče a dnes usídlených hlavně ve Slezsku i na západě a severu Polska. V rukou autora se postupně shromáždily jejich zachované rodinné památky, vzpomínky a fotografie. Nicieja ovšem využívá také memoárovou literaturu – knihy a zvláště od roku 1956 vydávané lokální tisky se vztahem k místům na ztraceném území. Jeho dílo tak spojuje hodnoty vědeckého zpracování se skutečnou pokladnicí pramenů, tímto způsobem zachovaných pro příští pokolení.

Zkušený dokumentarista v červenci 2008 vstoupil do Drohobyče, Boryslavi a Truskavce, „pohraničního trojměstí”, z něhož vzešly neobyčejné literární talenty a fenomenální hospodářské kariéry. Asi o rok později zveřejnil jim věnovanou fascinující knihu, která se bezpochyby stala východiskem k zahájení mohutného díla, jež se každoročně rozšiřuje o dva svazky velkého epického vyprávění. Její sedmý svazek se

dostal do rukou čtenářů na sklonku roku 2015. Se šestiletým odstupem se jedna ze třech částí „trojměstí” – Drohobyč – rozšířila ze sta tiskových stran na dvojnásobek a zaujala vedoucí postavení v nejnovějším svazku.

Fotografická dokumentace se nyní stala integrální součástí celku spolu s autorským textem, v němž zaujímají významné místo rozsáhlé interpretační popisy vyobrazení. Ty byly otiskem na stránkách Niciejova díla v mnoha případech bezpochyby zachráněny před ztrátou a trvalým zapomenutím – mám na mysli zvláště krásné pohledy pocházející nejen z meziválečného období, ale i z 19. století. Neméně cenné jsou podobizny tehdejších obyvatel. Značná část fotografií zachycuje portréty potomků, kteří ochraňují paměť „malých domovin” svých otců a dědů a sami zaujímají trvalé místo v kultuře, vědě a hospodářství Polska v hranicích mezi Bugem a Odrou. Je až s podivem, kolik vynikajících jmen tu nacházíme, aniž bychom si uvědomili, odkud pocházejí rodem. Při zmínce o ikonografické stránce Niciejova díla je třeba zdůraznit rovněž mimořádnou typografickou a výtvarnou péči, s jakou se dnes jen zřídka setkáme u prací podobného typu.

Zatímco v prvním svazku nacházíme mj. sevřené monografie Lvova, Stanislavova (Ivano-Frankovska) a Tarnopole, v dosud vydaném souboru jich jsou již více než tři desítky. Záměrem autora je tento počet výrazně rozhojnit, neboť vedle Ukrajiny hodlá do něho zahrnout i dnešní Bělorusko a Litvu.

Marceli Kosman

Marek JAKOUBEK

Vojvodovo: identity, tradice a výzkum

Brno–Plzeň, Centrum pro studium demokracie a kultury ve spolupráci se Západočeskou univerzitou v Plzni 2013, 262 s., ISBN 978-80-7325-327-1 (CDK); ISBN 978-80-261-0334-9 (ZpčU).

Péči brněnského Centra pro studium demokracie a kultury a Západočeské univerzity v Plzni vyšla roku 2013 v pořadí již pátá odborná monografie věnovaná problematice bulharské vesnice Vojvodovo (Войводово), v níž od počátku do poloviny 20. století žila početná česká krajanská komunita. Autorem knihy je plzeňský – dnes rovněž pražský – antropolog Marek Jakoubek, který se tématem soustavně zabývá již několik let.

Vojvodovo, obec ležící v severozápadní části Bulharska, bylo založeno roku 1900 dvěma desítkami evangelických rodin českého původu, které byly nuceny z konfesijních i ekonomických důvodů opustit své předchozí útočiště – osadu Svatá Helena (Sfânta Elena) v rumunské části Banátu. Již od osmdesátých let 20. století se Vojvodovo dostává do širšího povědomí díky terénním výzkumům bulharského etnologa Vladimira Penčeva. Na jeho badatelské úsilí navazuje rovněž autor anotované publikace. Zatímco ve svých předchozích pracích o Vojvodovu se Jakoubek věnoval spíše etnologickým, historickým a demografickým aspektům problematiky, v představovaném díle představuje téma z trochu jiného úhlu pohledu. Kniha je tvořena sedmi kapitolami: první se zabývá etymologií názvu vsi (*Jak Vojvodovo přišlo ke svému jménu aneb Proč se Vojvodovo jmenuje Vojvodovo*), druhá seznamuje čtenáře s významem a postavením Vojvodova v rámci metodistické misie v Bulharsku (*Vojvodovský sbor je největší*

v celé misii), třetí osvětluje výzkum Vladimira Penčeva o Vojvodovu. Následující kapitoly jsou věnovány problematice identity českých krajanských komunit v Bulharsku (*Etnografie/nejen/ textuální realizace/dvoj/ identity vojvodovských Čechů*), dále bulharským obyvatelům Vojvodova (*O vojvodovských Bulharech*). Kapitola *Vojvodovo Bogdana Nikolova* osvětluje dílo bulharského archeologa a muzejníka Cvetkova Nikolova (1926–1997) věnované sledované obci. Poslední kapitola nazvaná *Kdo má právo psát o Vojvodovu (a jak)?* má charakter kritického exkurzu do publikační produkce o dějinách Vojvodova v uplynulých letech, doplněný edicí textu Bořivoje Kňourka, k němuž se autor vyjadřuje především. Na konci knihy jsou zařazeny další textové přílohy vhodně doplňující předchozí kapitoly. Na místě je nutné upozornit na neobvyklou strukturu jednotlivých kapitol knihy, které autor rozděluje do úvodů, podkapitolek a závěrů. Za každou kapitolou je rovněž uveden seznam použitých pramenů a literatury. Jedná se totiž o studie dříve již publikované. Kniha tak může působit spíše jako „pouhý“ sborník autorových prací (a edicí textů jiných autorů) k tématu. Anotaci lze uzavřít spíše pozitivním hodnocením – představovaná publikace je vcelku zdařilým a faktograficky rozmanitým příspěvkem k poznání nejen bulharského Vojvodova, ale – komplexně nahlíženo – i českého vystěhovalectví do jihovýchodní Evropy.

Lukáš F. Peluňek

Barbora ŠTOLLEOVÁ
*Pod kuratelou Německé říše. Zemědělství
Protektorátu Čechy a Morava*
Praha, Karolinum 2014, 338 s.,
ISBN 978-80-246-2243-9.

Důkladná, na rozsáhlé pramenné základně založená, přitom jak prameny, tak literaturu soustavně kriticky přezkoumávající monografie je věnována důležitému a dosud hlouběji nezpracovanému tématu protektorátního zemědělství. Autorka do této tematiky zahrnuje širokou oblast, která sahá od zemědělské výroby a její okupační moci dirigisticky organizované reorganizace a „modernizace“, přes rovinu opět dirigované redistribuce produkce i potravinových polotovarů, až k zahraničnímu obchodu agrárními výrobky s Německou říší (v tomto rámci zejména zpočátku také se Sudety). Spadá sem ale také problematika obchodní distribuce agrárních meziproduktů i konečných potravin uvnitř protektorátu. V tomto rámci Štolleová věnovala pozornost – do velké míry krajně neúspěšnému – nacistickému rigidně dirigistickému centrálnímu řízení protektorátního agrárního sektoru (včetně příkazů k plošnému výsevu plodin, na jejichž masovou produkci v českých zemích není nejlepší klima a pro jejichž úspěšné pěstování také chyběla kompetence a zkušenost sedláků). Dále šlo o snahu nacistů kontrolovat dodržování celé řady limitujících předpisů a nařízení, cílících na zemědělskou výrobu, na povinné dodávky a distribuci. Mimořádně intenzivní byly zejména pokusy nacistů (a ovšem „zaúkolované“ protektorátní vlády) o vymýcení černého trhu. Ten podle slov K. H. Franka objímal prý až 25 % celkového objemu vyrobených potravin.

S problematikou trhu a dostupnosti potravin samozřejmě souvisela otázka „kompen-

zace“ chybějící produkce vnitřním šetřením potravin, tedy zavedení a postupného vyostření přidělového systému. Ten krok po kroku drasticky limitoval spotřebu potravin protektorátním obyvatelstvem. S předstihem oproti ostatním obyvatelům a také s nesrovnatelně větší drsností byli ke krajnímu omezení jídelníčku, resp. hladovění donuceni občané, okupanty zařazení mezi „židy“. Kniha je systematicky vystavěna v pěti tematických kapitolách. Výklad značně speciální problematiky je podán srozumitelně, vyznačuje se kritičností vůči pramenům a je (např. nacionálně) nepředpojatý. Text bohatě provázejí pramenné odkazy a tabulární přehledy, argumentace je průkazná, závěry přesvědčivé. Autorka vyšla od kritického přezkoumání tezí poválečné, dodnes citované německé literatury,¹ že nacistický režim o protektorát v podstatě pečoval, technicky i strukturálně modernizoval zdejší zemědělství a dokonce dodával do protektorátu potraviny. Autorka podrobila všechny tyto aspekty důkladnému ověření na bázi širokého archivního výzkumu. Dospěla k závěru, že nacistické vytěžení protektorátního zemědělství bylo skutečně nesrovnatelně menší ve srovnání s exploatací ostatních okupovaných zemí, ležících východně od Německé říše. Kdyby nebylo na pokyn okupační moci masivně vystupňované produkce a návazně ohromného povinného vývozu českého cukru do říše, byla by ostatní obchodní bilance zemědělských produktů a potravin až do roku 1943 skutečně pasivní, tedy protektorát by byl příjemcem. V posledních dvou válečných letech se však i tato situace zmé-

1 Karl BRANDT, *Management of agriculture and food in the German-occupied and other areas of fortress Europe. A study in military government*, Stanford 1953.

nila k otevřenému plošnému vyrabování českých zemí. Zmíněná počáteční relativní tolerance a komparativně dobré zásobování (nežidovského) obyvatelstva v protektorátu bylo podmíněno významem protektorátního průmyslového potenciálu pro Německou říši a nacistickým vědomím nutnosti udržet jeho funkčnost.

To, co do bilance říšsko-protektorátního (ostatní státy byly z obchodu postupně eliminovány) obchodu zemědělskými produkty a potravinami vůbec nevstupovalo, bylo zásobování jednotek wehrmachtu a SS na území Čech a Moravy, kryté z protektorátních zdrojů. Určit výši této vojenské spotřeby lze ovšem s ohledem na značnou zlomkovitost dochovaných pramenů jen ve velmi omezené míře. Cenné je nicméně již rámcové zakalkulování této položky do celkového přehledu.

Práce B. Štolleové potěší řešeršni i stylistickou důkladností. Kniha by neměla zůstat četbou jen nevelké skupiny hospodářských a agrárních historiků. Téma i vzhled do něj mají obecnější, až daleko přes rok 1948 sahající konotace.

Jiří Pešek

Marek WAIC et al.

*In the Shadow of Totalitarianism.
Sport and the Olympic Movement
in the "Visegrád Countries" 1945–1989*

Praha, Karolinum 2014, 251 s.,
ISBN 978-80-246-2463-1.

Sport jako politikum i nástroj účelové politizace společnosti je nepochybně významným tématem. Anotovaná kniha se z tohoto úhlu pohledu zabývá sportem v období totality (kupodivu do ní autoři zahrnují také léta 1944–1948: to je vcelku pochopi-

tebné v polské perspektivě, poněkud méně v československé nebo maďarské). Po krátké předmluvě následuje kapitola Marka Waice o sportu v Československu 1945–1989 a kapitola Františka Koláře o československém olympijském hnutí v téže době. Tomasz Jurek vylíčil sport a olympijské hnutí v Polsku 1944–1989, Katalin Szikora totéž pojednala pro Maďarsko. Po kratičkém, nic neříkajícím shrnutí následuje výběrový přehled literatury k tématu a identifikační soupis (nikoliv rejstřík: chybí odkazy na stránky) sportovních osobností, zmíněných v textu. Kniha vychází z publikovaných studií, sportovní publicistiky, v nevelké míře i z dokumentů (z usnesení) ústředních orgánů sportovních a olympijských svazů.

Knihu otevírá stručný neautorizovaný pohled na sport a olympijské hnutí od roku 1894/1896, vybavený podtitulem „Účast zemí Visegrádu na tvorbě a vývoji sportu ve střední Evropě“. Řada překvapení, která tato kniha skýtá čtenáři, tu začíná hned na první stránce, kde je Maďarsko (resp. Maďaři) přelomu 19. a 20. století prohlášeno národem „zbaveným suverenity“ – až na maďarské zástupce, kteří se díky rakousko-uherskému vyrovnání podíleli na vládě monarchie. Podotkněme k tomu, že tak činili prostřednictvím brutální maďarizace „své“ části monarchie. Sport byl dle autorů na evropský kontinent importován z „angličtiny“. Laického čtenáře v tomto kontextu překvapí, že na snímku prvního olympijského výboru, publikovaném v knize, absentuje jakýkoliv zástupce Spojeného království. Snad by též stálo za to, vysvětlit čtenáři rozdíl mezi „sportem“ a „gymnastikou“, do níž ovšem v knize evidentně patří např. lehká atletika... V této knize se však drobnosti nevysvětlují. Spíše je nabídnut soubor nediferencovaných ideologických klišé.

Waicova studie se zaměřila prakticky pouze na přelom čtyřicátých a padesátých let, celé další období je v ní jen zmíněno. Studie, která pojednává o drastickém komunistickém pokusu o politizaci sportu, končí překvapivě sdělením, že od konce šedesátých let byli sportovci i funkcionáři mimo špičkovou úroveň apolitičtí, na špičkové úrovni se pak stáhli do ulity soukromí, neovlivňovaného politickým systémem. Pamětník oné doby a čtenář tehdejších novin empiricky ví, že tomu tak nebylo – a vzhledem k formám financování sportu ani být nemohlo. Kolářův příspěvek o olympiádách pak nabízí pouhé chaotické vyprávění, zmateně kombinující informace o politických problémech, o významných úspěších československých sportovců, historiky ze života sportu atd.

Publikované studie nemají metodu, nekladou si otázky, neřeší jasně definované problémy. Dobrý nápad komparativního sledování tří sousedících sportovních prostředí nebyl dotažen do konce: jakékoliv srovnávací vyhodnocení v knize chybí! To, co zbývá, je špatnou angličtinou napsaná populární informace o některých aspektech středoevropského poválečného sportu.

Jiří Pešek

Jan PELIKÁN

Novými cestami.

Kosovo v letech 1958–1969

Praha, Filozofická fakulta

Univerzity Karlovy 2014, 400 s.,

ISBN 978-80-7308-508-7.

Knihy předního odborníka na dějiny moderního Balkánu vyšla jen rok po syntéze Václava Štěpána o dějinách konstelace Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Vytýčila si užší téma: (podle autorova mínění) klíčo-

vý úsek jugoslávsko-kosovských dějin, tedy dobu zlomu ve vývoji této oblasti směrem k albánskému separatismu. Autor vyšel z rozsáhlých výzkumů archivních fondů ústředních výborů Svazu komunistů Srbska a Svazu komunistů Srbska – Svazu komunistů Kosova. Materiály z místa samého, tedy akta příštinského stranického archivu však byla dle Pelikána roku 1999 vyvezena do Srbska a pro výzkum zůstávají blokována. Pelikán pak na základě prozkoumání obsáhlého srbsko-stranického materiálu, doplněného soustavnou rešerší bělehradského deníku Politika a s oporou v srbské literatuře (albánskou autor nemohl z jazykových důvodů recipovat) popsal v jednotném chronologickém toku pouze průběžně očíslovaných kapitol děje v Kosovu ve sledovaném desetiletí. Jedinou výjimku představuje kapitola II. (s. 60–93), která je – na základě dobových úředních statistik – věnována sociální a civilizační situaci v Kosovu zkoumané doby.

Autor se netají tím, že nejen výběrem pramenů a literatury, ale i stanoviskem stojí na straně Srbů. Vytýká z této pozice Titově „oligarchické“ vládě, že postupně zcela zrovnoprávnila většinové albánské obyvatelstvo Kosova se Srby, a to do té míry, že správu provincie předala komunistickým funkcionářům albánského původu. Cílovou představou tehdejšího celostátního vedení komunistické strany byla modernizace oblasti, urychlení jejího ekonomického rozvoje a tím také integrace Kosova do Jugoslávie. „Přehlíželo se, že se tyto změny dějí na úkor kosovských Srbů, kteří byli stále více vystavováni projevům diskriminace ze strany většinového etnika.“ Výsledky nařízeného pokusu o modernizaci oblasti byly přitom podle Pelikána velmi problematické a rozhodně nepodnikly v kosovských

Albáncích touhu identifikovat se s Jugoslávií. Odpověď na otázku, proč tomu tak bylo, může čtenáři velmi dobře poskytnout snad právě druhá – „socio-civilizační“ – kapitola knihy: Pelikán v ní podrobně, snad až příliš deskriptivně, ale drasticky konkrétně líčí naprosto zoufalou situaci obyvatelstva země, zapomenuté Bohem i ústředním výborem: úřední (srbské) statistiky kreslí trvalý hlad, absenci lékařské péče, vysokou dětskou úmrtnost, nezaměstnanost, jen minimální rozvoj školství, velmi komplikovanou a pomalou emancipaci žen, kombinaci vlády strany a tradičních klanů, rezignaci státu na monopol soudní, policejní i politické moci... A (navzdory v úhrnu relativně velkým investicím) prokazatelně zhoršování situace obyvatelstva během vlastně velmi krátké zkoumané doby. Autor sám ovšem žádné závěry v podstatě nečiní. Jen opakovaně připomíná antimodernost albánského a obecněji muslimského etnika, které lpělo na tradičních zvycích a formách života a na druhé straně skutečnost, že Titovo vedení strany a státu vždy znova rozhodovalo o Kosovu v podstatě bez opory ve znalosti reálného stavu této oblasti.

Knihka nekončí vyhodnocením a interpretací dílčích závěrů rozsáhlého výzkumu. Místo toho Pelikán podává výhled do sedmdesátých let 20. století. Publikace, uzavřená soupisem pramenů, literatury a jmenným rejstříkem, je plná zajímavé fakticity, namáhavě vydobyté z ohromného množství svým způsobem exkluzivního materiálu. Čtenář by ale od zkušeného historika očekával jasnější interpretaci předpokladů i komplexnější než jen stranické vysvětlení klíčových momentů tragického kosovského příběhu.

Jiří Pešek

Ondřej ŽÍLA

*„Jedna si jedina moja domovina?“
Etno-demografické proměny Bosny
a Hercegoviny v letech 1945–2013*

Praha, Filozofická fakulta Univerzity
Karlovy 2014, 412 s.,
ISBN 978-80-7308-523-0.

Disertace, věnovaná etnickým a populačním proměnám Bosny a Hercegoviny v poválečných takřka sedmdesáti letech je založena na důkladném a rozsáhlém pramenném výzkumu, jakož i zvládnutí ohromného konvolutu odborné literatury. Jde o analytický výzkum tří pro tuto zemi konstitutivních národů v perspektivě, v prvé části knihy sahající od roku 1945 do počátku občanské války v roce 1991. Autor přitom sledoval především ty oblasti Bosny a Hercegoviny, v nichž v generaci před rozpadem Jugoslávie (tedy v letech 1971–1991) došlo k nejvýraznějším populačním, resp. etnickým změnám. Tam totiž poté za války došlo i k nejbrutálnějším pogromům a masovým vraždám. „Demografická dynamika, tj. početní růst Muslimů a úbytek Srbů, sama o sobě netvořila rozbušku konfliktu, nímž přispěla k eskalaci etnického napětí a rozpoutání války.“

Druhá část knihy sleduje období po občanské válce. Konflikt sám a jeho hrůzný průběh je tak z práce eliminován. Autorovi šlo spíše o prozkoumání a vysvětlení podmínek a důsledků etnických čistek, k nimž došlo v jeho rámci. Žila se v tomto kontextu (za podmínek absence poválečného sčítání lidu) snažil různými metodami určit a ověřit počet obětí masakrů a definovat rozsah nucených migrací. Na základě terénního šetření, provedeného v letech 2009–2013, a zpracování primárních úředních zdrojů i aktuální sekundární literatury se poté

snažil ověřit úspěšnost repatriačních snah, zejména mezinárodním společenstvím požadovaného návratu minorit do Bosny a Hercegoviny. Zajímala ho i „udržitelnost návratu“ repatriantů a konečně důsledky situace pro kvantitativní i kvalitativní proměny měst ve sledované oblasti. Poslední badatelský cíl se nepodařilo zcela naplnit. Žála nicméně využil shromážděného materiálu pro srovnání předválečné a poválečné situace a pro vyhodnocení posunů v populační situaci.

Autor (historik a sociální geograf) velmi pečlivě dbal na metodologickou stránku svých výzkumů, tj. neomezil se na kvantitativní analýzy geografických změn, ale snažil se pro analýzu každé ze zkoumaných situací najít metodologické optimum. Autor analyzoval též dobovou publicistiku, resp. argumentaci bojujících stran prostřednictvím lží a mýtů. Na závěr práce konstatoval, že poválečná situace se vyznačuje absencí mezietnických kontaktů. Vyhledky na usmíření, reintegraci a obnovení funkční koexistence znesvářených etnik jsou dnes minimální.

Jiří Pešek

Józef KUFFEL

Arkady Fiedler, podróznik i literat

Bydgosć, Wydawnictwo Koronis – Puszczykowo, Muzeum – Pracownia Arkadego Fiedlera w Puszczykowie 2012, 288 s., ISBN 978-83-930053-6-9.

Dějiny cestování mají v polské literatuře bohatou tradici, kterou pro období raného novověku na mezinárodní metodologické úrovni ztělesňuje dílo Antoniho Mączaka. Poláci však disponují také bohatou literaturou o novodobých cestovatelích, z nichž někteří dosáhli světové proslulosti.

Svérazným dokumentačním a badatelským centrem se stalo soukromé muzeum Arkadyho Fiedlera v Puszczykowě nedaleko Poznaň, kde se o bohaté sbírky a pozůstalost tohoto světoznámého cestovatele a cestopisce starají jeho potomci.

Arkady Fiedler (1894–1985) je postavou hodnou románového zpracování. Účastník velkopolského povstání 1918–1919, zoolog, cestovatel a oblíbený spisovatel, důstojník polské zahraniční armády (po zprávě o německém útoku na Polsko se z Tahiti odebral do válčící Francie a Británie) se stal ještě za války autorem slavných reportáží o polských letcích RAF (*Diwizjon 303*, 1942). Vyšly v pěti tajných vydáních v okupovaném Polsku a představovaly povzbuzení pro terorizovaný národ; zároveň vyrostl v cestovatele a přírodovědného badatele známého v Latinské a Severní Americe, Africe, Oceánii a na Dálném východě i neobyčejně plodného tvůrce mnoha cestopisných knih, překládaných po celém světě.

Životu této pozoruhodné osobnosti je věnována převážně obrazová publikace, která přináší mimořádně rozsáhlé svědectví o jedné sféře života Poláků od období pruského záboru až po druhou světovou válku a socialismus. Do kulturních dějin Polska na přelomu 19. a 20. století umožňuje nahlédnout pozůstalost cestovatelova otce, silně vlastenecky orientovaného Antoniho Fiedlera (1869–1919), který proslul jako nakladatel (mj. skvostných prací o staré polské šlechtě) a žurnalista, perzekvovaný německými úřady. On předal svému synovi sny o poznání celého světa, jež se mu podařilo v bouřlivém 20. století naplnit. Následuje podrobná dokumentace o životě a díle samotného Arkadyho Fiedlera – portréty a karikatury, rodinné doklady, literární díla a jejich ohlasy v tisku, válečné snímky, ale

především fotografické, etnologické a jiné hmotné dokumenty z cest, z poznávání exotických etnik a přírody. Důležitý je záznam svědectví o vztazích Arkadyho Fiedlera k jednotlivým regionům světa, ztělesněný v desítkách jeho knih.

Kombinace textu se stovkami dokonale reprodukováných obrazových pramenů je pro zvládnutí této mnohotvárné tematiky vhodným nástrojem. Jde vlastně o zpřístupněný obrazový archiv cestovatele a vědce, který dokázal dát svým poznatkům mimořádnou literární podobu, jež pak okouzila nejen Poláky, ale stala se součástí světového mezikulturního dialogu. Nabízí se tu i určité srovnání poměrů v Polsku a Československu ve druhé polovině 20. století. Ačkoli totalitní režim měl pro cestovatelské a kosmopolitní zájmy svých obyvatel pramalé porozumění, za určitých okolností limitovaný výhled na jiné kontinenty toleroval. Neboť Fiedler prolamoval literární průhledy do světa podobně, jako to činili v českém prostředí Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund, avšak v odlišných politických poměrech Polska sedmdesátých a osmdesátých let se nedostal do otevřeného konfliktu s komunistickým režimem, naopak byl oceňován vysokými státními vyznamenáními. Kniha přináší pramenné podklady i k dalším tématům. Vytváření muzea v Puszczy-

kowě, práce s exponáty z různých kontinentů a uspořádání „Zahrady kultur a tolerance“ představuje zajímavou prezentaci světa indiánů, dálnévýchodních a oceánských etnik z hlediska evropské muzeologie. Lze v ní najít rovněž širší pohled do prostředí moderního polského cestovatelství, neboť s Fiedlerovým jménem je od roku 1996 spjata udělování ceny „Jantarový motýl“ za nejlepší literární díla s cestovatelskou tematikou; proto jsou do knihy začleněny také medailony laureátů – předních polských cestovatelů (jsou mezi nimi vynikající reportér Ryszard Kapuściński, světově proslulý himalaista Jerzy Kukuczka a další). Navíc v ní lze sledovat ohlas díla populárního cestopisce v polské společnosti, zejména při výchově mládeže; podrobný výčet základních a středních škol, nesoucích jméno Arkadyho Fiedlera jako patrona (s dokumentací procedury udělování této duchovní záštity), je pozoruhodnou ukázkou zpřítomňování dějin a vytváření kulturní krajiny. Dokumentárně hodnotná a výtvarně krásná kniha přináší množství podnětů nejen pro studium cestovatelských aktivit ve 20. století, ale také pro poznání některých stránek soudobého kulturního vývoje a mezinárodních vztahů mezi střední Evropou a odlehlými kontinenty.

Jaroslav Pánek

